

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE DİL HAKLARI
ÜZERİNDEN DEMOKRATİKLEŞME VE ULUS
İNŞASI: ROMANYA, BULGARİSTAN VE KUZEY
MAKEDONYA**

ÖZLEM GÜLEN

2501171369

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HİKMET KIRIK

İSTANBUL – 2021

ÖZ

AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE DİL HAKLARI ÜZERİNDEN DEMOKRATİKLEŞME VE ULUS İNŞASI: ROMANYA, BULGARİSTAN VE KUZEY MAKEDONYA

ÖZLEM GÜLEN

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin topraklarında yaşanan etnik çatışmalar sonrasında, Batı Balkanlar bölgesi büyük bir değişime sahne olmuştur. Bu değişimin izlerini gerek dil haklarının artan önemi gerekse yeni ulusların ve devletlerin ortaya çıkışında görmek mümkündür. Diller ve uluslar arasındaki ilişki göz önüne alındığında, bağımsızlığını yeni kazanan Batı Balkan ülkelerindeki ulus inşası süreçlerinin dil boyutunun ön planda olduğu aşıkardır. Nitekim, ülkelerin çok etnikli demografik yapıları da bu duruma zemin hazırlamaktadır. Özellikle, Batı Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunması ve Avrupalılaşma süreci çerçevesinde kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmesi ile birlikte, dil meselesi çok daha görünür hale gelmiştir. Öyle ki Avrupa Birliği'nin kabul ettiği dil hakları, Batı Balkan ülkelerinin Avrupalılaşma sürecinde, diğer tüm genişleme süreçlerine nazaran çok daha etkili bir konuma oturtulmuştur. Tüm bu görüşlerden hareketle, bu tezin amacı, dil haklarının Batı Balkanlar'daki ulus inşası süreci bağlamında üstlendiği rolü ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Avrupa Birliği'nin iki farklı genişleme dalgası karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bir tarafta, 2007 yılındaki Balkan genişlemesiyle birlikte Avrupa Birliği'ne katılan iki üye ülke olan Bulgaristan ve Romanya'nın 1998-2006 yılları arasındaki katılım süreçleri kapsamında uyguladığı dil politikaları değerlendirilecektir. Diğer tarafta ise, halihazırda devam eden Batı Balkan genişlemesinde yer alan aday ülkelerden biri olan Kuzey Makedonya'nın 2006-2020 yılları arasındaki katılım süreci boyunca uygulamaya aldığı veya uygulamaya alması şart koşulan dil hakları incelenecektir. Her iki genişleme dalgasının değerlendirilmesinin ardından elde edilen bulgular esas alınarak dil haklarının değişkenlik gösteren rolü, ulus inşası kuramı ışığında açığa çıkartılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupalılaşma, Balkanlar, dil hakları, demokratikleşme, ulus inşası.

ABSTRACT

DEMOCRATIZATION AND NATION-BUILDING THROUGH LANGUAGE RIGHTS DURING THE PROCESS OF EUROPEANIZATION: ROMANIA, BULGARIA AND NORTH MACEDONIA

ÖZLEM GÜLEN

Upon the ethnic conflicts within the territories of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the region of Western Balkans has encountered a sea of change that includes the growing importance of language rights and formation of new nations and states. Given the relation between languages and nations, it is apparent that the nation-building processes in the newly-independent Western Balkan states hold a prominent linguistic dimension due to their multi-ethnic demographic structures. Particularly when the states applied for full membership of the European Union and got involved in a comprehensively transformative Europeanization process, language rights adopted by the European Union made an appearance, which was more influential than it had been during any other enlargement rounds. From this point of view, the aim of this thesis is to reveal the role of language rights within the context of nation-building in the Western Balkans. In line with this objective, two enlargement rounds of the European Union will be evaluated comparatively. On one hand, as the two member states joining the European Union with 2007 Balkan enlargement, Bulgaria and Romania will be analyzed in terms of their language policies during their accession process between 1998-2006; on the other hand, as a candidate state of the current Western Balkan enlargement, North Macedonia will be assessed in regards to the language rights that are already in practice or conditioned to be in practice during its accession process between 2006-2020. Based on the findings from the enlargement rounds, the changing role of language rights will be brought to light within the frame of nation-building theory.

Keywords: European Union, Europeanization, Balkans, language rights, democratization, nation-building.

ÖNSÖZ

Avrupa Birliği'nin çokdillilik politikası ve benimsediği dil hakları, lisans eğitimimden bu yana ilgimi çeken bir konu oldu ve duyduğum bu ilgi beni yüksek lisans tezimde bu alanda çalışmaya sevk etti. Avrupalılaşıma çalışmalarında dil haklarının rolünü değerlendirmeyi amaçladığım tezimde, etnik zenginliği ile ön plana çıkan ve genişleme sürecinde ayırt edici bir konuma sahip olan Balkanlar bölgesini çalışmayı tercih ettim. 2007 yılındaki Balkan genişlemesinde yer alan Bulgaristan ve Romanya'nın üyelik süreci ile günümüzde halihazırda devam eden Batı Balkan genişleme sürecinde yer alan Kuzey Makedonya'nın üyelik sürecini karşılaştırmalı olarak inceleyerek dil haklarının Avrupalılaşıma sürecinde üstlendiği rolleri ve bu rollerin bağlama göre gösterdiği değişkenliği tezimde gözler önüne sermeye çalıştım.

Kimi zaman zorlayıcı kimi zaman ise oldukça zevkli geçen tez sürecimin de bir parçası olduğu yüksek lisans eğitimim boyunca teşekkürü borç bildiğim ve yanımda oldukları için minnettar olduğum birçok isim var. Her şeyden önce, yüksek lisans ders dönemimde kendisinden aldığım AB'nin Genişleme Süreci ve Siyasal Dönüşüm dersinde Avrupa Birliği alanında bakış açımı genişleten, ders boyunca çalışmak istediğim alanda önerdiği okumalar yoluyla zihnimi açan ve beni her daim eleştirel düşünmeye yönlendiren; sonrasında danışmanım olmayı kabul ederek beni onurlandıran Prof. Dr. Hikmet KIRIK'a çok teşekkür ediyorum. Tez sürecim boyunca beni hep destekleyen ve yoluma ışık tutan danışman hocam olmasaydı bu tezi yazamazdım.

Tez savunma jürimde yer alan ve yapıcı eleştirileri ile bana yol gösteren değerli hocalarım Doç. Dr. Pelin SÖNMEZ ve Dr. Öğr. Üyesi Berrin OKTAY YILMAZ'a tezimle ilgili yaptıkları değerlendirmeler ve sundukları öneriler için teşekkür ediyorum.

Sadece akademik değil, manevi desteğini de benden hiç esirgemeyen, bir öğrencisi ve asistanı olarak her zaman büyük bir sevgi, saygı ve hayranlık duyduğum Prof. Dr. Betül PARLAK'a minnet borçluyum.

Yüksek lisans eğitimimin başından sonuna kadar beni her konuda destekleyen, asistanı olduğum için kendimi çok şanslı ve ayrıcalıklı hissettiğim Dr. Öğr. Üyesi Sultan KOMUT BAKINÇ'a bana olan inancı için gönülden teşekkürler. Kendimi hem insani hem akademik anlamda geliştirmemi sağladığı için kendisine minnettarım.

Bana karşı her zaman gösterdiği sonsuz destek, sabır ve anlayış için Dr. Öğr. Üyesi Duygu DUMAN'a çok şey borçluyum. Bana her daim rehberlik ettiği, kendimi geliştirmem için fırsatlar tanıdığı ve çalışmalarımda beni cesaretlendirdiği için kendisine şükranlarımı sunuyorum.

Yüksek lisansım boyunca başını en çok ağrıttığım iki arkadaşına önsözümde özellikle yer vermek istiyorum. İlk olarak, fikir ve yorumlarıyla ufkumu genişleten, her anımda yanımda olan ve yardımına koşan, bu süreçte ikinci tez danışmanım olarak kabul ettiğim sevgili dostum ve meslektaşım Arş. Gör. Elif OTLUOĞLU KISA'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. İkinci olarak, yine bu süreçte, disiplinlerarası çalışmalarımda beni cesaretlendiren, akademik yönlendirmeleri ve kaynak öneriyle kitaplığımı ve zihnimi zenginleştiren Selami Umut KISA'ya çok teşekkür ediyorum. Tezimi tamamlayabilmemde iki arkadaşımın da payı çok büyük.

Özellikle Avrupa Birliği alanında birlikte en keyifli tartışmalarımı yaptığım, tezimi her fırsatta hatırlatıp çalışmam için beni teşvik eden, her başarıma tüm içtenliği ile benimle birlikte sevinen çok değerli arkadaşım Öğr. Gör. Erdem AKGÜN'e tüm samimiyeti, desteği ve güzel enerjisi için en derinden bir teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans yolculuğum boyunca sık sık görüşlerine danıştığım ve birlikte çalışmaktan büyük bir keyif duyduğum Arş. Gör. Anıl CEBECİ ve Arş. Gör. Ayşegül ÇAKAR yanımda oldukları için çok şanslıydım.

Bugünlere gelmemi sağlayan ve benden hiçbir konuda desteğini esirgemeyip hep yanımda olan annem Meral GÜLEN, babam Vahap GÜLEN ve kardeşim Kubilay GÜLEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyor ve bu tezimi güzel aileme atfediyorum.

Son olarak, tez savunma sınavımda dahi yanı başımdan ayrılmayan ve her zaman en büyük neşe kaynağım olan biricik kedim, dünyalar güzeli kızım Berlin'e tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

ÖZLEM GÜLEN

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS İNŞASI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL OLARAK ETNİK GRUP, ULUS VE ULUS-DEVLET	7
1.2. ULUSALCILIK VE ULUSALCILIĞIN TEMEL YAKLAŞIMLARI	16
1.3. ULUS İNŞASI KURAMI	26
1.4. ULUS İNŞASI SÜRECİNDE DİL ETKENİ	33

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILAŞMA VE DİL HAKLARI

2.1. AVRUPALILAŞMANIN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ	40
2.2. ADAYLIK SÜRECİ VE AVRUPALILAŞMA	44
2.2.1. Avrupalılaşma Modelleri	52
2.2.2. Koşulluluk Stratejisi	54
2.2.3. Sürece İlişkin Beklentiler ve Olası Sonuçlar	56
2.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DİL HAKLARI	59
2.3.1. AB Hukuku Çerçevesinde Dil Hakları	60
2.3.1.1. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	64
2.3.1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	65
2.3.1.3. Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme	67
2.3.1.4. Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı	70
2.4. ADAY ÜLKELERDE DİL HAKLARININ AVRUPALILAŞMASI	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE DİL HAKLARI VE ULUS İNŞASI İLİŞKİSİ

3.1.	2007 GENİŞLEMESİ VE DİL HAKLARI	80
3.1.1.	Bulgaristan	81
3.1.1.1.	Bulgaristan’da Avrupalılaşma ve Azınlıklar	83
3.1.1.2.	1998-2006 İlerleme Raporları	85
3.1.2.	Romanya	88
3.1.2.1.	Romanya’da Avrupalılaşma ve Azınlıklar	90
3.1.2.2.	1998-2006 İlerleme Raporları	93
3.2.	BATI BALKAN GENİŞLEMESİ VE DİL HAKLARI	101
3.2.1	Kuzey Makedonya	102
3.2.1.1	Kuzey Makedonya’da Avrupalılaşma ve Azınlıklar	105
3.2.1.2	2006-2020 İlerleme Raporları	108
SONUÇ		122
KAYNAKÇA		127

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
PHARE	: Polonya ve Macaristan'a Yönelik Ekonominin Yeniden Yapılanması Programı (Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy)
SAP	: İstikrar ve Ortaklık Süreci (Stabilization and Accession Process)

GİRİŞ

Gözlerimizi bugün içinde yaşadığımız dünya düzeninden kaldırıp tarihe baktığımızda bambaşka sınırlar, ülkeler ve hatta uluslar ile karşı karşıya geliriz. Üstelik bunları görebilmek için asırlar öncesine dahi gitmemize gerek yoktur, zira uluslararası düzenin devingenliğini yansıtan en çarpıcı örnekleri bizzat yakın tarihte de bulmamız mümkündür.

Bu devingenliğin en çok hissedildiği yerlerden biri ise kaçınılmaz olarak Avrupa'dır. İki dünya savaşının da tabiri caizse merkez üssü olan kıta, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kimi egemenliklerin sona ermesine kimi egemenliklerin ise doğmasına şahitlik etmiş; İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise kendi içinde büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Görüp geçirdiği bu iki büyük savaşın ardından, tarihin bir daha tekrarlanmaması adına kıtada *ebedi barış* için yoğun bir çalışma başlatılmıştır. Günümüzde uluslararası alanın önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği (bundan sonra Birlik olarak ifade edilecek) de bu çalışmanın bir neticesidir ve nedenle bir *barış projesi* olarak da addedilmektedir.

Avrupa bütünleşmesi amacı kapsamında genişleme politikaları yürüten ve Avrupa'daki pek çok ülkeyi çatısı altında toplayan Birliğin sınırları dahilinde barış ortamı sağlanabilmiş olmasına rağmen Avrupa kıtasının geneli için aynı durum geçerli olmamıştır. Nitekim, Birliğin sınır komşusu olan Batı Balkanlar'da 1990'lı yıllarda Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla birlikte, Avrupa'da silah sesleri yeniden duyulmaya başlanmıştır.

Yugoslavya topraklarında çıkan etnik çatışmaların sona erdirilmesi için NATO ve Birleşmiş Milletler'in yanı sıra, Birlik de barış sürecine müdahil olmuştur. Bununla birlikte, Birliğin bölgedeki amacı sadece çatışmaların sonlandırılmasından ibaret olmamış ve Birlik, sağlanan barışın kalıcı olması adına çaba göstermeye devam etmiştir. Buna istinaden, 2003 yılında düzenlenen Selanik Zirvesi neticesinde, bölgede bağımsızlığını ilan eden yeni devletlere, Birliğe potansiyel aday ülke statüsü verilmiş ve ülkelerin Avrupalılaşma süreci başlatılmıştır.

Söz konusu Avrupalılaşma sürecinin önemli bir parçasını ise dil hakları oluşturmaktadır. Zira gerek kurumsal düzeninde gerekse uyguladığı politikalarda çokdillilik yaklaşımını benimseyen Birlik için diller büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki

temel antlaşmaların yanı sıra, düzenlediği resmî belgeler ve aldığı kararlar vasıtasıyla dillerin Birlik içindeki yasal statüsünü koruma altına almaktadır. Bu çerçevede bir yandan Birlik düzeyinde benimsediği dil haklarının üye ülkelerin uygulamalarına da yerleştirilmesi için çalışmalar yaparken diğer yandan da genişleme politikası yoluyla bu hakları Birlik sınırları dışına da taşımaktadır.

Bahsi geçen genişleme politikası uyarınca, tarihte pek çok ülkeye tam üyelik statüsü veren ve halihazırda da üyelik müzakereleri sürdürdüğü ülkeler bulunan Birlik, tam üyelik için belli koşullar öne sürmektedir. Birliğin *koşulluluk stratejisi* olarak adlandırılan bu yaklaşımının bir parçası olan dil hakları da Birliğe üye olmak isteyen ülkelerin yerine getirmesi gereken koşullar arasında yer almaktadır.

Birliğin kabul ettiği dil hakları, özellikle Batı Balkan genişlemesinde dikkat gösterilmesi gereken alanlardan biridir. Bunun en temel sebebi, Batı Balkan ülkelerinin demografik yapılarıdır. Topraklarında pek çok etnik grubun bir arada yaşadığı bu ülkelerin geçmişinde yer eden etnik çatışmalar da göz önüne alındığında, azınlık haklarının ve bu kapsamda dil haklarının bölge için taşıdığı önem daha görünür hale gelmektedir. Nitekim, bu haklar bölgede çatışmaların önlenmesi ve kalıcı barışın sağlanmasına katkıda bulunacaktır.

Bölgedeki ülkeler arasında yer alan Kuzey Makedonya ise dil hakları özelinde ayırt edici bir konuma sahiptir. Bunun nedenlerinden biri, ülkenin diğer Batı Balkan ülkelerinin çoğuna kıyasla daha heterojen bir demografik yapıya sahip olmasıdır. Bu sebeple ülkenin ihtimam göstermesi gereken azınlık nüfusunun fazla olması, doğrudan dil hakları alanındaki çalışmaların kapsamına da yansımaktadır.

Kuzey Makedonya'yı dil hakları açısından farklı kılan bir diğer neden ise, ülkenin halihazırda ulus inşasına yönelik çalışmalar da yürütüyor olmasıdır. Ulus inşası sürecinin ise bağımsızlıktan sonraki aynı yıllar içinde Avrupalılaşma süreci ile eşzamanlı bir seyir izlemesi, Birliğin bu bağlamdaki konumunu da araştırmaya değer kılmaktadır.¹

¹ Jacques Rupnik, "The Balkans as a European question", **The Western Balkans and The EU: The Hour of Europe**, Eds. Morton Abramowitz v.d., European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2011, s. 23-24, (Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/resrep07053.4., 13 Şubat 2021.

Tüm bunlardan hareketle, bu çalışmanın amacı Birlikteki dil haklarının ulus inşası ile olan ilişkisini açığa çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, dil haklarına atfedilen görevlerin farklı genişleme dalgaları özelindeki değişkenliğinin gözler önüne serilmesi için, Birliğin 2007 yılındaki Balkan genişlemesi ile halihazırda devam eden Batı Balkan genişleme süreci değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu kapsamda, 2007 yılındaki Balkan genişlemesi ile Birliğe tam üye olan Bulgaristan ve Romanya ile Batı Balkan genişlemesi kapsamında üyelik süreci devam eden Kuzey Makedonya'nın Avrupalılaşma süreçleri, ülkelerin tarihsel, siyasal ve sosyolojik koşulları çerçevesinde analiz edilecek ve dil haklarının her iki genişleme dalgasındaki rolü karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Alana dair literatür tarandığında, Birliğin ulus inşası süreçlerindeki rolünü inceleyen çalışmaların sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Nitekim, bağımsızlığını yeni kazanmış olan Batı Balkan ülkelerinin ulus inşası süreçleri üzerine de literatür yeni yeni gelişme göstermektedir. Bu sebeplerden ötürü, bu çalışmanın literatürde bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, ulus inşası sürecinin Birlikteki dil hakları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi, ulus inşası çalışmalarına yeni bir perspektif kazandıracaktır.

Bu çalışma, kuramsal çerçevesini oluşturan ulus inşası kuramı ışığında bir süreç analizi gerçekleştirecektir. Buna göre, çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde, öncelikle *etnik grup*, *ulus* ve *ulus-devlet* kavramlarının tanımları yapılacaktır. Bu amaçla, çalışmanın kuramsal boyutunun kavranabilmesi için kilit bir öneme sahip olan bu kavramlara yönelik olarak farklı kuramcılar tarafından önerilen açıklamalar ele alınacaktır. Kavramların ne zaman siyasal ve toplumsal alanda yer edindiğine yönelik sorular da bu bölümde tartışılacak ve tarihlerine dair görüşler değerlendirmeye alınacaktır. Kavramların anlamsal ve tarihsel boyutunun yanı sıra, birbirleri ile olan ilişkileri de üzerinde durulacak bir diğer nokta olacaktır. Bilhassa etnik grup ve ulus kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ayırt edilmesi, bu kavramların hem birbirleriyle olan ilişkilerinin hem de ulus-devlet kavramı ile olan bağlantılarının açıklanması, ulus inşası sürecinin mahiyetinin anlaşılabilmesi için sağlam bir temel oluşturacaktır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin ve yararlanacağı kuramın doğrudan bağlı olduğu ulusalcılık ise bu bölüm altında ele alınacak bir diğer konuyu teşkil etmektedir.

Esasen pek çok kişinin ismine aşına olduğu bir ideoloji olan ulusalcılık, bu bölümde detaylı olarak ele alınacaktır. Öncelikle, ideolojinin içeriğinin aydınlatılması amacıyla, ideolojiye dair kuramcılarının yaptığı tanımlar ve kapsamına dönük açıklamalardan faydalanılacaktır. Akabinde tarihinden bahsedilecek olan ulusalcılığın, geçmişte ortaya çıkardığı dönüşümlere yer verilecektir. Hem yaşanan bu dönüşümlere hem de bizzat ulusalcı ideolojiye farklı bakış açıları kazandıran ulusalcılığın temel yaklaşımları da bu bölümde ele alınacaktır. Temelde *ilkçi yaklaşım*, *etnik simgeci yaklaşım* ve *modernist yaklaşımın* açıklanacağı bu bölümde, modernist yaklaşımın bir parçası olan ulus inşası kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupalılaşma süreci ve Birliğin dil hakları açıklanacaktır. Buna istinaden, Avrupalılaşmanın anlamına ve temel özelliklerine yer verilecek olup Avrupalılaşma süreci, bu çalışmanın amacına uygun olarak, bilhassa aday ülkeler özelinde incelenecektir. Birliğe üyelik sürecinde ülkelerin içinden geçtiği aşamalar ele alınacak ve bu süreçte Birliğin uyguladığı yaklaşımlar değerlendirilecektir. Bu minvalde, Avrupalılaşma modelleri tartışılacak ve koşulluluk stratejisinin süreçteki etkisi üzerinde durulacaktır. İçinden geçilen tüm aşamalar ve bu süreçte uygulanan tüm politikalar neticesinde Avrupalılaşma sürecinin aday ülkelerde yaratacağı etki ve sonuçlar üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Bu bölümde yer verilecek bir diğer konu olan Birliğin dil haklarına yönelik açıklamalar, her şeyden önce Birliğin kurumsal dil politikaları özelinde ele alınacaktır. Çokdillilik yaklaşımını benimseyen ve kurumsal dil politikalarını bu yönde şekillendiren Birliğin bu yaklaşımına dayanak teşkil eden resmî belgeleri ve uygulamalarına yer verilecek olan bu bölümde hem Birlik nezdinde hem de uluslararası alanda dil hakları alanındaki düzenlemelere zemin hazırlayan tarihsel çerçeve ortaya koyulacaktır.

Birliğin kabul ettiği dil haklarının detaylı olarak incelenebilmesi adına, bölümde öncelikle Birliğin direktif, içtihat ve kararlarında yer verilen dil hakları sunulacak ve yorumlanacaktır. Bunlara istinaden, bir kısmı bizzat Birlik tarafından hazırlanan bir kısmı ise Birliğin uluslararası alanda taraf olduğu dört temel resmî belge üzerinden dil hakları düzenlemeleri gözler önüne serilecektir. Bahsedilen bu dört temel belge ise *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşme* ve *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'dır.

Bu bölümde ele alınan Avrupalılaşma süreci ve Birliğin dil hakları, bölümün en son kısmında ilişkilendirilecektir. Bu amaçla, Avrupalılaşma süreci kapsamında açıklanan süreç ve bilhassa bu sürece dahil olan koşulluluk strateji açısından dil haklarının konumu açıklanacaktır. Hem demokratik koşulluluk hem müktesebat koşulluluğu çatısı altında varlık gösteren dil haklarının, Avrupalılaşma sürecindeki yeri ortaya koyulacaktır.

Üçüncü bölümde Avrupalılaşma sürecinde dil hakları ve ulus inşası ilişkisi ele alınacaktır. Bu ilişkinin gün yüzüne çıkarılabilmesi için iki farklı genişleme süreci karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bunlardan biri Birliğin 2007 genişlemesi, diğeri ise Batı Balkan genişlemesidir. Ülkelerin Avrupalılaşma sürecinde dil haklarının üstlendiği rolün değerlendirilebilmesi adına, 2007 genişlemesinde Birliğe tam üye olarak kabul edilen Bulgaristan ve Romanya'nın 1998-2006 yıllarına ait ilerleme raporları ve Batı Balkan genişlemesinde yer alan Kuzey Makedonya'nın 2006-2020 yılları arasında düzenlenen ilerleme raporları incelenecektir. Bu doğrultuda, incelenecek raporlar üzerinden Birliğin her iki genişleme sürecindeki dil haklarına dair yaklaşımları ve izlediği politikalar değerlendirilecektir.

Öncelikle 2007 genişleme sürecinin ele alınacağı bu bölümde, söz konusu genişleme sürecinin arka planı aktarılacak, sürece dair araştırmacıların görüşlerine yer verilecek ve genişleme süreci esnasında, Birliğin üzerinde durduğu gündem maddeleri paylaşılacaktır.

2007 genişleme süreciyle ilgili genel bir çerçeve çizilmesinin ardından, Bulgaristan ve Romanya ayrı ayrı inceleme altına alınacaktır. Her iki ülkenin de demografik yapıları, Avrupalılaşma süreçleri ve bu süreç öncesinde azınlıklara yönelik politikaları ile ilgili bilgi verilecektir. Akabinde her iki ülkenin de 1998-2006 yılları arasındaki tüm ilerleme raporları dil haklarına yönelik maddeleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Birliğin düzenlediği raporlarda yer verdiği yorumlar ve yönlendirmelerden hareketle dil haklarının süreçte edindiği yer tartışılacaktır.

Ardından, incelenecek ikinci süreç olan Batı Balkan genişlemesine yönelik olarak Birliğin genel yaklaşımları ve bölgenin içinde bulunduğu geçmiş ve bugünkü koşullar hakkında bilgi verilecektir.

Batı Balkan genişlemesinde yer alan ülkelere biri olan Kuzey Makedonya, dil hakları ve ulus inşası arasındaki ilişkiyi savunan bu çalışmanın tezine dayanak

noktası oluşturacak olan ülke olacaktır. Bu açıdan ülkenin, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasının ardından ilan ettiği bağımsızlığının akabinde içine girdiği ulus ve devlet inşası süreci izah edilecektir. Bu sürece ek olarak, ülkenin Birliğe adaylık başvurusu yapmasıyla başlayan Avrupalılaşma süreci de ulus ve devlet inşası süreciyle bağlantılı olarak bu bölümde ele alınacaktır. Tüm bu süreçler açısından belirleyici faktörlerden biri olarak ortaya çıkan ülkenin nüfus yapısı da bu bölümde değinilecek bir değer husus olacaktır.

Kuzey Makedonya'nın Avrupalılaşma sürecinin öncesinde ve Avrupalılaşma süreci boyunca ülkedeki azınlıklara yönelik düzenlemelerin açıklanacağı bu bölümde, azınlıkların dil haklarının detaylı olarak analiz edilebilmesi amacıyla ülke için 2006-2020 yılları arasında düzenlenen ilerleme raporları incelenecektir. Raporlarda dil haklarına yönelik kaydedilen gelişmeler ve Birlik tarafından yapılan değerlendirmeler çalışmanın kuramsal çerçevesi doğrultusunda tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS İNŞASI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL OLARAK ETNİK GRUP, ULUS VE ULUS-DEVLET

Kimi kuramcılar tarafından hep var olduğuna inanılan, kimilerine göre ise modern dünyanın literatüre kazandırdığı varsayılan *etnik grup*, *ulus (millet)* ve *ulus-devlet*, birçok araştırmacının anlamlarını netleştirebilmek amacıyla üzerine zihin yorduğu kavramlardır. Bu çalışmanın da belkemiğini oluşturacak olan söz konusu kavramlar için yapılan tanımlar ve belirlenen kavramsal çerçeveler bu başlık altında sunulacak ve aralarındaki ilişkiler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Bu doğrultuda açıklanacak olan ilk kavram, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren adından sıkça söz ettirmeye başlayan *etnik grup* kavramıdır. Etnik simgecilik üzerine araştırmalar yapan kuramcı Smith, bu kavram için şu tanımları önermektedir: “Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir.”¹

Bu tanımdan hareketle, bir topluluğun *etnik grup* olarak nitelendirilebilmesi için birtakım koşulları karşılaması gerektiği görülmektedir. Bu açıdan Smith'e göre, *etnik bir grubun* sahip olması gereken özellikler arasında her şeyden önce o grubu yansıtan “kolektif bir özel ad” gelmektedir. Ancak bu ad tek başına yeterli olmadığı gibi diğer özelliklerle de desteklenmelidir. Bu özelliklerin en güçlü olanlarından biri ise tarihtir. Bu doğrultuda grubun tarihselliğini güçlendirecek “ortak bir soy miti”, “paylaşılan tarihi anılar” ve tüm bu evveliyatı desteklemek adına kurulan “özel bir ‘yurt’la bağ” *etnik bir grubun* olmazsa olmazlarındandır. Bunlarla birlikte, grubun bağlılık gösterdiği özgün sembollere de ihtiyacı vardır. Bu sembolleri ise “ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur” ile karşılamaktadır. Tüm bu unsurlar etrafında bir araya gelen bir *etnik grupta* bulunması gereken bir diğer özellik olan “nüfusun önemli üyeleri arasında dayanışma duygusu” da grupların var oluşunun devamlılığı açısından önemlidir.²

¹ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 41.

² A.e. s. 42.

Smith'in öne sürdüğü bu özellikler çerçevesinde dikkat çektiği noktalardan biri "etnik ayniyet duygusu" olup bu duygunun oluşabilmesini ise özellikle "hayali bir soy" fikrinin yaratılması koşuluna bağlamaktadır. Etnik grupların geçmişe kök salmasına olanak tanıyan bu fikir, aynı zamanda onların tarihsel algılarıyla ilgili de bize fikir vermektedir. Çünkü sahip oldukları tarihsel algılar da somut verilerle örtüşmek zorunda olmadığı gibi, bir tür "mit"ten de ibaret olabilmektedir. Smith, bu önermesini desteklemek için modernizm öncesinde yaşayan insan topluluklarını örnek olarak göstermekte ve onların zihnindeki "mit" ve "tarih" ayrımının muğlaklığını bu savına dayanak olarak sunmaktadır.³

Tüm bunlar ışığında, ulusların oluşumunu etnik gruplar ile ilişkilendiren Smith'e göre, "bir devletin etnik çekirdeği çoğunlukla o milletin karakter ve sınırlarını şekillendirir; zira devletler milletleri oluşturmak üzere çoğu zaman tam da böyle bir temel üzerinde birleşirler." Nitekim çoğu modern devletin demografisi de "çok etnikli" bir yapıya sahiptir ve bu devletler zamanında uluslarını, merkezlerine "egemen" bir etnik grup alıp nispeten daha küçük olan etnik grupları ise bu merkez çevresinde birleştirerek inşa etmişlerdir. Ancak tüm bu görüşlerine karşın, tarihte etnik gruplara dayandırılmayan ulus inşası örneklerinin de olduğunu belirtmeden geçmeyen Smith, istisnai durumlar olabileceğinin altını çizmektedir. Bu gibi durumlarda, ulus inşasına temel teşkil edecek birtakım özellikler sunabilen bir etnik grubun var olmaması sebebiyle, devletler inşa edecekleri ulusların sahip olacağı özellikleri "yaratmak" zorunda kalmaktadır.⁴

Bu noktada, etnik grup ve ulus arasındaki ilişkiyi daha iyi yorumlayabilmek için, ulus kavramına yönelik tanımlamalara başvurabiliriz. Ulus, Smith'e göre, "tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu"dur.⁵ Bu tanım, etnik grup tanımı ile karşılaştırıldığında, aralarında birtakım ortak özellikler bulunduğu dikkat çekmesine rağmen, iki kavram temel bileşenleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Bu bileşenlerin en önde gelenlerinden biri ise "yurt" fikirleridir. Bu anlamda, uluslar var olabilmek için belli bir "teritoryal yurt" ile özdeşleşmek ve onunla arasında "fiziki ve fiili bir bağ" kurmak zorundadır. Öte yandan etnik grupların bu gibi bir zorunluluğu yoktur, öyle ki bir yurda duydukları aidiyet salt "tarihi ve sembolik" bir

³ A.e. s. 43-44.

⁴ A.e. s. 69-71.

⁵ A.e. s. 32.

çerçeveye yerleştirilebilmektedir. Buna ek olarak, uluslarda görülen “ekonomik birlik” ve “yasal kodlar” da etnik gruplarda gözlemlenmediği için, bu gruplarda iktisadi ve hukuki bir sistemin varlığından da söz edilememektedir.⁶

Bu görüşlere paralel olarak, etnik gruplar ve uluslar arasındaki ilişki ve farklılıkları ele alan bir diğer önemli araştırmacı olan Connor, etnik grupları “potansiyel uluslar”⁷ şeklinde nitelerken, ulusları “kendilerini tanımlayan gruplar” olarak tasvir etmektedir.⁸ Bu noktada ulus ve etnik grup arasındaki farklardan biri daha gün yüzüne çıkmaktadır. Connor’a göre, “bir etnik grup halihazırda bir antropolog veya söz konusu grubun dışında kalan diğer gözlemciler tarafından ayırt edilebilir; fakat bizzat grubun üyeleri, ait oldukları grubun özgünlüğünün farkında olmadıkları sürece, söz konusu grup bir ulus değil, yalnızca bir etnik gruptur.” Dolayısıyla kendini tanımlamak etnik gruplar için bir seçenek iken, uluslar için bir zorunluluktur. Bu anlamda Connor, ulusların mevcudiyeti ile ulusal bilinç arasına doğrudan bir ilişki kurmaktadır.⁹

Öte yandan, ulus kavramı ile ilgili yorumlamalar yaparken hassasiyet gösterilmesi gereken belli konular bulunmaktadır. Bu bakımdan bilhassa Renan’ın görüşleri referans alınabilir. Ulusların modern oluşumlar olduğunu savunan Renan, her şeyden önce ulus kavramının ırk kavramı ile ilişkilendirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır.¹⁰ Çünkü, onun ifadesiyle, “saf ırk yoktur ve politikayı etnografik incelemelere dayandırmak, onu boş hayallere dayandırmak demektir.”¹¹ Buna istinaden, bir insan topluluğunun aynı ırktan geldiklerine inanmaları, aynı dili konuşmaları ya da aynı dine inanmaları vb. ortak özellikleri de bir ulusun oluşumu için yeterli kıstaslar değildir. Renan, tüm bunların yerine, ulusun oluşabilmesi için iki temel dayanak ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, geçmişten gelen “ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmak”; ikincisi ise “şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme

⁶ A.e. s. 70-71.

⁷ Walker Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s. 96.

⁸ A.e. s. 94.

⁹ A.e. s. 103

¹⁰ Ernest Renan, **Ulus Nedir?**, Çev. Gökçe Yavaş, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2016, s. 33.

¹¹ A.e. s. 43.

iradesidir.”¹² Özetlemek gerekirse, ona göre “ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakarlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır.”¹³

Ulus kavramına daha farklı bir perspektif benimseyerek yaklaşan bir diğer kuramcı ise Gellner’dir. Ulusları kültür boyutuna odaklanarak inceleyen Gellner, daha açıklayıcı olabilmek adına, öncelikle kavrama yönelik yapılan biri “kültürel” ve diğeri “iradeci” düzlemdeki iki farklı tanıma değinmektedir. İlk olarak kültürel düzlem kapsamında; “iki insan, ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorsa aynı ulustan sayılır. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.”; idareci düzlemde ise, “iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür.”¹⁴

Bu tanımlardan yola çıkan Gellner, iki tanımın da önemli noktalara değindiğini belirtmesine karşın, işaret ettikleri “irade” ve “kültür” kavramlarının sunduğu geniş anlamsal çerçeve dolayısıyla ulusu tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kaldıklarını belirtmektedir.¹⁵ Kendisi bunun yerine ulusu, her iki kavramı da bir araya getirerek açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre, ulusların kültür boyutunu, ulusalcı ideolojinin temel aldığı bir “yüksek kültür” oluştururken; iradi boyutunu ise bu “yüksek kültür” çatısı altında bir araya gelen insanlar oluşturmaktadır. Kendisinin ifadeleriyle, “ancak ve ancak bu koşullar altında uluslar aynı anda hem irade hem de kültürle ilişkili biçimde ve gerçekten bu ikisinin siyasal birimlerle birleşmesi olarak tanımlanabilir.” Burada üzerinde durulması gereken nokta, ulusu bütünleştirmesi planlanan bu kültürün nasıl bir oluşum sürecinden geçtiği meselesidir. Çünkü bu kültürün sahip olacağı unsurlar kimi zaman “icat edilmekte”, kimi zaman ise, her ne kadar geçmişe atıfta bulunan ve belli topluluklar tarafından kabul görmüş örf ve adetler üzerine inşa edilmiş olsa dahi kapsamlı değişikliklere tabi tutulmaktadır.¹⁶

Ulusların temel özelliklerini ele alan Hobsbawn ise, bir topluluğun ulus olarak adlandırılabilmesini üç koşula bağlamaktadır. Bunlardan ilki, “milletin mevcut devletle

¹² A.e. s. 49-50

¹³ A.e. s. 51.

¹⁴ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Günay Göksu Özdoğan, Büşra Ersanlı Behar, İstanbul, Hil Yayınları, 2018, s. 78.

¹⁵ A.e. s. 135-137.

¹⁶ A.e. s. 137-138.

tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağı"dır. Bu bağ sayesinde uluslar hem siyasi hem de tarihsel bir kimlik edinmektedir. Ancak bu kimliğin sürdürülmesi ve yönlendirilmesi için belli aktörlere gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada ise ikinci koşul olarak "yazılı bir milli edebi ve idari anadile sahip olan, yerleşik bir kültürel elitin varlığı" ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda anadil yazınsal boyutuyla ulusal kültürü güçlendirmekle birlikte, idari boyutuyla ise dil politikalarında standartlaşmanın ve ulusun siyasi katılımının önünü açmaktadır. Son olarak üçüncü koşul, Hobsbawn'ın pek gönüllü olmayarak dile getirdiği "kanıtlanmış bir fetih yeteneği"dir. Buna göre ise ulusların tarihi, geçmişteki zaferler ile kutsallaştırılarak daha güçlü bir konuma getirilmektedir.¹⁷

Sunduğu bu koşullar çerçevesinde ulusların oluşumuna dair görüşlerini bildiren Hobsbawn, Gellner'in yukarıda bahsettiğimiz fikirlerine katıldığını da ifade ederek "yapaylık, icat ve sosyal mühendislik" kavramlarının ulus inşası sürecinde ön planda olduğuna dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, ulusların ortaya çıkışını "milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir" şeklinde özetlemekte¹⁸ ve Gellner'in görüşlerini yalnızca takındığı perspektif dolayısıyla eleştirmektedir. Bu noktada Gellner'in ulusların oluşumunu "tepeden modernleşme" kapsamında açıkladığını dile getirirken bu tür bir yaklaşımın ulusların tam anlamıyla anlaşılabilmesi için yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre, ulusların hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya bir değerlendirilmeye tabi tutulması gerekmekte ve ancak bu şekilde hem "tepeden" yapılan ulus inşası hem de "aşağıdan bir bakışla" sürecin halk düzlemindeki etkisi daha iyi kavranabilmektedir. Böylelikle, ulus inşası politikalarının toplumdaki yansımalarının da izlenebileceğine vurgu yapan Hobsbawn, devletin ve kamuoyunun görüşlerinin belli konularda ayrı düşebileceğine dikkat çekmektedir. Nitekim, halkın benimsenen "resmî ideolojilere" yönelik tutumu, ulusal kimliğin yurt genelindeki kapsayıcılığı ve toplumsal içerme becerisi ya da ulusal kimliğin yaşayabileceği muhtemel dönüşümler ancak toplumsal düzleme inilerek incelenebilecek önemli konular arasında yer almaktadır.¹⁹

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca incelenecek olan ulus inşasını daha iyi kavrayabilmek adına, bu noktaya kadar tanımlarına ve temel özelliklerine yer

¹⁷ Eric J. Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018, s.58-59.

¹⁸ A.e. s. 25.

¹⁹ A.e. s. 26-27.

verdiğimiz ulus kavramının, tarihsel boyutuna yönelik görüşlere de değinmek faydalı olacaktır.

Öncelikle, tarihçiler ulusların oluşumunu bulundukları coğrafya özelinde değerlendirirken, ulusların her bölgede aynı koşullar altında ortaya çıkmadığını dile getirmekte ve buna istinaden Batı Avrupa ve diğer bölgeler arasında bir ayrıma gitmektedirler. Burada ulusalcı ideolojinin ortaya çıkışını zamansal bir ölçüt olarak alıp Batı’da insan topluluklarının bu ideolojinin öncesinde dahi ulus olabilmenin belli koşullarını “tesadüfen” karşılamalarına rağmen, bu bölgenin dışında kalan yerlerde ise ulusların, ulusalcı ideolojinin akabinde “tasarlanarak” inşa edildiklerini öne sürmektedirler.²⁰

Bundan yola çıkan Smith ise ulus anlayışlarını “Batılı model” ve “etnik model” olmak üzere iki farklı sınıfa ayırarak açıklamaya çalışmaktadır. “Yasal ve siyasal hakları” merkezine alan Batılı modele göre, “milletler, yurt içindeki halkı bir arada tutan ortak bir anlayış, emel, hissiyat ve fikirlere, ortak bir sivil ideoloji ve kültürel boyuta sahip olmalıydılar.” Bu gereklilikleri karşılayabilmek için ise gerek ulusal eğitim gerekse medya politikaları seferber edilmekte; ulusal bilinç ve toplumsal bütünleşme fikirleri bu kanallar yoluyla halka aşılanmaktadır.²¹

“Batılı modelin” karşısına çıkartılan “etnik model” ise, ulusun “ortak soydan gelen bir topluluk” olduğunu öngörmektedir. İki ulus modeli arasında karşılaştırma yapıldığında temel farklılıkları şu şekilde sıralanabilmektedir: Öncelikle “Batılı model”, hukuki öğretilere dayanan ve insanları ait olmak istedikleri ulusu seçmekte özgür bırakan bir anlayış benimsemekle birlikte, bu modele göre ulus “ortak yasa ve kurumlara tabi siyasi bir topluluk”tur. Buna karşın “etnik model”, hukuki normlardan ziyade “yerli kültüre” dayanmaktadır. Bu modelin “fitri bir topluluk” olarak nitelediği ulus ise, “siyasi bir topluluk” olmaktan ziyade “milliyetçi emellerin nesnesi” konumuna oturtulmakta ve ulusa olan aidiyetin, kişilerin tercihlerine bağlı olduğuna değil, ancak ve ancak doğuştan geldiğine inanılmaktadır.²²

²⁰ Smith, **Milli Kimlik**, s. 158-159.

²¹ **A.e.** s. 27-29.

²² **A.e.** s. 28-29.

Yukarıdaki görüşlere paralel olarak, her ne kadar bazı eski medeniyetlerde ulus çağrışımı uyandıran uygulamalara rastlansa da²³ literatürde modernizmin öngördüğü kalıplara uygun bir ulus fikrinin 1600'lü yıllarda, İngiltere'de şekillenmiş olduğu düşünülmektedir.²⁴ Ancak, yaygın olarak kabul gördüğü üzere, ulus fikri ve ulusalcılık açısından mihenk taşı olarak nitelendirilen tarihi olay 1789 Fransız Devrimi'dir. Zira, Kohn'un da açıkladığı üzere, "Fransız Devrimi vatandaşların görev ve haysiyetinin siyasi faaliyete ve ulus-devletleri ile tam anlamıyla bütünleşebilmelerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır."²⁵ Buna istinaden Connor, Fransız Devrimi akabinde ortaya çıkan "yabancı yönetim yasa dışı yönetimdir" (*alien rule is illegitimate rule*) görüşünü benimseyen insanların, etnik kökenlerini dayanak noktası alarak kendi uluslarını oluşturmaya yönelik adımlar atmaya başladıkları fikrini dile getirmektedir.²⁶

Devrimin beraberinde getirdiği yeniliklerden biri de "halkların kendi kaderini tayin etme hakkı" olmuş ve bu hak, çok etnikli bölgelerde ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Öyle ki, bilhassa Balkanlar'da yaşanan ulus temelli çatışmalar, bölgenin yıllarca peşini bırakmamış ve yakın tarihte Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasına yol açan savaflara sebebiyet vermiştir.²⁷

Öte yandan, Krulic, "kendi kaderini tayin etme hakkı"nın çerçevesinin belli oranlarda muğlak bırakılmasının, bu hakkı talep etmek için sunulan dayanaklarda da birtakım tutarsızlıklara ve buna bağlı anlaşmazlıklara sebep olduğunun altını çizmektedir. Örneğin, ulusalcı hareketlerin toprak iddialarını, kimi zaman sundukları "tarihsel hakları" ile temellendirdikleri kimi zaman ise "demografik hakları" gerekçe olarak gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu duruma, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasının ardından, Sırp'ların benimsediği tutum emsal teşkil etmektedir. Zira Sırp'lar söz konusu dönemde "azınlık" konumunda oldukları Kosova'da "tarihsel" gerekçeler göstererek toprak kazanma politikaları izlerken, Hırvatistan ve Bosna'da "demografik" nedenler ileri sürerek aynı anda aynı amaç doğrultusunda iki farklı yaklaşım benimsemişlerdir.²⁸ Bu tür sorunların çözümü için

²³ Hans Kohn, **Nationalism: Its Meaning and History**, Florida, Robert E. Krieger Publishing Company, 1965, s. 10.

²⁴ A.e. s. 16.

²⁵ A.e. s. 23.

²⁶ Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, s. 169.

²⁷ Joseph Krulic, "Kendi Kaderini Tayin Etmenin Çelişkileri", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 69.

²⁸ A.e.

sıklıkla “tarihsel hakları” temel alma eğilimi güdülmesine rağmen, bu eğilim de belli sakıncaları beraberinde getirmektedir. Çünkü, aynı bölgede yaşayan birden fazla etnik grup arasında hangisinin “tarihsel haklarının” tanınacağına karar vermek kolay bir süreç olmadığı gibi, bu süreç bir gruba hak tanılırken başka bir grubun hakkının elinden alınması ile sonuçlanabilmektedir.²⁹ Nitekim benzer bir durum grupların “ulus-devlet kavrayışlarında” da gözlemlenmekte³⁰ ve Krulic, Batı Balkanlar üzerinden bir örnekleme yoluyla konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Temel olarak toprak egemenliğine bağlı olan Hırvatlar’ın ‘devlet hakkı’, toprakları dönemsel olarak genişleyip küçülen Sırlar’ın daha etnik ve cemaatçi yaklaşımına terstir; öte yandan, Bosnalı ve Sancaklı ‘müslümanlar’ ise 1878’den beri daha geniş bir kümeyle (eski Yugoslavya, Hırvat bloğu, Müslüman dayanışması) bütünleşme fikri ile kendi ulus-devletlerini kurma hakkını talep etme arasında gidip gelmişlerdir.”³¹

Krulic’in değindiği bu nokta ise, bizi bu başlık altında ele alacağımız son kavram olan “ulus-devlete” getirmektedir. Bu kavramı açıklamak amacıyla, öncelikle Giddens’in görüşlerinden yararlanılabilir. Ulus devletleri “modern çağın üstün güç kabı”³² olarak tanımlayan Giddens’in ulus ve devlet arasında kurduğu ilişki, ortaya koyduğu ulus tanımında kendini net bir şekilde belli etmektedir. Çünkü ona göre ulus, “hem dahili devlet ve hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık”tır. Dolayısıyla, ulusların varoluşunu devletlerden bağımsız olarak düşünmemektedir.³³

Mimarı Fransız Devrimi olan bu “modern devlet”, esasen “yönettiği insanların hepsini kucaklayan ... bir toprak parçasını” ifade etmektedir.³⁴ Bu açıdan, ulus ve devlet arasında kurulan ilişki de tarihin hiçbir döneminde rastlanmayacak derecede güçlü bir konuma gelmektedir.³⁵ Bunun en temel nedenlerinden biri, söz konusu devletlerde “halkın egemenliğinin” ön saflara çıkmasıdır. Çünkü halk egemenliğinin

²⁹ A.e. s. 70.

³⁰ Joseph Krulic, “Hırvatlar, Bosnalı ‘Müslümanlar’ ve Sırlar’ın Ulus-Devlet Anlayışı”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemem, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 89.

³¹ A.e.

³² Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 164.

³³ A.e. s. 159

³⁴ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 108.

³⁵ A.e. s. 110.

beraberinde getireceği ulus ve devlet bütünleşmesinin, en nihayetinde devletin “meşruiyetini” de güçlendireceği düşünülmektedir.³⁶

Devletlerin meşruiyet sürecini bağımsızlık sonrası dönemde ele alan ve bunun için çok etnikli bir bölge olan Latin Amerika üzerinden tespitlerde bulunan Gourdon, bu süreçte anayasallaşmanın rolüne değinmekte ve anayasallaşmanın genel anlamda iki temel amaca hizmet ettiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, “siyasi iktidarın uygulanmasını rasyonelleştirme ve yönetenlerle yönetilenlerin karşılıklı görev ve haklarını belirleme” iken, ikincisi “Amerikalılar’a farklılıklarını, kültürel, toplumsal ve etnik çatışmalarını aşarak ‘ortak yaşama iradesi’ veren bir yurttaşlık düzeni yaratma” amacıdır. Bundan hareketle, çok-etnikli bölgelerde anayasallaşmanın biri devletin siyasi meşruiyeti, diğeri ulusal bütünleşme olmak üzere iki farklı yönünün bulunduğu çıkarımını yapabiliriz.³⁷

Gourdon’ın değindiği çok etnikli nüfus yapısı, Hobsbawn’ın ulusa dair değerlendirmelerinde de rastlanan bir unsurdur. Ulus-devletleri ele alırken onların demografik özelliklerine de değinen Hobsbawn, en köklü ulus-devletlerin dahi tam anlamıyla homojen bir nüfus yapısına sahip olmadığına dikkat çekmektedir. Özellikle kendisi ile aynı bölgede bulunan uluslara nazaran daha küçük olan ulusların ve/veya etnik grupların, bölgedeki büyük ulusların çatısı altında yaşama eğilimi göstermesi literatürdeki bu önermeyi haklı çıkarır nitelikte görülmektedir.³⁸ Zira bu noktada Hobsbawn’ın üzerinde durduğu “eşik ilkesi” devreye girmektedir. Çünkü daha önce Krulic’in görüşleri doğrultusunda ele aldığımız *kendi kaderini tayin etme hakkı*, Hobsbawn’ın ifade ettiği üzere “belli bir büyüklüğü” ve “yaşama şansı” olan uluslar için tanınabilmektedir.³⁹

Bu başlık altında, *etnik grup* ve *ulus* arasındaki farklılıkların açıklığa kavuşturulması; *etnik grup*, *ulus* ve *ulus-devlet* arasındaki ilişkilerin ele alınması ve ulus inşası sürecinin birer parçası olan bu kavramların mahiyetine yönelik olarak literatürdeki görüşlerin derlenmesi amaçlanmıştır. Bu kavramların doğrudan ilişkili olduğu *ulusalcılık* ise bir sonraki bölümden itibaren detaylı olarak anlatılacak olup bu

³⁶ A.e. s. 112.

³⁷ Hubert Gourdon, “Bolivar, Marti, Castro...: Latin Amerika’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Milliyetçilikler”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 79.

³⁸ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik** s. 53-54.

³⁹ A.e. s. 51-52.

başlıkta sunulan kavramsal çerçeve için kuramsal açıdan da değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1.2. ULUSALCILIK VE ULUSALCILIĞIN TEMEL YAKLAŞIMLARI

Ulusalcılık, bir başka adıyla *milliyetçilik*, hem siyasal alanda güçlü bir ideoloji hem de akademik alanda üzerine pek çok çalışma yapılan bir araştırma alanıdır. Bu başlık altında, ulusalcılık öncelikle içeriğine yönelik tanımlar yoluyla açıklanacak, ardından tarihsel boyutu anlatılacak ve en nihayetinde sahip olduğu temel yaklaşımları ele alınacaktır.

Ulusalcılığı, “hal-i hazırda ya da potansiyel olarak bir ‘millet’i kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket”⁴⁰ olarak tanımlayan Smith, aşağıdaki açıklamasıyla bu hareketin içeriğini detaylandırmaktadır:

“En genel düzeyde milliyetçilik, eski dini kültür tarzlarını ve ailevi eğitimi örten ya da onları yerinden eden tarihselci bir kültür ve eğitim biçimi olarak görülmelidir. Milliyetçilik, bir siyasi doktrin ve siyaset üslubu olmaktan ziyade tınısını yerküreye yaymış bir *kültür* – bir ideoloji, bir dil, mitoloji, sembolizm ve bilinç – biçimi ve millet de anlam ve önceliği bu kültür biçimi tarafından önvarsayılan bir kimlik tipidir. Bu anlamda millet ve milli kimlik milliyetçiliğin ve taraftarlarının bir yaratısı olarak görülmelidir. Anlamı ve kutsallığı da milliyetçiliğin el emeğidir.”⁴¹

Smith’in oldukça kapsamlı bir tanım önerdiği ulusalcılık için, Gellner biraz daha farklı bir yaklaşım benimsemekte ve önerdiği ulusalcılık tanımını iki temel unsur üzerine oturtmaktadır; bunlardan biri “ulus” iken diğeri ise “devlet”tir.⁴² Bundan hareketle, ulusalcılığı “siyasal birim” ve “toplumsal birim” arasına yerleştiren Gellner,⁴³ aşağıdaki ulusalcılık tanımı ile bu ilişkiyi daha net bir şekilde açıklamaktadır:

“Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmasını ve özellikle – aslında genel ilkenin dışladığı bir olumsuzluk olarak – bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.”⁴⁴

Her iki tanım çerçevesinde ana hatları çizilen ulusalcılığın içeriğini ve barındırdığı farklı yaklaşımları ele almadan önce, bu ideolojinin tarihsel çerçevesine değinmek arka plan bilgisi açısından destekleyici olacaktır. Ulusalcılığın “modernist”

⁴⁰ Smith, **Milli Kimlik**, s. 121

⁴¹ A.e. s. 147.

⁴² Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 73.

⁴³ A.e. s. 71.

⁴⁴ A.e.

tarihini referans alan Smith'e göre, ulusalcılığın tarihi "18. Yüzyılın son çeyreğinde, Polonya'dan ayrılmalar ve Amerikan Devrimi ile başlar, Fransız Devrimi ile devam eder ve Napolyon'un Prusya, Rusya ve İspanya'ya gerçekleştirdiği fetihlere duyulan tepkiye kadar uzanır."⁴⁵ Önerdiği bu tarihsel çerçevede de görüleceği üzere ulusalcı ideolojinin modernliğine vurgu yapan Smith, bu ideolojiyle birlikte hayatımıza girdiği belirtilen, bir önceki başlıkta da değindiğimiz "milletler", "milli devletler" ve "milli kimlik" gibi kavramların da modernizmin birer sonucu olduğunun altını çizmektedir.⁴⁶

Ulusalcılığın tarihine farklı bir açıdan yaklaşan Gellner ise ulusalcılığın doğuşunu "sanayileşme" ile ilişkilendirmektedir.⁴⁷ Bu tezini gerekçelendirmek adına ise "tarım toplumu" ve "sanayi toplumu" arasında karşılaştırmalar yaparak gözlemlendiği farklılıkları iddiasına birer kanıt olarak sunmaktadır. Yaptığı karşılaştırmalarda ise özellikle kültür, dil ve iletişim faktörlerini odak noktasına alarak açıklama yoluna gitmektedir.⁴⁸

İlk olarak "tarım toplumu" ele alındığında, ulusalcı ideolojiye dair izlerin bu toplumlarda bulunmadığı gözlemlenmektedir. Öncelikle, Gellner'ın bu ideolojiyi temellendirirken kullandığı, daha önce de değindiğimiz "kültür" ve "iktidar" bir aradalığının tarım toplumlarında olmaması en dikkat çekici yönleridir. Bunun aksine, "tabakalaşmış" toplumsal yapı, kültürel ayrışmaların daha da artmasına zemin hazırladığı gibi iktidar sahipleri ile toplum arasına da bir duvar örmüştür. Bu ayrışmaya sebep olan temel unsurlardan biri ise okuryazarlık olup tarım toplumunda yaygın olmayan okuryazarlık, siyasi ve toplumsal bütünleşme ihtimalini iyice zayıflatmıştır. Bunun sonucunda, toplumun önemli bir kesimi siyasal alanın dışında kalmış ve hatta kimi zaman "halkın günlük dilinin" ayinlerde dahi kullanılması teşvik edilmediği için ayrışmaların boyutu pek çok düzleme yayılmıştır.⁴⁹

Sanayileşmenin beraberinde getirdiği "sanayi toplumunda" ise "sürekli büyüyen ve ilerleyen bir toplum" imajı yaratılmıştır.⁵⁰ Tarım toplumundaki *tabakalaşmanın*, yerini "eşitlikçi" bir düzleme bıraktığı bu toplumlarda,⁵¹ "yüksek

⁴⁵ Anthony D. Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Atıf Yayınları, 2013, s. 125.

⁴⁶ A.e. s. 71.

⁴⁷ Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 118.

⁴⁸ A.e. s. 113-114.

⁴⁹ A.e. s. 80-83.

⁵⁰ A.e. s. 98.

⁵¹ A.e. s. 100.

teknoloji ve sürekli büyüme beklentisi” insan hareketliliğinin de artmasına neden olmuştur. Bu hareketlilik sonucunda bir araya gelen insanların hem mesleki hem de sosyal anlamda iletişim kopukluğu yaşamaması adına “standart bir konuşma ve gerektiğinde yazı dili” vasıtasıyla ortak bir iletişim alanı oluşturulması gerekliliği doğmuştur.⁵² Bu doğrultuda, daha fazla insana eğitim fırsatı sunulmuş, okuryazarlık artırılmış ve en önemlisi bir “eğitim sistemi” vücut bulmaya başlamıştır.⁵³ Bilhassa eğitim alanında yaşanan bu ilerleme, eğitimde devlet rolünün de bu dönemde keşfedilmesini olanaklı kılmıştır.⁵⁴

Değinilen bu noktalar ışığında Gellner, tarım toplumlarından *ulusçuluk çağına* geçiş sürecinde yaşanan toplumsal dönüşümü şu şekilde özetlemektedir:

“Geleneksel tarım topluluklarının, her biri içine kapalı ve aynı düzlemde birbirinden coğrafi olarak ve yukarı çıktıkça da muazzam bir toplumsal mesafeyle ayrılmış Babil Kulesini andıran nispeten düzenli ve yalıtılmış sisteminin yerine, sabit olmayan, sürekli ve dramatik bir hareketliliğe sahip ve herhangi görenek tarafından nadiren kutsanmış kültürel sınırların oluşturduğu oldukça yeni bir Babil Kulesi kurulmuştur.”⁵⁵

İki farklı kuramcının iki farklı tarihsel perspektif ile açıkladığı ulusalcılık, sadece tarihi açısından değil, içeriği ve öğretileri açısından da farklı görüşler ile beslenmiştir. Bu doğrultuda, ideolojinin üzerine inşa edildiği dört temel önerme olduğunu savunan Smith bunları şu şekilde sıralamaktadır:

- “1. Dünya, her biri kendi bireyselliği, tarihi ve kaderi olan milletlere bölünmüştür.
2. Millet, bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır ve millete bağlılık bütün öteki sadakat bağlarının üstündedir.
3. Şayet özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa insanların bir milletle özdeşleşmeleri zorunludur.
4. Dünyada barış ve adalet hâkim olacaksa milletlerin özgür ve güvenlik içinde bulunmaları gerekir.”⁵⁶

Smith’in listelediği bu önermelere nazaran, Breuilly bu ifadelerin “genel” olduğunun altını çizerek kendisi bunun yerine, ulusalcılık için üç önerme ileri sürmekte ve bu önermeleri, Smith gibi birden fazla ulus üzerinden değil, tek bir ulus özelinde açıklayarak daha kısıtlı bir kapsam sunmaktadır.⁵⁷

- “(a) Sarı ve özgün bir karaktere sahip bir ulus vardır.
- (b) Bu ulusun menfaat ve değerleri diğer tüm menfaat ve değerlerin üzerindedir.

⁵² A.e. s. 111.

⁵³ A.e. s. 113.

⁵⁴ A.e. s. 115.

⁵⁵ A.e. s.120.

⁵⁶ Smith, *Milli Kimlik*, s. 121.

⁵⁷ John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1993, s. 2-3.

(c) Ulus olabildiğince bağımsız olmalıdır. Bu ise genellikle, en azından siyasi egemenlik kazanılmasını gerektirir.”⁵⁸

Ulusalılık, kuramcılarının yorumlamalarına nazaran farklı bakış açıları ve açıklamalar yoluyla giderek zenginleştirilmiştir. Bu vesileyle içeriği ve amaçlarına dair kimi zaman belli ortak noktalarda buluşulmuş kimi zaman ise ulaşılan farklı yargılar yeni yaklaşımların geliştirilmesine fırsat verilmiştir. Ancak ulusalılık, yalnızca kuramsal açıdan çeşitlilik sahibi değildir. Öyle ki barındırdığı farklılıkları fiili olarak da gözler önüne sermektedir.

Bu açıdan ulusal hareketlerin işaret ettikleri amaçlar doğrultusunda farklı yönlerde ilerleyebildikleri ayırt edilebilmektedir. Leca, bu anlamda ulusalılığın “iki yönünden” bahsetmektedir. İlk yönde, temel alınan nokta olarak gruba özgü “verili bir ‘kültür’” söz konusudur. Bu kültüre dayanılarak şekillendirilen ulusal hareket ise “dışlayıcı” bir karakteristiğe bürünmekte ve sonuç olarak bu hareketi, etnik temelli ulus inşasına ulaştırmaktadır. İkinci yönde ise, “ulus-devleti oluşturan ve var eden ‘irade’nin hareketi” mevzubahistir. Bu temelde oluşan ulusal hareket ise daha “dahil edici” bir yapıda olup en nihayetinde modern devletlere ve “demokratik” bir ulus inşasına varmaktadır.⁵⁹

Benzer şekilde, Delannoi ulusal hareketlerin benimsedikleri amaçlar uyarınca birtakım “süreçlerin” parçası olduğunu ve farklı roller üstlendiğini belirtirken, bu süreçleri “kurumların yaratılması”, “yeni egemenlikler”, “uluslararası düzen” ve “eskatolojik düzen” olmak üzere dört başlık altında toplamaktadır.⁶⁰ Bu doğrultuda, “kurumların yaratılması” sürecinde bir tür “ideolojik katalizör” olarak beliren ulusalılık, kurumsal politikaları etkileyerek devlet inşası ve siyasi rejim oluşumunda belirleyici bir konuma gelmektedir. Öte yandan, “yeni egemenlikler” oluşturulurken ise “tepkisel özelliğini” açığa çıkarmakta ve böylelikle mevcut devletlerin egemenliklerinin güçlendirilmesi veya bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin inşa edilmesinde başat bir aktöre dönüşebilmektedir. Benzer şekilde, “uluslararası düzen” açısından ise, ulusalılık hem ülkelerin dağılmasına neden olabilen hem de bunun akabinde yeni kurulan devletleri ulusal öğretilerin desteğiyle ayakta tutabilen bir etken olabilmektedir. Üstlendiği bu roller bakımından belki de en güçlü olduğu aşama

⁵⁸ A.e. s. 2.

⁵⁹ Jean Leca, “Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 16.

⁶⁰ Gil Delannoi, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 36.

“eskatolojik süreç”tir. Çünkü bu süreç, ideolojinin uhrevi gücünün ortaya çıktığı safhadır. Bu doğrultuda, amaçlarını kutsallaştırma gücü ciddi bir seviyede olan bu ideoloji, tarihte de görüldüğü üzere pek çok savaşın ve yıkımın da bizzat nedeni olabilmıştır.⁶¹

Bu noktaya kadar tarihine ve genel özelliklerine değindiğimiz ulusalcı ideolojinin temel yaklaşımlarını açıklamaya artık başlayabiliriz. Öncelikle Smith, ulusalcı yaklaşımların “özerklik”, “özgünlük”, “milli saygınlık”, “millete bilinçli bağlılık” ve “anavatan” gibi belli “çekirdek kavramlara” sahip olduğunu dile getirmektedir.⁶² Ancak ulusalcı yaklaşımların çeşitliliği ve farklı yapısal özellikleri de göz önüne alındığında, yaklaşımların her birinin, tüm bu kavramları içerebileceğini söylemek mümkün olmayacaktır. Bu açıdan taşıdıkları bariz farklılıklara karşın, tümünde “milli kimlik”, “milli birlik” ve “milli özerklik” düşüncelerine yer verildiği göz ardı edilmemelidir.⁶³ Bu anlamda, ulusalcılık alanında yapılan araştırmalarda önemli bir yer tutan “ilkçi yaklaşım” (*primordialist*), “etnik-simgeli yaklaşım” (*ethno-symbolist*) ve “modernist yaklaşım”⁶⁴ ele alındığında, burada belirtilen benzerlik ve farklılıklar daha net anlaşılabilecektir.

Öncelikle ilkçi yaklaşıma göre, “milletler ‘ilk’tirler; zamanın en başında var olurlar ve daha sonraki süreçlerin ve gelişmelerin kökeninde yatarlar.”⁶⁵ Bu görüşle yola çıkan ilkçiliğin iki farklı “uyarlaması” bulunmaktadır; bunlardan biri “toplumsal-biyolojik uyarlama” iken, diğeri “etnik grupların ve milletlerin toplumsal varoluşunun ‘kültürel olarak verili olan’ bağlanmaları temelinde oluştuğunu savunan” görüştür.⁶⁶

“Toplumsal-biyolojik uyarlamanın” önde gelen kuramcısı olan Berghe, insan topluluklarının oluşumunu “genler”, “çevre” ve “kültür” arasındaki ilişkiye odaklanarak açıklamaktadır. Buna göre, “genler, çevresel baskı yoluyla seçilmekte ve kültür üzerine sınırlandırmalar getirmektedir.” Dolayısıyla Berghe’in görüşleri doğrultusunda, “evrimsel” süreçte oluşan genler ve bu genlerin şekillendirdiği

⁶¹ A.e. s. 36-37.

⁶² Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 48-52.

⁶³ A.e. s. 54.

⁶⁴ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019, s. 25-26.

⁶⁵ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 77.

⁶⁶ A.e. s. 77-78.

toplumsal yapılar, bizi ulusların özüne götürmektedir. Öyle ki bu öz, bizzat insanların biyolojik özelliklerinde yatmaktadır.⁶⁷

İkinci uyarlamayı savunan kuramcılar arasında yer alan Geertz ise ulusların oluşumunu “ilkçi bağlanma” (*primordial attachment*) fikri üzerinden açıklamaktadır. Ona göre, bu bağlanmaların temelinde “kültür” ve bununla birlikte kültürel unsurlar yer almaktadır. Ancak burada dikkat çektiği nokta, kültürel unsurların tek başına bu bağlanmayı sağlayamamasıdır. Çünkü, her ne kadar temeline bu unsurları alıyor olsa da “ilkçi bağlanma” için asıl önemli olan insanların bunlara yüklediği *ilkçi* anlam ve inançlardır. Dolayısıyla ulusların *ilkliği*, insanların kültürel kabullerine bağlanmaktadır.⁶⁸

İki farklı “uyarlamadan” hareketle, ilkçi yaklaşımın ulus oluşumunu açıklarken “ilkçi bağlanmaların dayanıklılığı ve gözle görülür baskıcılığı” ile “ortak kültürel kimliklerin başlangıçtan beri var olduğuna besledikleri kuvvetli inanç” olmak üzere iki farklı perspektif üzerinden ilerlediği söylenebilmektedir.⁶⁹

Ele alacağımız bir diğer etkili yaklaşım olan etnik simgeci yaklaşımın önermelerinin çıkış noktası ise ulusların “etnik kökeni”dir.⁷⁰ Bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Smith, ulusların oluşumunu açıklarken “kültürel süreklilik”, “yinelenme” ve “yeniden yorumlama” olmak üzere üç temel koşula dikkat çekmektedir. Buna göre, ilk olarak ulusların kendilerine has kültürel sembollerinin zamana meydan okuması gerekmektedir. Bu anlamda, kültürel özelliklerin sürekliliği ile ulusların devamlılığı arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Zira, yaşayan kültürel semboller gerek aynı biçimlerini koruyarak gerekse zamanın şartlarına uyacak şekilde dönüşümler yaşayarak ulusal kimliğin devamlılığını güçlendirmektedir. İkinci ve ilkiyle benzer olarak, ulusların hem toplumsal hem kültürel varlığını “tarihin bütün dönemlerinde” koruyabilmesi gerekmektedir. Burada özellikle vurgulanan husus, “geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki bağlantı” olup etnik simgeci yaklaşım, bu koşul kapsamında ulusların tarihin belli dönemlerinde “kaybolabileceği” gibi belli dönemlerinde yeniden hayat bulabileceğini de öne sürmekte ve kabul etmektedir. Son

⁶⁷ Pierre L. van den Berghe, **The Ethnic Phenomenon**, Elsevier Science Publishing, 1981, s. 6.

⁶⁸ Clifford Geertz, **The Interpretation of Cultures**, New York, Basic Books, 1973, s. 259-260.

⁶⁹ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 80.

⁷⁰ A.e. s. 83-84.

olarak, yine “geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişki” göz önünde bulundurularak, ulusların sahip olduğu kültürel özelliklerin belli koşullar çerçevesinde “yeniden yorumlamaya” açık olduğu belirtilmektedir.⁷¹ Bu koşullar çerçevesinde, özetlemek adına Smith’in ifadesiyle, “etnik-simgeler, millet oluşumu sürecini bilinçli ‘icat’ süreci bir yana inşa sürecinden çok, önceden var olan kültürel motiflerin yeniden yorumlanması ve daha önceki etnik bağların ve duyarlılıkların yeniden inşa edilmesi süreci olarak görürler.”⁷²

Etnik simgeler ulus oluşumunu yorumlamaya çalışırken aynı zamanda süreçle ilgili birtakım “kaygılar” taşımaktadırlar. Bu kaygılardan ilki, “seçkinin yönelimini odağına alan çözümlemeden uzak durmaktır.” Burada göz ardı edilmemesi istenen nokta toplum ve toplumun barındırdığı sınıflardır. Çünkü ulusalcı ideoloji toplumdan bağımsız olarak düşünülemediği gibi, toplumun her bir kesiminin sahip olduğu belli başlı özellikler ile de beslenmektedir.⁷³

İkincisi, “varlığını uzun süre koruyan yapıların ve süreçlerin uzun süreli çözümlenmesi ihtiyacıdır.” Burada ise iki farklı amaç söz konusudur; bir yandan ulusların geçmişi netleştirilmeye çalışılmakta, diğer yandan ise bu vesileyle tarihsel süreçle ilgili oluşabilecek tutarsız bir bilgi aktarımlarının da önüne geçilmesi istenmektedir.⁷⁴

Üçüncüsü, “milletleri ve milliyetçiliği uzun bir zaman sürecine ve daha önceki toplulukların, özellikle de etnik toplulukların çerçevesine yerleştirme” ile ilgili olarak duyulan kaygıdır. Burada dikkat çekilmek istenen asıl konu, ülkelerin çok etnikli demografik yapısıdır. Bu yapı göz önüne alındığında, uluslar araştırılırken tek bir etnik grup üzerine odaklanılarak “doğrusal ilerleme” yaklaşımıyla bir açıklama yapılamayacağı öne sürülmektedir. Bu sebeple hem ulusları hem de etnik grupları kapsayan bütüncül bir bakış açısının kullanılması gerektiği dile getirilmektedir.⁷⁵

Dördüncüsü, “milliyetçiliğin ve milletlerin uyandırdığı tutku ve bağlanma”dır. Aslında ulusalcılığın diğer yaklaşımlarında da bu kavramlara dair vurgular vardır, ancak etnik simgeci yaklaşım benimsediği perspektif dolayısıyla diğerlerinden

⁷¹ A.e. s. 120-121.

⁷² A.e. s. 119.

⁷³ A.e. s. 84.

⁷⁴ A.e. s. 84-85.

⁷⁵ A.e. s. 85.

ayrılmaktadır. Çünkü bu yaklaşım, insanların uluslarına duydukları aidiyet hislerinin yanı sıra, ulusalcı duyguları daha geniş kapsamda ele alarak incelemelerine “fanatizm” ve “kendini feda etme kapasitesi” gibi unsurları da dahil etmektedir.⁷⁶

Son olarak beşincisi, “modern milli toplulukların bugün bile birçok insanın üzerinde uygulamayı sürdürdüğü denetim”dir.⁷⁷ Bu açıdan etnik kökeni temel alan ulusalcı hareketler, kendilerine özgü geçmişten gelen kültürel veya dinsel kimliklerini ön plana çıkararak ve kimi zaman “dönüştürerek” siyasi ve toplumsal alanda etkilerini devam ettirmektedir. Bu nedenle, bu tür hareketler ancak tarihsel koşullar göz önüne alınarak incelenebilmektedir.⁷⁸

Ulusalcılığın ele alacağımız son yaklaşımı olan modernist yaklaşım ise kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Biri “zamandizinsel modernizm”, diğeri ise “toplumbilimsel modernizm” olarak adlandırılan modernizmin bu iki alt başlığı da ulusalcılığın yeni bir ideoloji olduğuna vurgu yapmakla birlikte, bakış açıları sebebiyle birbirinden ayrılmaktadır. Buna göre, “zamandizinsel modernizm” ulusalcılığın modernliğini nispeten sınırlı bir çerçevede ele alarak “ideoloji, hareket ve simgesel temsil” açısından değerlendirme yapmaktadır. Öte yandan, “toplumbilimsel modernizm” tüm bu unsurları içermekle birlikte, ideolojinin “niteliksel” modernliğini de kabul ederek daha geniş ölçekli bir açıklama yoluna gitmektedir. Smith’e göre, “gerçek modernizm” de burada bahsedilen ikinci görüşten yola çıkmaktadır. Zira bu yaklaşıma göre, “modern olan yalnızca milliyetçilik değildir. Dolayısıyla, milletler, milli devletler, milli kimlik ve bütün ‘millet-arası’ topluluk da modernidir.”⁷⁹

Ulusalcılığın modernliği konusunda fikir birliğinin sağlandığı modernist yaklaşım, öte yandan ulusların ortaya çıkışına yönelik tezleri açısından yol ayrımlarına düşmektedir. “Toplumsal-iktisadi”, “toplumsal-kültürel”, “siyasi”, “ideolojik” ve “inşacı” olmak üzere beş farklı “paradigma” barındıran modernist yaklaşım, böylelikle ulusların ortaya çıkışına dair de beş farklı bakış açısı sunmaktadır.⁸⁰

“Toplumsal-iktisadi paradigmaya” göre, “milliyetçilik ve milletler ... sanayi kapitalizmi, bölgesel eşitsizlik ve sınıf çatışması gibi yeni iktisadi ve toplumsal

⁷⁶ A.e.

⁷⁷ A.e.

⁷⁸ Peter Van der Veer, **Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India**, Berkeley, CA, University of California Press, 1994, s. 30-31.

⁷⁹ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 71.

⁸⁰ A.e. s. 72-73.

etkenlerden doğar.”⁸¹ Bu doğrultuda, ulusalcı hareketlerin ortaya çıkışını sosyolojik perspektif ile açıklamaya çalışan Hechter, “merkez” ve “çevre” ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Buna göre, ulusalcı hareketlerin oluşmasına yol açan neden, toplumsal ve iktisadi koşullar ile bu koşulların yaratabileceği olası huzursuzluk ortamıdır. Buna göre, ulusalcılık, içinde bulundukları koşullardan hoşnut olmayan “çevre” kesimlerin “merkeze” karşı bir başkaldırısı olarak ortaya çıkmaktadır.⁸²

Smith, ele aldığı ikinci paradigma olan “toplumsal-kültürel paradigmayı” açıklayabilmek adına, bu alanın önemli temsilcilerinden olan Gellner’a atıfta bulunmaktadır.⁸³ Ulusların ortaya çıkışını kültürel alana odaklanarak yorumlayan Gellner’a göre, “ulusçuluk hammadde olarak açıkça ulusçuluk öncesi dünyanın kültürel, tarihsel ve öteki miraslarını kullanmakla birlikte, aslında yeni koşullara uygun yeni birimlerin kristalleşmesidir.”⁸⁴ Daha önce de belirtildiği gibi, ulusalcılığı sanayileşme çağı ile ilişkilendiren Gellner, o çağda iktidar ile toplum kültürü arasında oluşan bağın, “sanayi toplumunu” bu ideolojinin merkezine yerleştirdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla ulusların oluşumunun kökeninde değişen toplumsal koşullar ve bunlarla birlikte görünürlük kazanan kültürler yer almaktadır.⁸⁵

Ulusalcılığa daha farklı bir açıdan yaklaşan “siyasi paradigma” ise, “devlet” odaklı bir açıklama yoluna gitmektedir.⁸⁶ Bu paradigmanın öncülerinden biri olan Giddens, “bireylerin bir politik düzenin üyeleri arasındaki toplumsallığı vurgulayan semboller ve inançlar dizisiyle ilişkisi”⁸⁷ şeklinde yaptığı ulusalcılık tanımında da ideolojinin siyasi boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Çünkü ona göre bir devletin, “ulus” ve “ulusalcılık” kavramlarından bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Aynı şekilde, buradaki ulusalcılık tanımında da görüldüğü üzere, devletin sınırları içindeki ulusal birliği yansıtan da ulusalcı ideolojinin bizzat kendisidir.⁸⁸

“İdeolojik paradigmada” ise, “odak, milliyetçi ideolojinin Avrupalı kökenleri ve modernliği, onun yarı dinimsi iktidarı ve imparatorlukların yıkılıp bunlarda var olmayan

⁸¹ A.e. s. 72.

⁸² Michael Hechter, **Containing Nationalism**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2000, s. 60.

⁸³ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 72.

⁸⁴ Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 129.

⁸⁵ A.e. s. 112.

⁸⁶ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 72-73.

⁸⁷ Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s. 159.

⁸⁸ A.e.

milletlerin yaratılmasındaki rolü üzerinedir.”⁸⁹ Bu paradigmanın yansımaları, Kedourie’nin ulusalcılık yaklaşımında görülebilmektedir. Kedourie, “on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa’da icat edilmiş bir doktrin” olarak tanımladığı ulusalcılığı, geniş bir bölgesel ve tarihsel kapsamda incelemeye almaktadır. Bu açıdan hem ideolojinin tarihsel dönüşümünü açıklamaya çalışmakta hem de ideolojinin etki alanı olarak belirlediği Avrupa kıtasındaki gelişmeleri değerlendirmektedir. Böylelikle tarihsel ve bölgesel düzeyde yaşanan dönüşümleri, ulusalcı ideoloji odağında açıklamaktadır.⁹⁰

Son olarak, bu çalışmada faydalanılacak ve bir sonraki başlıktan itibaren detaylı olarak ele alınacak olan “inşacı paradigma” ise, en kısa tanımıyla “bir toplum mühendisliği ve toplumsal denetim modelidir.”⁹¹ İnşacı kuramın önemli temsilcilerinden olan Hobsbawn, bu kuramı *icat edilen gelenekler* üzerinden açıklamaktadır. Ona göre, geleneklerin icat edilmesi, yaşanan “hızlı dönüşümlerin” akabinde ortaya çıkan çok yönlü bir süreci ifade etmektedir. Konuyu biraz daha açmak gerekirse, toplumlar içinde bulundukları koşulları temellerinden sarsan bir değişim süreci ile karşı karşıya kaldığında, halihazırda sahip oldukları “eski gelenekler” oluşan yeni koşullara yanıt verememektedir. Bu duruma çözüm olarak ise “yeni gelenekler” icat edilmektedir. Birden fazla bağlamda ortaya çıkabilen bu geleneklerin izleri, toplumların gerek dönüşümünde gerekse bizzat oluşumunda görülebilmektedir.⁹² İnşacı kuramın bir diğer savunucusu olan Anderson ise ulusu “hayal edilmiş bir cemaat” olarak tanımlamaktadır.⁹³ Ulusların oluşumu açısından kapitalizmi milat noktası olarak alan Anderson, kapitalizmin ve beraberinde getirdiği yeniliklerin modern ulus sisteminin şekillenmesinde önemli bir payı olduğunu öne sürmektedir.⁹⁴

Bu başlıkta ele aldığımız ulusalcılığın temel yaklaşımları, Özkırımlı’nın ifadeleriyle “modernistleri birleştirdiği düşünülen ortak özellik, milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir ‘armağanı’ olarak görmeleri; etnik-sembolcülerini birleştiren milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önem; ilkçileri

⁸⁹ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 73.

⁹⁰ Elie Kedourie, **Nationalism**, London, Hutchinson, 1960, s. 9.

⁹¹ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 127.

⁹² Eric Hobsbawn, “Introduction: Inventing Traditions”, **The Invention of Tradition**, Ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 4-5.

⁹³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2015, s. 20.

⁹⁴ **A.e.** s. 62.

birleştirense ... milletleri doğal yapılar olarak görmeleri” şeklinde özetlenebilmektedir.⁹⁵

Ulusalci yaklaşımlar, uluslara ve ulusalcılığa dair açıklamalarının yanı sıra kuramsal çerçeveleri bakımından da farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan Smith’e göre, “modernistler kuram bakımından güçlü, tarih bakımından zayıfken ... İlkçiliğin ya hiç kuramı yoktur ya da varsa dahi eksiktir ve neredeyse hiç tarih içermez. Etnik-simgencilere gelince, onlar kuram değil yalnızca yaklaşımlar geliştirdiler.”⁹⁶

Bu başlık altında ulusalci ideoloji ve bu ideolojinin literatürdeki temel üç yaklaşımı ele alınmıştır. Her birinin uluslara yönelik açıklamalarına ve en nihayetinde karşılaştırmalı değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında açıklanan inşacılık, bu çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturacak olup bir sonraki başlıktan itibaren daha detaylı olarak ele alınacaktır.

1.3. ULUS İNŞASI KURAMI

Modernist yaklaşımın bir ürünü olan ulus inşası kuramı, literatürde birçok kuramcı tarafından farklı perspektifler ve açıklamalar doğrultusunda ele alınmıştır. Bu başlıkta, kuramın tarihi ve kuramcılarının yorumları doğrultusunda ulus inşası etrafıca incelenecektir.

Ulus inşası kuramını açıklayabilmek adına, yeniden geriye dönerek başvuracağımız olay Fransız Devrimi olacaktır. Devrim sonrasında gerek siyasi gerek yasal pek çok düzlemde yoğun bir çaba ile yürütülen Fransız ulusunun inşası, modern anlamda bir ulus inşasının da ilk örneği olmuştur.⁹⁷ “Ortak bir tasarım” niteliği taşıyan bu süreç,⁹⁸ içinde bulunduğu çağa kazandırdığı “milletler”, “milli devletler”, “milli kimlik” ve “milletler-arası topluluk” bakımından da çığır açıcı olmuştur. Çünkü, modernist yaklaşımın da önerdiği gibi, “Fransız Devrimi yalnızca yeni bir ideolojiyi değil, aynı zamanda yeni bir insan topluluğu biçimini, yeni bir ortak kimlik türünü ve yeni bir siyaset tipini ve sonuçta yeni bir devletler-arası düzen türünü başlattı.”⁹⁹

⁹⁵ Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, s. 74.

⁹⁶ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 88.

⁹⁷ **A.e.** s. 69.

⁹⁸ **A.e.**

⁹⁹ **A.e.** s. 71.

Devrimin getirdiği yeniliklerden biri olan ulus inşası, Deutsch'un ifadeleriyle, her şeyden önce "mimari veya mekanik bir modeli öngörmektedir." Deutsch, bu önermesini daha iyi açıklayabilmek adına "ev" ve "ulus" inşası arasında benzerlik kurmaktadır. Buna göre, tıpkı inşa sürecinde kullanılan malzemelere bağlı olarak şekil alan bir ev gibi, bir ulusun da yine inşa sürecinde izlenen tasarımlara göre şekillendiğini dile getirmektedir.¹⁰⁰ Buradan da anlıyoruz ki ulusların inşasında farklı tasarımlar söz konusu olabilmekte ve uluslar farklı süreçlerden geçerek inşa edilebilmektedir. Ancak bunu belirleyen etmenler nelerdir?

Bu sorunun cevaplarından biri, daha önce de değindiğimiz coğrafya faktörüdür. Smith'in belirttiği üzere, tarihe bakıldığında ulusların oluşum sürecinde, bulundukları coğrafyanın büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Buna göre yine daha önce değindiğimiz gibi "Batılı" ve "Batılı olmayan" iki farklı ulus yapılanması olduğuna dikkat çeken Smith, ulus inşasına etki eden önemli faktörlerden birinin de "etnik kümelenmeler" olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹ Bu görüşleri ile, ulus oluşumlarındaki bölgesel ve etnik faktörlere dikkat çeken Smith, Batı'da yer almayan bölgeler özelinde iki şekilde "sivil ve teritoryal" bir ulus inşa edilebileceğini belirtmektedir.¹⁰²

İlk olarak, "egemen etni" modeli" kullanılabilecek olup bu modele göre, ulus oluşturulurken "egemen" bir etnik grup merkeze alınmakta ve bölgedeki diğer etnik topluluklar ise, merkeze alınan etnik grup etrafında bir araya getirilmektedir. Dolayısıyla, halihazırda var olan bir "etnik çekirdek" temel alınarak oluşturulan bu ulusal yapı, bir yandan modern çağa ayak uydurmaya çalışırken bir yandan da bunun bir parçası olarak merkezdeki etnik grubun dışında kalan topluluklarla "bütünleşmeye" çalışmaktadır.¹⁰³

İkinci olarak, "yeni siyasi topluluk için etnilerüstü bir 'siyasi kültür' yaratmanın yollarını bulmak", ulus oluşumu açısından uygulanabileceği düşünülen bir diğer yöntemdir. Genellikle nüfusları birbirini dengeleyen etnik grupların bir arada yaşadığı yerlerde, ulus inşası sürecinin merkezine alınabilecek bir etnik grubun belirlenmesi

¹⁰⁰ Karl W. Deutsch, "Nation-Building and National Development", **Nation Building in Comparative Contexts**, Ed. Karl W. Deutsch, William J. Foltz, New York, Routledge, 2017, s. 3.

¹⁰¹ Smith, **Milli Kimlik**, s. 159-160.

¹⁰² A.e. s. 173.

¹⁰³ A.e. s. 173-175.

oldukça güçtür. Bu tür bölgelerde, genellikle merkeze “egemen” bir etnik grup alınamadığı için, alternatif olarak “etnilerüstü” bir siyasi sistem kurulması, uygulanabilir bir ulus inşası yöntemi olarak görülmektedir.¹⁰⁴

Burada belirtilen iki model izlenerek yapılmaya çalışılan ulus inşası çalışmalarının “teritoryalizm”, “katılım”, “yurttaşlık”, ve “sivil eğitim” olmak üzere öne çıkan dört ortak özelliği bulunmaktadır.¹⁰⁵

İlk olarak “teritoryalizm”, ulusların geçmişlerini dayandırdıkları ve yurt olarak kabul ettikleri bir “toprak parçası” ile olan bağıını ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu özelliğin asıl vurguladığı nokta “kökeni ne olursa olsun belirli sınırlara basitçe bir siyasi bağlılığı değil, öteki teritoryal milletler arasında özgül bir mekânsal ve toplumsal konuma siyasi bağlılık”tır. Dolayısıyla burada esas olan etnik bağlılıklar değil, aksine insanların özgür iradesiyle oluşturdıkları aidiyet hisleridir.¹⁰⁶

İkinci özellik olan “katılım” ise, ideolojinin halk odaklı yönünü ortaya koymaktadır. Buna göre, “yurttaşlar” olarak tabir edilen halktan beklenen “etkin katılım”, Smith’in ifadesiyle “‘millet olmaya’ bir çağrı” niteliği taşımaktadır. Demokratik toplumların temellerinden biri olan bu özellik, insanları sınırları içinde yaşadıkları devlet yönetimine katılımlarını teşvik ederek toplumsal ve siyasi bütünleşmenin tesis edilebilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.¹⁰⁷

İkinci özellik ile de bağlantılı üçüncü özellik olan “yurttaşlık”, esasen diğer ulusalcı yaklaşımlarda da görülmekle birlikte, Smith’in öne sürdüğü “teritoryal millet” fikri açısından ayrıca önemli olan bir unsurdur. Zira buna göre, “yurttaşlık, basitçe millete mensubiyetin altını çizmek ve ‘biz’i ‘onlar’dan farklılaştırmak için değil, hatta daha çok, rekabet halindeki özellikle etnik nitelikli liyakat bağları ile kimliklerin hak iddialarına pey sürmek için kullanılır.” Yine demokratik toplumlarda karşılaştığımız bu “yurttaşlık” anlayışı, soydaşlığı temel alan görüşlerin yerine geçerek olası etnik gerilimlerin önlenmesine destek olmaktadır.¹⁰⁸

Dördüncü ve son ortak özellik olan “sivil eğitim” ise, toplumsal olduğu kadar siyasi açıdan da önemli bir unsur olarak görülmektedir. Çünkü devlet eliyle sunulan

¹⁰⁴ A.e. s. 175.

¹⁰⁵ A.e. s. 182-184.

¹⁰⁶ A.e. s. 182.

¹⁰⁷ A.e. s. 183.

¹⁰⁸ A.e. s. 184.

kamusal eğitim, bir yandan siyasal düzeyde belirlenen ulusal hedefler doğrultusunda halkı eğitmekte bir yandan da ulusal bir kimliğin inşa edilmesine hizmet etmektedir. Bu açıdan, eğitim, ulus inşasının en önemli araçlarından biri olarak görülmektedir.¹⁰⁹

Smith'in yukarıda belirtilen ulus inşası yöntemlerine ek olarak, bu sürece farklı yaklaşımlar getiren başka kuramcıların görüşlerine geçebiliriz. Ulus inşası kuramı açısından önemli isimlerden olan Anderson, daha önce de değindiğimiz gibi, ulusların "hayal edilmiş cemaatler" olduklarını ileri sürmekte ve onların "hayal edilme" biçimlerini üç farklı ölçüt çerçevesine oturtmaktadır.¹¹⁰

Buna göre, ilk olarak, "ulus *sınırlı* olarak hayal edilir"; çünkü dünyadaki ulus düzenine bakıldığında ulusların bir arada, fakat belirli kümelenmeler halinde yaşadığı görülmektedir. Bu şekilde uluslar, koydukları "sınırlar" yoluyla hem benliklerini kendi içlerinde tanımlamakta hem de kendilerini bu sınırlar dışında kalan diğer uluslardan ayırmaktadır.¹¹¹

İkinci olarak, "ulus *egemen* olarak hayal edilir"; zira modernleşmeyle birlikte mutlakiyetçi rejimler egemenlik güçlerini kaybetmeye başlamış ve onların kaybettiği bu güç "rüştlerine eren" ulusların eline geçmiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, mutlakiyetçiliğin Devrim sonrasında "meşruiyetini" günden güne yitirmiş olmasıdır. Nitekim, bu meşruiyet boşluğunu da ulusların "tabi" olduğu modern devletler doldurmuştur. Özetleyecek olursak, daha önce *sınırlı* olduklarına da değinilen uluslar, bağlı oldukları devletlerinin sınırları dahilinde kendi egemenliklerini sürdürmektedir.¹¹²

Son olarak, "ulus, bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edilir"; burada vurgulanan ulusal birlik fikri, ulusların üyeleri arasında kurulan ve ulusu bir arada tutacağına inanılan "yoldaşlık" ve hatta "kardeşlik" ülkülerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre uluslar, kendiliğinden var olan topluluklar değildir; öyle ki her biri belli tasarıların ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹³

Ulus inşası sürecinde devletin konumuna odaklanarak çözümleme yapan Wallerstein göre ise, devlet hem ulusların hem de ulusalcılığın ortaya çıkışından önce

¹⁰⁹ A.e.

¹¹⁰ Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 21-22.

¹¹¹ A.e. s. 21.

¹¹² A.e. s. 21-22.

¹¹³ A.e. s. 22.

halihazırda var olan bir yapıdır. Bu iddiasını öne sürerken, göz ardı edilmemesini istediği noktalardan biri, ulusalcılığın filizlendiği “idari sınırlar”dır. Bu ideolojinin ekseriyetle belli “idari sınırlar” dahilinde oluştuğunu belirten Wallerstein’a göre, bu durum, söz konusu sınırlar içerisinde bir devlet fikrinin evveliyatının olduğu fikrini desteklemektedir. Buna ek olarak, Wallerstein “ulusalcı duyguların” mimarının da devlet olduğu kanaatindedir. Zira, bu tür duyguları perçinleyen, ulusal bütünlüğünü ve “devletlararası sistemdeki” yerini koruma güdüsü içinde olan devletlerdir.¹¹⁴

Ulus inşası kuramına farklı bir bakış açısı kazandıran kuramcılardan bir diğeri ise Hobsbawn’dır. Ulusların oluşumunu “geleneklerin icadı” üzerinden açıklayan Hobsbawn’a göre, “eski gibi görünen ya da eski olma iddiasındaki ‘gelenekler’in kökenleri sıklıkla oldukça yakın geçmişe dayandığı gibi, bazen bu geleneklerin icat edilmiş oldukları da açık bir gerçektir.”¹¹⁵ Bu noktada “icat edilen geleneklerin” içeriğinin aydınlatılmasında fayda vardır, zira bu ifade bütünüyle “inşa edilmiş” gelenekler ile sınırlı olmayıp görece güncel bir tarihte “ortaya çıkan” gelenekleri de ifade etmektedir.¹¹⁶

“Geleneklerin icadı”, daha önce de belirtildiği gibi, meydana gelen birtakım “dönüşümler” sonucunda gerçekleşmektedir. Nitekim, bu “dönüşümlerin” getirdiği yeni koşulların gerekliliklerine “eski gelenekler” bir cevap veremez duruma geldiğinde, başka bir ifadeyle “uygulanabilir” olmadığında, “yeni geleneklerin” oluşturulma ihtiyacı doğmaktadır.¹¹⁷ Öte yandan, burada dikkat edilmesi gereken nokta, *icat edilen geleneklerin* mevcut koşullara olan uygunluğuna odaklanılırken geçmişle olan muhtemel bağlarının da göz ardı edilmemesi gereğidir.¹¹⁸

İcat edilen geleneklerin temel özelliklerini ve etkilerini anlayabilmek adına, Hobsbawn’ın öngördüğü sınıflandırmadan yararlanabiliriz. Buna göre, “gelenekler” aşağıda belirtildiği üzere üç gruba ayrılmaktadır:

“a) Toplumsal birlik-beraberliği ya da gerçek veya yapay cemaatlere grup aidiyetini oluşturan veya sembolize eden gelenekler,

¹¹⁴ Immanuel Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, **İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, Ed. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, s. 103-104.

¹¹⁵ Eric Hobsbawn, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Der. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2005, s. 1-2.

¹¹⁶ Eric Hobsbawn, “Introduction: Inventing Traditions”, **The Invention of Tradition**, Ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 1.

¹¹⁷ **A.e.** s. 4-5.

¹¹⁸ **A.e.** s. 12.

- b) Kurumları, statü ya da otorite ilişkilerini oluşturan veya meşrulaştıran gelenekler,
c) Ana amacı toplumsallaşma, inançların, değer yargılarının ve davranış teamüllerinin aşılması ve aktarılması olan gelenekler.”¹¹⁹

Burada listelenen maddelere yönelik olarak, Hobsbawn şu şekilde özetleyici bir açıklama sunmaktadır:

“Burada (b) ve (c) tipindeki gelenekler (Britanya hakimiyetindeki Hindistan'da otoriteye itaati sembolize edenler gibi) elbette bilerek tasarlanırken, (a) tipindeki geleneklerin daha yaygın olduğu söylenebilir. Diğer işlevlerin, bir 'cemaat'le ve/ya 'ulus' gibi bu 'cemaat'i temsil, ifade ya da sembolize eden kurumlarla özdeşleşme duygusuyla birlikte geldiği ya da bu duyguda zımni olarak içerildiği düşünülebilir.”¹²⁰

Belirttiği bu geleneklerin ortaya çıkışının ise “Birinci Dünya Savaşı'ndan otuz veya kırk yıl öncesine” kadar uzandığını belirten Hobsbawn, söz konusu uygulamaların “resmi” ve “gayriresmi” olmak üzere iki farklı kanal üzerinden yürütülen çok yönlü bir süreç izlediğini ifade etmektedir. Sürecin “siyasi” ayağını temsil eden “resmi” kanallar, bizzat “devletin veya örgütlü toplumsal ve siyasi hareketlerin” müdahil olduğu kısımlar iken, aynı sürecin “toplumsal” ayağını oluşturan “gayriresmi” kanallar, “resmi olarak örgütlü olmayan toplumsal gruplardan” oluşmaktadır.¹²¹

Hobsbawn'ın belirttiği her iki kanal üzerinden de yapılmaya çalışılan “dönüşümlerin” ortak noktaları olduğu gibi, aralarında kimi farklılıklar da gözlemlenmektedir. Öncelikle, her ikisi de yeni siyasi ve/veya toplumsal koşullara ayak uydurabilme gayesi içinde hareket etmektedir ve değişen koşullar, ister toplumsal isterse siyasi düzeyde olsun, toplumsal ve siyasi yapı birbiri ile etkileşim içinde olduğu için, her ikisini de etkilemektedir. Bununla birlikte, uygulama süreçleri açısından, siyasi yapı, bilhassa sahip olduğu “kurumlar” sayesinde, “siyasi geleneklerin icadını” daha sistemli bir şekilde ilerletebilmektedir. Ancak yine de toplumsal ve siyasi yapının birbiri ile olan ilişkisinin bu noktada da dikkate alınması gerekmektedir, çünkü “siyasi gelenekler” ne kadar planlı bir şekilde yapılırsa yapılsın, toplum tarafından da kabul görmek zorundadır. Zira, tepeden yapılan bu düzenlemeler, ancak kamu bunlara “uyum sağlayabildiği” derecede “başarılı” kabul edilecektir.¹²² Nitekim Hobsbawn'ın da ifade ettiği gibi, “toplum ve devlet birbirinden ayrılamaz.” Çünkü bir taraftan devlet hem siyasal hem toplumsal yaşamın belirleyici

¹¹⁹ Hobsbawn, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 12.

¹²⁰ A.e.

¹²¹ Eric Hobsbawn, “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, **The Invention of Tradition**, Ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 263.

¹²² A.e.

bir aktörü olarak “vatandaşlarının yaşamına” doğrudan müdahil olmaktadır. Diğer taraftan ise, vatandaşların siyasete etkin katılımı ile bizzat yönetimin bir parçası haline gelmeleri devlet ve toplum arasındaki bağı daha da güçlendirmektedir.¹²³ Ancak bu bağı güçlenmesini sağlayan araçlardan birinin “ulusalcılık” olduğu unutulmamalıdır. Bu anlamda ulusalcılığa “ulusal bir kilise” ya da “bir kraliyet ailesi” gibi birtakım ulusal addedilebilecek semboller hizmet etmektedir. Dolayısıyla, “siyasi geleneklerin icadı”, toplumda da yankı bulabilmek adına “toplumsal geleneklerin icadı” ile “örtüşmek” durumunda kalmaktadır.¹²⁴

Bu noktaya kadar üzerinde durduğumuz uluslar gibi, devlete sıkı sıkıya bağlı olan bir diğer unsur da etnik gruplardır. Uluslar ve etnik gruplar en temelde niceliksel olarak birbirinden ayrılmaktadır, çünkü Wallerstein’e göre “aradaki tek fark bir devletin tek bir ulus ve birçok etnik grup içermeye eğiliminde olmasıdır.”¹²⁵ Bu durum ise bizi yeniden çok etnikli ulus inşası çalışmalarına başvurmaya itmektedir. Smith’in de belirttiği gibi ulusalcı hareketler kimi zaman “kültürel türdeşlik” yaratmak amacıyla adımlar atarken, kimi zaman ise devletin sınırları içindeki tüm unsurları kapsayacak olan “çekirdek değerler, mitler, semboller ve gelenekler” kullanılarak bir ulus inşa edilmeye çalışılmaktadır. Demografik yapının çok etnikli olduğu bölgelerde uygulanabilir olan bu ikinci yaklaşım biçimi, “teritoryal milletler” inşa etmeye” zemin hazırlayan ulusalcı görüşlere aittir.¹²⁶

Çok etnikli bölgelerde gerçekleştirilmeye çalışılan ulus inşası çalışmalarının temel kaygılarından biri etnik gerilimlerdir. Connor’un da belirttiği gibi, bulunduğu coğrafik bölge ya da yönetim şekli her ne olursa olsun, “çok etnikli devletler” etnik temelli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.¹²⁷ Öte yandan, bu durum sadece çok etnikli bölgeler ile de sınırlı değildir; öyle ki “etnik homojenlik” dahi olası gerilimler için etkin bir çözüm olamamaktadır.¹²⁸ Her iki koşulu da göz önünde bulundurarak Connor, ulus inşası sürecinde ülke içindeki “ulusal arzuların” dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir.¹²⁹ Bu açıdan Connor’a göre, özellikle “kültürel özellikler”, insanlar

¹²³ A.e. s. 264.

¹²⁴ A.e. s. 303.

¹²⁵ Immanuel Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, **İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, s. 105.

¹²⁶ Smith, **Milli Kimlik**, s. 226.

¹²⁷ Walker Connor, “Nation-Building or Nation-Destroying?”, **World Politics**, C. XXIV, No: 3, Nisan 1972, s. 332, (Çevrimiçi) <https://www.jstor.org/stable/2009753>, 30 Mayıs 2020.

¹²⁸ A.e. s. 354.

¹²⁹ A.e.

arasında “nadiren” ayırım yaratan bir zemin teşkil etmektedir. Bu çerçevede, ülke içindeki azınlık grupların bir yandan kendi kültürlerini koruyup sürdürürken bir yandan da sınırları içinde bulundukları ulusa karşı da aidiyetlik hisleri geliştirebilmelerinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰ Aynı şekilde, azınlık grupların “siyasi entegrasyonu”, Deutsch’un tabiriyle onların “iyi yurttaş” imajını da güçlendirmekte olup bu şekilde azınlık nüfusta “siyasi sadakat” oluşturulması mümkün görülmektedir. Bununla birlikte, azınlıkların toplumsal yaşamlarını kendi örf ve adetlerine göre sürdürmelerinde ve kimliklerini koruyabilmelerinde de bir sakınca bulunmadığı düşünülmektedir. Çünkü bu durumun onların devlet ile bütünleşmesine engel teşkil etmediği savunulmaktadır.¹³¹

Tüm bunlara ek olarak, ulus inşası süreci belli unsurların da etkisi altında kalmaktadır ve bu unsurların başlıcalarından biri de dil etkenidir. Bundan hareketle, bir sonraki başlıkta dillerin ulus inşası sürecine etkileri değerlendirilecek olup konuyla ilgili kuramsal çerçeve detaylandırılacaktır.

1.4. ULUS İNŞASI SÜRECİNDE DİL ETKENİ

Dil, bir önceki başlıkta açıklanan ulus inşası sürecinin belirleyici aktörlerinden biridir. Dilin bu alandaki önemini ele alan bu başlık altında, öncelikle dillerin ulusların oluşumundaki tarihsel rolü açıklanacak; kuramcıların dil, ulus ve ulus-devlet arasındaki ilişkiye dair görüşleri sunulacak ve en nihayetinde ulus inşasında çokdillilik yaklaşımı ele alınacaktır.

Öncelikle, ulusu “hem *tarihsel* mukadderat hem de dil aracılığıyla hayal edilmiş bir cemaat” olarak ele alan Anderson’a göre dil, bir ulusun geçmişle olan bağının da teminatı niteliğindedir. Dil, geçmişle olan bu bağı başlıca iki farklı şekilde kuvvetlendirmektedir. İlk olarak, dillerin ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir bilginin olmaması onlara bir “ilksellik” bahşetmekle birlikte ulusların evveliyatını da güçlendirmektedir. İkinci olarak, uluslar konuştukları dilleri “atalarından” miras olarak almaktadır ve bu anlamda dil, geçmişin yanı sıra uluslar ve “ataları” arasında da bir köprü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, “diller çağımız toplumlarındaki başka her şeyden daha köklü şeyler olarak görünüyorlar.”¹³²

¹³⁰ A.e. 341-342.

¹³¹ Karl W. Deutsch, “Nation-Building and National Development”, s. 7.

¹³² Anderson, **Hayali Cemaatler**, s. 162.

Diller köklü bir geçmişini sembolize etmenin yanı sıra, Anderson'ın ifadeleriyle “özel” ve “mahrem” bir tabiata da sahiptir. Dillerin bu özelliğinin nedenini açıklayabilmek için, insan ömrünün görece kısalığı ile dünyadaki dillerin niceliksel çokluğunu ve onları öğrenmek için sarf edilmesi gereken süreyi karşılaştıran Anderson, dillerin “mahrem” olmasını şu şekilde gerekçelendirmektedir: “İnsanın başka dillere ulaşmasının önündeki engel onların yüz vermezliği değil, kendi faniliğidir.”¹³³

Tarihteki en güçlü “dinsel cemaatleri” ya da başka bir ifade ile “büyük klasik cemaatleri” de dil olgusu özelinde mercek altına alan Anderson, sahip oldukları geniş nüfuslarına rağmen, onların dahi “hayal edilebilmek” için “kutsal bir dile” ihtiyaç duyduklarına dikkat çekmektedir. Bu anlamda ise “kutsal dillerin” oldukça geniş bir hakimiyet alanı bulunmaktadır. Çünkü bir topluluk içinde konuşulmanın da ötesinde, bu diller uhrevi bir boyuta da sahiptir; zira topluluklar “dünya ötesi bir iktidar düzlemiyle” kurdukları bağı bu dillere borçludur.¹³⁴

Dil olgusunun tarihsel süreçte yaşadığı dönüşümü anlayabilmek adına Anderson'un “kutsal cemaatler” ile “modern ulusların hayali cemaatleri” arasında yaptığı dil yaklaşımına dair karşılaştırmalardan yararlanabiliriz. Anderson, söz konusu “cemaatlerin” dillere dair yaklaşımlarının temelde iki noktada birbirinden ayrıldığını öne sürmektedir; buna göre “kritik fark eski cemaatlerin kendi dillerinin emsalsiz kutsallığına duydukları güven ve buna bağlı olarak cemaate üye olma konusundaki görüşlerinden kaynaklanmaktadır.”¹³⁵ Öyle ki kendi dillerini “hakikat dili” olarak nitelendiren bu cemaatler, “tek ve ayrıcalıklı bir temsil” çerçevesinde kullandıkları bu dilleri diğer diller karşısında üst bir mertebeye yerleştirmekte ve “başkalarını kendi dinine döndürerek kazanma” amaçlarının bir parçası olarak da dillerini kullanarak “cemaatlerinin” etki alanlarını genişletmektedir. Öte yandan, bu iki yaklaşım da ulusalcılığın öğretilerinden bir hayli uzaktır. Ulusalcı ideoloji, dil vb. bir araç kullanarak başka insanları kendi “cemaatine” dahil etme amacıyla hareket etmemektedir. Benzer şekilde, modern düzen dilsel eşitliği temel alan, başka bir ifadeyle dillerin “birbirlerinin yerine kullanılabilmesine” olanak tanıyan bir yaklaşım benimsemektedir.

¹³³ A.e. s. 166.

¹³⁴ A.e. s. 27.

¹³⁵ A.e.

Dolayısıyla, “kutsal diller” için uzun bir süre geçerliliğini koruyan “çevrilemezlik” ilkesi de modern fikirlerde görülen bir olgu değildir.¹³⁶

Tarihsel süreçte, *kutsal cemaatlerin* eski nüfuzunu kaybetmeye başladığı süreç Orta Çağ sonlarına tekabül etmektedir.¹³⁷ Bununla birlikte, bu *cemaatlerin* gerilemesi ile oluşan boşluğu “ulus olarak tasarlanan cemaatlerin” doldurmaya başladığı dönüşüm sürecinin “basit bir şekilde” gerçekleştiğinin düşünülmemesi için bilhassa vurgu yapan Anderson, ulusların ortaya çıkışının arkasında “dünyayı kavrama tarzında meydana gelen köklü değişimler” olduğunu dile getirmektedir.¹³⁸

Ulusların ortaya çıkışındaki en temel etkenlerden biri ise “kapitalizm” olmuştur. Kapitalizm, beraberinde getirdiği “kapitalist girişimcilik” ve bunun bir parçası olan “kitap yayıncılığı” sayesinde, zamanla etki alanını iyice genişletmiştir. Bu süreçte, “halk dillerinin” görünürlüğünü artırarak ön ayak olduğu “ulusal bilinç” oluşumu, aynı dönemde yaşanan üç farklı gelişme ile daha da ileriye taşınmıştır. Bunlardan ilki, kullanımı giderek yaygınlaşan halk dillerinin karşısında Latincenin günden güne daha da ulaşılmaz bir dil haline dönüşmesi ve buna bağlı olarak da halk dilleri ile arasındaki uçurumun giderek derinleşmesidir. İkinci gelişme “kapitalist yayıncılık” ve beraberinde ortaya çıkan “Reform” hareketleri olmuştur. Bu minvalde, “kapitalist yayıncılığın” hız verdiği çeviri faaliyetleri, diller arası fikir aktarımlarının da önünü açmıştır. Üçüncü gelişme ise halk dillerinin siyasi düzeyde yer edinmeye başlamasıdır.¹³⁹ Dolayısıyla, giderek eski etkisini kaybeden Latincenin karşısına, siyasal alanda da güçlenerek çıkan halk dilleri, Hristiyanların “kutsal cemaatinin” dil üzerinden sağladığı otoriteyi biraz daha zayıflatmıştır.¹⁴⁰

“Dilsel çeşitliliği” insan varoluşunun bir gerçeği olarak kabul eden kapitalizm, dillerin olağanüstü niceliği ile baş edebilmek adına bir taraftan da standart “yayın dilleri” yaratarak hem “kapitalist yayıncılığı” hem de “ulusal bilinç” oluşumunu güçlendirmiştir. Bu çerçevede, halkın konuştuğu ve birbirine yakın olduğu görülen diller “derlenmiş” ve yayıncılık vasıtasıyla yaygınlaştırılabilme şansı bulmuştur. Ortaya çıkarılan bu “yayın dilleri” ise üç farklı şekilde “ulusal bilince” hizmet etmiştir. Birincisi, bu diller Latince ile diğer halk dillerinin arasına konumlandırılarak ortak bir “iletişim

¹³⁶ A.e. s. 28-29.

¹³⁷ A.e. s. 30.

¹³⁸ A.e. s. 37.

¹³⁹ A.e. s. 52-56.

¹⁴⁰ A.e. s. 58.

alanı” meydana getirmiştir. Oluşturulan bu ortak alan ise toplumsal düzeyde ayniyet duygusu oluşmasına zemin hazırlamıştır. İkincisi, basılı kaynaklar yoluyla dillerin doğasındaki “sabitlik” algısı yeniden tanımlanmış ve böylelikle ulusların “kadimliğine” dayanak sağlayacak bir unsur daha edinilmiştir. Üçüncüsü, halk arasında konuşulan lehçelerden yayın dillerine daha uygun görülenler seçilirken, bir yandan da yeni “iktidar dilleri” ortaya çıkarılmıştır.¹⁴¹ Dolayısıyla, dil meselesi zamanla “siyasi ve ideolojik” bir boyut kazanmış ve “ulusal yayın dili” tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Özellikle de “1820-1920” arası dönemde, dillerin ulusalcı hareketlerin odak noktasına yerleştiği gözlemlenmekte ve buna paralel olarak, aynı süreç içerisinde ulus inşasının da “bilinçli olarak” gerçekleştirilmeye çalışılan bir sürece dönüştüğü görülmektedir.¹⁴²

Benzer şekilde, yine aynı dönem içinde, dil meselesinin sadece ulusal değil, aynı zamanda uluslararası bir sorun haline de dönüşmesi, ulusalcılık ve dil arasındaki ilişkinin ne denli güçlü olduğunu gözler önüne sermiştir.¹⁴³ Dilin, toprak talepleri için dahi bir gerekçe haline geldiği söz konusu dönemde, bu konunun artık siyasi bir meseleye dönüştüğü yadsınamaz bir gerçek olmuştur.¹⁴⁴ Bu siyasi mesele de şüphesiz devletlerden bağımsız olarak düşünülememektedir. Dolayısıyla, Hobsbawn’ın da dikkat çektiği gibi devletlerin standart bir dil kullanmaya yönelmesi de birtakım faydaları ve riskleri de beraberinde getiriyordu. Zira, dil aracılığıyla toplumda bir “homojenleşme” sağlanabileceği gibi, “karşı-milliyetçi” hareketlere de sebep olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁴⁵

Dilin bilhassa siyasi boyutunu daha iyi kavrayabilmek adına Anderson’ın “Filolojik Devrim”¹⁴⁶ konusundaki görüşlerinden yararlanabiliriz. “Keşif ve fetih” çalışmaları akabinde ortaya çıkan gelişmelerden biri olan bu devrim ile birlikte, kıtadaki dil yaklaşımlarında köklü değişimler yaşanmaya başlamıştır.¹⁴⁷ Dönemin en önemli gelişmelerinden biri olarak kabul gören artan “okuryazarlık” oranı, devletlerin “halk dili temelinde birlik” politikalarına yönelmesine de vesile olmuştur. Bu

¹⁴¹ A.e. s. 59-61.

¹⁴² A.e. s. 83.

¹⁴³ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik** s. 129.

¹⁴⁴ A.e. s. 131.

¹⁴⁵ A.e. s. 124.

¹⁴⁶ Anderson, **Hayali Cemaatler**, s. 93.

¹⁴⁷ A.e. s. 86.

doğrultuda, ilk zamanlarda “plansız” işleyen dil çalışmalarına karşın halk dilleri siyasi alanda hızla “güç ve statü” edinmeye devam etmiştir.¹⁴⁸

Ancak tüm bu süreçlerin sancısız geçtiğini söylemek de doğru olmayacaktır. Bu açıdan, devletlerin dil politikalarını uygulamaya çalıştıkları süreçleri karşılaştırmalı olarak ele alan Hobsbawn, özellikle halihazırda ulus-devlet anlayışına yakın ülkeler ile çok uluslu imparatorlukları değerlendirmeye almaktadır. Örneğin, bu açıdan ilk olarak Britanya ve Fransa’ya bakıldığında, benimsedikleri “devlet dili” ile halkın büyük bir kesiminin konuştuğu dilin halihazırda aynı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu ülkelerin dil seçiminden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmadığı görülmektedir. Öte yandan, çok uluslu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda “devlet dili” seçimi, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 19. Yüzyıla kadar İmparatorluğun “devlet dili” olarak kullanılan Latince, her ne kadar siyasi anlamda varlığını sürdürebiliyor olsa da “yayın dili” olmaması sebebiyle toplumsal ve sanatsal birçok alanın dışında kalıyordu.¹⁴⁹ Bu nedenle, topraklarında konuşulan yayın ve halk dilleri arasından bir “devlet dili” seçimi yapmak durumunda kalan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, kendini Almanca ve Macarca arasında ihtilaflı bir durumun içinde bulmuştur. Çünkü, devlet düzeyinde Almancanın statüsünün artırılması, Macar nüfus tarafından olumlu tepkiler almamaktaydı. Nitekim, Macarlar böyle bir durumu Alman taraftarlığı olarak algılayabiliyorlardı. Bununla birlikte, Macarcanın kullanımının teşvik edilmesi de Almanca konuşan nüfusu aynı şekilde rahatsız etmekteydi.¹⁵⁰

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, kapitalizm ve beraberinde getirdiği reformist hareketlerin, “halk dili milliyetçiliklerinin” oluşmasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Bu koşullar içinde, o dönemin “kadim hanedanları” dahi kendilerini dil aracılığıyla topraklarında yaşayan nüfus ile bütünleşme ihtiyacı içine girmiştir.¹⁵¹ Ancak, hanedanların dil seçimiyle ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken nokta, bu seçimin ulusalcı kaygılardan ziyade aslında “idari amaçlar” doğrultusunda yapıldığıdır. Böylece diller ya “bilinçsiz bir mirasın” etkisiyle kabul edilmiş ya da “kullanışlılık” açısından daha uygun bulunduğu için tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, bir taraftan hanedanlar çeşitli dil politikaları yoluyla topraklarındaki insanlarla özdeşleşmeye çalışırken, diğer taraftan da bu süreçle

¹⁴⁸ A.e. s. 94.

¹⁴⁹ A.e.

¹⁵⁰ A.e.s. 100-101.

¹⁵¹ A.e. s. 157.

eşzamanlı olarak ilerleyen “ulus düşüncesi” giderek etkisini artırmıştır. Bu anlamda paralel bir seyir izleyen bu iki yönelimin de en nihayetinde “ulus-kimliklerin” oluşumuna hizmet ettiği görülmüştür.¹⁵²

Aynı dönem içinde oluşturulmaya çalışılan ulus ve dil özdeşleşmesine yönelik olarak devletlerin takındıkları perspektif değişimi kendini bilhassa nüfus sayımlarında göstermiştir. Örneğin, 1853 yılında toplanan Birinci Milletlerarası İstatistik Kongresi’nde, “konuşma dillerinin” nüfus sayımları için bir kriter olarak kabul edilip edilmemesi ciddi bir gündem maddesini oluşturmuştur. Nitekim, o dönemde bu usulde yürütülecek bir nüfus sayımının toplum düzeyinde nasıl bir sonuç doğuracağı tahmin edilebilir olmadığı için, bu tür bir kriter endişe konusu olmuştur. Söz konusu kongre, bu kararı devletlerin inisiyatifine bırakmış olmasına karşın, 1873 yılında gerçekleştirilen bir diğer kongrede, nüfus sayımlarının dili bir ölçüt olarak alması gerektiği yönünde görüş bildirilmiştir.¹⁵³

Ulus ve dil arasındaki ilişkilendirmeyi güçlendiren bir diğer faktör de yine aynı dönemlerde “tarihsel olmayan” ulus sayısının giderek artmasıydı; Hobsbawn’ın ifadeleriyle bunun sonucunda “etnik köken ve dil, potansiyel millet olmanın merkezi, giderek belirleyici, hatta tek kriteri haline gelmişti.”¹⁵⁴ Bu durumun belki de en çarpıcı örneklerini Balkanlar’da görebilmekteyiz. Örneğin, 1800’lü yılların sonlarına doğru Makedonya’da patlak veren etnik sorunların çözülebilmesi için dil temelli bir ulusal sınıflandırma yapılması önerilmiştir. Ancak bu çözüm önerisi de bölgede hak iddia eden gruplar arasında çeşitli ihtilafları beraberinde getirmiştir. Bu açıdan Bulgarlar dil üzerine yaptıkları çalışmalara hız verirken, dil unsurunu dayanak olarak kullanamayan diğer etnik gruplar “tarih”, “gelenek” ve “din” unsurlarına yönelmiştir. Benimsedikleri dayanak doğrultusunda yaptıkları nüfus sayımlarının istatistiksel olarak birbirlerinden farklı olması, bölgedeki anlaşmazlıkları da çözümsüz bırakmıştır.¹⁵⁵

Tarihsel süreçte yaşanan deneyimlerden de hareketle Hobsbawn, dil ve ulusalcılığın bu denli iç içe geçirilmesinin ne ulusalcı hareketleri ne de siyasi idareleri “tatmin etmediğini” öne sürmektedir. Bu yönelimin ulusalcı hareketler açısından olumsuz tarafı, dilin ülke içindeki bütünleşmeye engel olması; başka bir ifadeyle

¹⁵² A.e. s. 100-101.

¹⁵³ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 128.

¹⁵⁴ A.e. s. 135.

¹⁵⁵ Cornegie Endowment for International Peace, “Report of the International Commission to Enquire into the Cause and Conduct of the Balkan Wars”, Washington, 1914, s. 27-28.

insanları ait olmak istedikleri ulusu seçmekten alıkoymasıydı. Siyasi idareler için olumsuz tarafı ise, dillerin beraberinde getirdiği “politik sorunlardır”. Bilhassa ülke içindeki tüm dilsel grupların dil taleplerinin aynı oranda karşılanamaması “milli duyguların” alevlenmesini tetiklediği gibi, “dilsel milliyetçiliği” de beraberinde getirme potansiyeline sahiptir.¹⁵⁶

Dillerin özellikle belli uluslar ve hatta ırklar ile eşleştirilmesinin olumsuz sonuçlar doğurabileceği hem tarihsel veriler hem de literatürdeki görüşler ile desteklenmektedir. Örneğin, ulusal dillerin “yarı yapay” ya da tamamen bir “icadın” ürünü olduklarını vurgulayan Hobsbawn’a göre,¹⁵⁷ bir ulus olmanın olmazsa olmazı, üyelerinin aynı dili konuşması olmamalıdır.¹⁵⁸ Zira, çokdilli bölgeler emsal alındığında, bu bölgelerde insanların bir dil aracılığıyla bütünleşmekten ziyade, salt bir “deyiş” ile dahi bir aradalıklarını sürdürebildikleri görülmektedir.¹⁵⁹ Bu görüşlere benzer şekilde, Renan da aynı dili konuşmanın bir ulus olma ölçütü olmadığına vurgu yapmaktadır. Zira ona göre, “dil birleşmeye davet eder; zorlamaz.”¹⁶⁰ Burada asıl önemli olan insanların ortak bir dile değil, “birlik olma iradesine” sahip olmalarıdır. Öte yandan, dilin siyasi bir sorun haline dönüşmesi onun ırk ile bağdaştırılarak değerlendirilmesinden ötürüdür ve Renan’ya göre asıl hataya düşülen nokta da budur. Bu açıdan, dil ve ırkın birbirinden çok uzak olgular olduğuna dikkat çeken Renan, ulus olabilmenin ırka bağlanması gibi, dil birliği temeline indirgenmesinin de yanlış olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu hem insanları hem de onların çokkültürlü ve çokdilli toplumsal düzenini sınırlandırmakta ve tektipleştirmektedir.¹⁶¹

Bu başlıkta, dilin modernizm sonrasında artan önemiyle birlikte, ulusalcılık ile ilişkisi ve ulus inşası sürecindeki rolü ele alınmıştır. Başlığın sonuna doğru yer verilen kuramcıların ulus inşası sürecindeki çokdillilik vurgusu, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada ulus inşası ile ilişkilendirilecek olan Birliğin dil hakları ve çokdillilik bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

¹⁵⁶ Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, s. 131.

¹⁵⁷ A.e. s. 77.

¹⁵⁸ A.e. s. 80

¹⁵⁹ Paul M. G. Lévy, “La Statistique des langues en Belgique”, *Revue de l’Institut de Sociology*, Brüksel, 1938, s. 507-70, Aktaran: Hobsbawn, **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018. s. 80.

¹⁶⁰ Renan, **Ulus Nedir?**, s. 45.

¹⁶¹ A.e. s. 46-47.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILAŞMA VE DİL HAKLARI

2.1. AVRUPALILAŞMANIN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmanın süreç odaklı yaklaşımının merkezinde yer alan Avrupalılaşma, siyasal olduğu kadar toplumsal etkilere de sahip olan geniş kapsamlı bir süreçtir. Bu süreci ve sürecin temel özelliklerini bu başlık altında açıklamak amacıyla önde gelen araştırmacıların görüşlerinden faydalanılacak ve süreç tüm yönleriyle incelenecektir.

Avrupalılaşma, literatürde ekseriyetle Birliğin gerek benimsediği politikaların gerekse gerçekleştirilmesini öngördüğü uygulamaların “ulusal siyaset” üzerindeki yansımalarının araştırılmasını ve yorumlanmasını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, disiplinlerarası yaklaşımlardan da yararlanan Avrupalılaşma araştırmaları, “ulusal siyasi sistemleri” çalışmalarının merkezine almakta ve bu sistemlerde kaydedilen ilerlemeleri en nihayetinde hedeflenen “Avrupa bölgesel bütünleşmesi” ile ilişkilendirmektedir.¹

Avrupalılaşma kavramının içeriğini netleştirmek adına, ilk olarak Ladrech’in fikirlerine başvurulabiliriz. Ona göre Avrupalılaşma, “Avrupa Topluluğu’nun siyasi ve ekonomik dinamiklerinin, ulusal siyaset ve politika oluşturma süreçlerindeki örgütsel mantığın bir parçası haline getirilerek siyasetin yönünün ve şeklinin yeniden düzenlendiği kademeli bir süreçtir.”² Bu tanımla ile Avrupalılaşmanın ulusal politikalar ve kurumlar üzerindeki etkisi üzerinde duran Ladrech, sürecin daha iyi kavranabilmesi için kurumsal düzeydeki dönüşümlere ve bunların ulusal politikalar üzerindeki etkisine dikkat gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır.³

Ladrech’in Avrupalılaşma için yaptığı bu tanımdan yola çıkan Radaelli ise, Avrupalılaşmayı “Avrupa Birliği’nde alınan kararlar neticesinde tanımlanan ve benimsenen, bunların akabinde ulusal söylemlere, kimliklere, siyasi yapılara ve kamu politikalarına yerleştirilen resmi ve gayriresmi kuralların, prosedürlerin, siyasi

¹ Maarten P. Vink and Paolo Graziano, “Challenges of a New Research Agenda”, **Europeanization: New Research Agendas**, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, London, Palgrave Macmillan, 2008, s. 3.

² Robert Ladrech, “Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 32, No: 1, Mart 1994, s. 69.

³ A.y. s. 70.

paradigmaların, usullerin, işleyiş düzeninin ve ortak inanç ve değerlerin (a) inşası, (b) yayılması ve (c) kurumsallaştırılmasına dair süreçler” olarak tanımlamaktadır.⁴ Ladrech’in tanımına kıyasla, bu tanımla Avrupalılaşmayı toplumsal boyutuna da vurgu yaparak ele alan Radaelli, “kültürel değişim”, “yeni kimlik oluşumları”, “siyasi dönüşüm”, “idari yenilikler” ve “modernizasyon” gibi pek çok paradigmayı da araştırma alanına dahil etmektedir. Ayrıca, geniş bir coğrafyaya etki eden Avrupalılaşma çalışmalarının bağlamını üye ülkelerin ötesine taşıyarak aday ülkeleri de bu araştırmalara tabi tutmaktadır.⁵

Avrupalılaşmaya açıklama getiren bir diğer araştırmacı olan Caporaso, kavramın temelde iki farklı anlamı karşıladığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda, Avrupalılaşma hem “Avrupa politikaları ve kurumlarının, bağımsız birer değişken olarak, iç politikalar üzerinde oynadıkları rolü”, hem de “yurt içindeki yapıların, Avrupa bütünleşmesine uyum sağlamak amacıyla içinden geçtiği süreçleri” ifade etmektedir.⁶

Şu ana kadar gördüğümüz gibi, pek çok araştırmacı Avrupalılaşma kavramı için tanım önermiştir. Bu tanımlar çerçevesinde, bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. Müller ve de Flers’in de dile getirdiği gibi, Avrupalılaşmanın bir tür “kuram” olmadığı unutulmamalıdır; aksine, “kavramsal bir çerçeve” olarak değerlendirmesi uygun görülmektedir. Bu çerçeve ise yaşanan dönüşüm sürecini açıklayabilmek üzere geniş bir kapsama sahiptir.⁷ Söz konusu kapsamı ele alan Featherstone ve Kazamias, Avrupalılaşmanın temelde “üç boyuta” sahip olduğunu öne sürmektedirler:

- “(1) Avrupa Birliği düzeyinde kurumsallaşmanın artması ve yayılması (Avrupa Birliği’nin dış ve güvenlik politikasında sağlanan uyumun artırılması buna örnek olarak gösterilebilir),
- (2) Avrupa Birliği’nin getirdiği yükümlülükler doğrultusunda, üye ülkeler düzeyinde kurumsal alanda düzenlemeler yapılması,
- (3) Avrupa Birliği’nin getirdiği yükümlülükler doğrultusunda, henüz üye olmayan ancak üye olma olasılığı bulunan ülkeler düzeyinde düzenlemeler yapılması.”⁸

⁴ Claudio M. Radaelli, “Whither Europeanization?: Concept stretching and substantive change”, **European Integration online Papers (EIoP)**, Vol. 4, No: 8, 2000, s. 3.

⁵ A.y. s. 3-4.

⁶ James Caporaso, “The Three Worlds of Regional Integration Theory”, **Europeanization: New Research Agendas**, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, London, Palgrave Macmillan, 2008, s. 27.

⁷ Patrick Müller, Nicole Alecu de Flers, “Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms,” **Working Papers of the Vienna Institute for European integration research (EIF)**, Institute for European integration research (EIF), 2008, s. 7, (Çevrimiçi)

<https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>, 7 Aralık 2020.

⁸ Kevin Featherstone, George Kazamias, “Introduction: Southern Europe and the Process of

Kazamias ile yaptıkları bu değerlendirmeye ek olarak Featherstone, yıllar içinde gerek üye sayısını artıran gerekse yeni ülkelerle adaylık görüşmeleri sürdüren Birliğin kıta genelindeki etki düzeyinin artmasıyla birlikte, Avrupalılaşma kavramının da kapsamının giderek genişlediğini ifade etmektedir.⁹ Dolayısıyla Avrupalılaşma çalışmaları idari, siyasi, toplumsal vb. alanlarda gerçekleşen pek çok sürece dahil olmaktadır.¹⁰

Avrupalılaşma sürecinin hangi alanlarda kullanıldığını ve ne tür dönüşümlere yol açtığını açıklamak amacıyla Olsen, kavramın kullanıldığı beş temel anlama işaret etmektedir. Bunlardan ilki, “dış sınırlardaki değişimler” olup burada Avrupalılaşma çalışmalarının odak noktası Birliğin sınırları dışında kalan bölgelerdir. Bu çerçevede Birliğin genişleme politikaları iyi bir örnek teşkil etmekle birlikte, gerçekleştirilmek istenen hedef en nihayetinde kıta genelindeki bütünleşmedir.¹¹

İkincisi, “Avrupa düzeyindeki devlet kurumlarının iyileştirilmesidir.” Bu açıdan, Birliğin belirlediği usuller çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülen kurumsal yapılandırma çalışmalarının sonucunda tam bir “siyasi koordinasyon” sağlanması hedeflenmektedir. Birlik, bu süreci anbean izlemekte ve gerektiğinde teşvikler yoluyla sürece destek olabileceği gibi, gözlenen olumsuz gelişmelere cevaben de yaptırımlar uygulayarak kısıtlama yoluna gidebilmektedir.¹²

Üçüncüsü, “ulusal ve ulus-altı sistemlerdeki merkezi nüfuzdur.” Bu noktada, Avrupalılaşma, Birliğin benimsediği kurallar çerçevesinde ülkelerdeki merkezi ve yerel yönetimlerin yapı ve işleyişinin düzenlenmesi aşamasında kendini göstermektedir. Bu kapsamda, idari birimler arasındaki “dengeler” muhafaza edilerek “yetki dağılımları” Birliğin öngördüğü şekilde yeniden yapılandırılmaktadır.¹³

Europeanization” **South European Society and Politics**, Vol. 5, No: 2, 2000, s.5-6, (Çevrimiçi)
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608740508539600?needAccess=true>, 8 Aralık 2020.

⁹ Kevin Featherstone, “Introduction: In the Name of 'Europe'”, **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 3-4.

¹⁰ A.y. s. 19-20.

¹¹ Johan P. Olsen, “The Many Faces of Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No: 5, 2002, s. 923.

¹² A.y. s. 923.

¹³ A.y. s. 923-924.

Dördüncüsü, “Avrupa’ya özgü siyasi işleyiş ve yönetim biçimlerinin Avrupa sınırlarının ötesine aktarılmasıdır.” Bu doğrultuda Birlik, kendi sınırları dışına, dolayısıyla daha geniş bir uluslararası alana hitap etmektedir. Buradaki aktarımın yönü Birlikten, kendi sınırları dışında kalan diğer ülkelere doğru olacak şekilde ilerlediği için, Birliğin söz konusu ülkeler üzerinde daha belirgin ve hissedilir bir nüfuza sahip olmaktadır.¹⁴

Beşincisi, “bütünleşmiş ve siyasi açıdan daha güçlü bir Avrupa’yı amaçlayan bir siyasi projedir.” Buna göre, Birliğin “siyasi varlığı”, hem sınırları içindeki hem de sınırları dışında kalan diğer bölgelerdeki gelişmelerden bağımsız değildir. Dolayısıyla, karşılıklı etkileşimin aktif rol oynadığı bu süreç araştırılırken Birliğin iç dinamiklerinin yanı sıra “etkilediği” ve “etkilendiği” aktörler de değerlendirmeye alınmalıdır.¹⁵

Şu ana kadar Avrupalılaşma ile ilgili olarak değindiğimiz noktalardan da hareketle, bu kavramın öne çıkan birtakım özellikleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulmer ve Radaelli, bu özellikleri üç başlık altında özetlemektedir:

- “-Avrupalılaşma, farklı politika süreçlerinde ve bu süreçlerin farklı aşamalarında ortaya çıkabilmektedir: Politikaların oluşturulması (inşa), politikaların uygulamaya alınması (kurumsallaştırma) ve AB’nin rolünün daha kısıtlı olduğu nispeten yapılandırılmamış süreçlerde (yayılma),
- Avrupalılaşma sadece resmi politika kurallarından ibaret olmayıp inanç ve değerler gibi daha soyut olguları da içine almaktadır.
- Avrupalılaşma kavramı Avrupa Birliği politikalarının ülkeler üzerindeki etkisi ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla kavramın iki ayağı vardır: Avrupa Birliği düzeyinde kabul görmesi ve yerel düzeyde benimsenmesi.”¹⁶

Tüm bunlar ışığında, Avrupalılaşma çalışmaları yürütülürken sağlıklı sonuçlara varılabilmesi adına göz ardı edilmemesi gereken temel noktalar vardır. Bunlardan biri, Avrupalılaşmanın tek yönlü bir süreç olmadığının farkında olarak hareket edilmesidir.¹⁷ Daha ayrıntılı açıklamak gerekirse, Avrupalılaşma süreci incelenirken “yukarıdan aşağıya” (*top-down*) ve “aşağıdan yukarıya” (*bottom-up*) olmak üzere iki farklı yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bu yaklaşımlar arasında karşılaştırma yapan Börzel’a göre, “aşağıdan yukarıya” ifadesi ile kastedilen “Avrupa Birliği kurumlarının bir yeni normlar, kurallar ve uygulamalar grubu olarak oluşumu”

¹⁴ A.y. s. 924.

¹⁵ A.y.

¹⁶ Simon J. Bulmer, Claudio M. Radaelli, "The Europeanisation of National Policy?", **Queen's Papers on Europeanisation**, No: 1, 2004, (Çevrimiçi) <http://eu-wb.info/wp-content/uploads/2016/12/radaelli-1.pdf>, 11 Eylül 2020, s. 4.

¹⁷ Vink, Graziano, "Challenges of a New Research Agenda", s. 8.

iken, “yukarıdan aşağıya” doğru ilerlediği belirtilen Avrupalılaşma ise “bu kurumların Üye Ülkelerin siyasi yapı ve süreçleri üzerindeki etkisini” ifade etmektedir. Belirtilen her iki yaklaşımın da kullanılmasıyla hem bizzat Birlikteki uygulamaların oluşumu hem de kabul edilen bu uygulamaların sonrasında ulusal düzeylerdeki sonuçları değerlendirilebilmektedir.¹⁸

Bir diğer önemli nokta ise, sürecin hem “doğrudan” hem de “dolaylı” sonuçları olabileceği gerçeğidir. Bu nedenle, Avrupalılaşma süreci incelenirken daha geniş bir perspektif kullanılması ve hem siyasi hem toplumsal alanın incelemeye alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Öyle ki hem siyasi hem toplumsal etkileri olduğu kabul edilen bu sürecin salt siyasi boyutlarına odaklanıp ulaşılmak istenen nihai hedef olan “Avrupa bütünleşmesi” gözden kaçırılmamalıdır.¹⁹

Ayrıca, Avrupalılaşma daha önce de belirtildiği gibi, sadece Birliğe üye olan ülkelerle kısıtlı bir araştırma alanı olarak düşünülmemelidir. Günümüzde Birliğin genişleme politikasında da görebileceğimiz üzere, pek çok aday ülkenin de geçtiği Avrupalılaşma süreci farklı dinamikler ve usuller barındıran bir süreçtir. Bu nedenle, bu alandaki çalışmaların uygulama sahası Birliğin mevcut sınırlarının dışına da çıkabilecek şekilde genişletilmelidir.²⁰

Bu bölümde yapılan açıklamalardan da görülebileceği üzere, Birliğin kurulduğu ilk dönemlerde bütünleşme çalışmaları ekseninde ilerleyen ve üye ülkeleri inceleme alanına alan Avrupalılaşma araştırmaları, zamanla kapsamını aday ülkeleri içine alacak şekilde genişletmiştir. Aday ülkelerin Avrupalılaşma süreci, bir sonraki bölümde açıklanacağı gibi, üye ülkelere uygulanan süreçler ile benzer özellikler göstermesine rağmen, bunlara ek olarak pek çok prosedür ile nispeten daha katı kurallar etrafında ilerleyen bir seyir izlemektedir.

2.2. ADAYLIK SÜRECİ VE AVRUPALILAŞMA

Birlik kabul ettiği belli değerler, politikalar ve uygulamalar çerçevesinde hareket eden bir ulusüstü kuruluştur. Kendisine üye olmayı hedefleyen ülkelerden beklentisi de kabul ettiği bu unsurlara kabul ve uyum göstermeleridir. Birlik, bu

¹⁸ Tanya Börzel, “Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization” **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No: 2, 2001, s. 193.

¹⁹ Vink, Graziano, “Challenges of a New Research Agenda”, s. 8.

²⁰ **A.y.** s. 9.

doğrultuda adaylık için belli koşullar koymakta ve ülkeleri öncelikle bir adaylık sürecinden geçirmektedir. Bu başlık altında, Birliğin üyelik koşulları, adaylık sürecinin özellikleri ve bu süreçte yürütülen Avrupalılaştırma çalışmaları ele alınacaktır.

Avrupa Birliği Antlaşması'nın 49. Maddesine göre, "2. maddede belirtilen değerlere saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir."²¹ Antlaşma çerçevesinde *Avrupa devleti* ifadesinin tanımına yönelik herhangi bir hüküm bulunmamasına karşın, "Avrupa kimliğini oluşturan coğrafi, tarihi ve kültürel unsurlara sahip olan" bir devleti ifade ettiği söylenebilmektedir.²²

Antlaşmanın 49. Maddesi ile atıfta bulunulan 2. Madde ise, aday ülkelerin karşılaması gereken koşulları şu şekilde özetlemektedir:

"Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır."²³

Yukarıdaki maddelerde koşulları belirlenen üyelik süreci için milat noktası Doğu Avrupa genişlemesi olmuştur. Bu genişleme süreciyle birlikte, Avrupalılaştırma literatürü hem yeni çalışma alanları edinmiş hem de farklı yaklaşımlar ve yöntemler ile zenginleşmiştir.²⁴ Doğu Avrupa genişlemesi esnasında, bilhassa, Birliğin adaylık süreci özelinde uygulamaya aldığı "katılım koşullarının" Birliğin aday ülkeler üzerindeki "manivela gücünü" artırdığını belirten Grabbe,²⁵ dört etmen öne sürerek bu hipotezini desteklemektedir.²⁶

²¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma", s. 29, (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, 9 Aralık 2020.

²² Commission of the European Communities, "Bulletin of the European Communities Supplement 3/92: Europe and the Challenge of Enlargement", Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 1992, s. 11, (Çevrimiçi) http://aei.pitt.edu/1573/1/challenge_of_enlargement_June_92.pdf, 25 Nisan 2021.

²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma", s. 3.

²⁴ Tanja A. Börzel, Thomas Risse, "From Europeanisation to Diffusion: Introduction", **West European Politics**, Vol. 35, No: 1, Ocak 2012, s. 15.

²⁵ Grabbe, **The EU's Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 41.

²⁶ A.e. s. 42.

Bunlardan ilki “uyum hızı”dır (*speed of adjustment*).²⁷ Featherstone, bu açıdan adaylık sürecinin pek çok değişken içeren bir yapıda olduğu görüşünden hareketle aday ülkelerin içinde bulundukları koşulların, Birliğe uyum süreçlerini ve uyum düzeylerini etkilediğini belirtmektedir. Sosyo-politik, sosyo-kültürel, iktisadi vb. pek çok alanda kendini gösteren bu koşullara bağlı olarak süreç ülkeden ülkeye göre farklılık göstermektedir.²⁸

İkinci etmen olarak gösterilen “açıklık” (*openness*) ise, aday ülkelerin Birliğin getirdiği yeni uygulamaları benimsemeye olan eğilimlerini ifade etmektedir. Bu açıdan komünist rejimden çıkan ülkelerin nispeten Birlik kurallarını benimsemeye daha meyilli olduğunu dile getiren Grabbe, bilhassa süreçteki eşzamanlılığa vurgu yapmaktadır. Zira, siyasi rejim değişikliği yaşayan bu ülkeler halihazırda bir “model” arayışı içerisindeyken aynı zamanda Avrupalılaşma süreçleri başlamış ve bu durum onları yeni modelleri kabul etmeye daha yatkın bir konuma getirmiştir.²⁹

Üçüncü etmen, “AB gündeminin genişliğidir.”³⁰ Bu çerçevede, aday ülkeler başta “Topluluk Müktesebatı” ve “Kopenhag Kriterleri” olmak üzere, Birliğin uyum sağlanmasını şart koştuğu pek çok politika alanında düzenlemeler yapmak zorundadır. Bu düzenlemeler ışığında kapsamlı bir dönüşüm sürecinin öncüsü olan Birlik, adaylık sürecindeki yaptırım gücünü gözler önüne sermektedir.³¹

Dördüncü etmen ise “AB’nin ekonomik yönetim gündemi” olup bu gündemin kapsamı da adaylık süreci özelinde oldukça geniş ölçekli tutulmaktadır. Özellikle de ekonomik açıdan Birliğin yeterli gördüğü düzeyde olmayan Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde bu konuya özel bir ihtimam gösterildiği gözlemlenmiştir. Birlik üyelerin ekonomilerine yönelik yaptığı değerlendirmelerin yanı sıra gerekli

²⁷ A.e.

²⁸ Kevin Featherstone, “‘Europeanization’ and the Centre Periphery: The Case of Greece in the 1990s”, **South European Society and Politics**, Vol. 3, No: 1, 1998, s. 37.

²⁹ Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 43.

³⁰ A.e. s. 44.

³¹ Martin Brusis, “Residual or European welfare model? Central and Eastern Europe at the crossroads”, **Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Welfare State Reforms in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia**, Centrum für Angewandte Politikforschung, 1998, s. 19-20, (Çevrimiçi) <http://www.cap.uni-muenchen.de/download/2000/brusis.pdf>, 22 Nisan 2021.

iyileştirmelerin sağlanabilmesi için de çeşitli araçlar yoluyla birtakım destekler sunmaktadır.³²

Yukarıda da değinildiği gibi, Birliğin tam üyelik statüsüne ulaşılabilmesi için yerine getirilmesini öngördüğü koşulların etkisiyle “güç asimetrisinin” hâkim olduğu adaylık süreci,³³ Lippert v.d.’ne göre, beş *aşama* dahilinde ilerletilmektedir.³⁴

Buna göre süreç, her şeyden önce, Birlik ve Birliğe aday olmayı hedefleyen ülkeler arasında “ilk temasların” kurulduğu “ön aşama” ile başlamaktadır. Bahsi geçen temaslar ise ekseriyetle, imzalanan “ekonomi ve iş birliği antlaşmaları” ve aday ülkelere sağlanan PHARE gibi “teknik yardımlar” üzerinden ilerlemektedir. Adaylık sürecinin temelini oluşturan bu aşamada, ülkelerin sürecin ilerleyen aşamalarına geçebilmesi ve bu aşamalarda kendilerinden beklenen çalışmaları yapabilmeleri için bir altyapı desteği sunulmaktadır.³⁵

“Kurumsal ilişkilerin belkemiği” olarak nitelendirilen “birinci aşama” ise, imzalanan “Avrupa Antlaşmaları” açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu antlaşmalar vesilesiyle, aday ülkelerde ekonomik, siyasi ve kurumsal alandaki düzenlemeler için bir yol haritası belirlenmektedir. Özellikle kapsamlı “kurum inşası” çalışmalarının gerçekleştirilmesi planlanan bu aşama, ülkelerin ilerleyen aşamalarda gerçekleştirilmesi planlanan dönüşüm süreçlerinin de temelini oluşturmaktadır.³⁶

Bu aşamayı izleyen “ikinci aşama” ise bir “katılım öncesi süreci” niteliği taşımakla birlikte, ağırlığın bizzat idari düzenlemelere verildiği aşamadır.³⁷ Birliğin “katılım öncesi stratejisinin” uygulandığı bu aşamada aday ülkeler ile ekonomik ve siyasi diyaloglar artırılmakta, ikili ilişkiler daha da güçlendirilmektedir. Bununla birlikte, ülkeler Birliğin belirlediği “Kopenhag Kriterleri” doğrultusunda değerlendirmelere tabi

³² Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 44.

³³ **A.e.** s. 4.

³⁴ Barbara Lippert, Gaby Umbach, Wolfgang Wessels, “Europeanization of CEE executives: EU membership negotiations as a shaping power”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 8, No: 6, s. 985.

³⁵ **A.y.**

³⁶ **A.y.** s. 987.

³⁷ Barbara Lippert, Gaby Umbach, Wolfgang Wessels, “Europeanization of CEE executives: EU membership negotiations as a shaping power”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 8, No: 6, s. 985-988.

tutulmakta; mevcut durumları ve gerçekleştirmeleri gereken düzenlemeler belirlenmektedir.³⁸

İkinci aşamada yapılan değerlendirmeler sonucunda, Komisyonun olumlu görüşüyle birlikte, ülkeler için “üyelik müzakerelerinin” başladığı “üçüncü aşamaya” geçilmektedir.³⁹ Bu kapsamda, Topluluk Müktesebatının her bir faslı özelinde aday ülkelerin mevcut durumları ve katettikleri gelişmeler incelenmektedir. Aday ülkelerin Müktesebat uyumlarının “tarama” (*screening*) ve “izleme” (*monitoring*) gibi araçlar yoluyla aktif olarak değerlendirildiği bu aşamada, Komisyon önemli bir rol oynamakta ve yayımladığı “ilerleme raporları” ile süreci gözlem altında tutmaktadır.⁴⁰

Son aşama olan “dördüncü aşama” ise, ülkelerin üyelik sürecinin tamamlandığı ve *tam üye statüsünü* kazandıkları aşamadır. Önceki aşamalarda belirtilen koşullar ve değerlendirmeler çerçevesinde, üyelik koşullarını sağladığına kanaat getirilen ülkeler bu aşamaya geçebilmektedir. Tüm bu adaylık süreci esnasında ülkelerin hayata geçirdiği düzenlemeler ise üyelik sonrasında da geçerliliklerini korumaktadır.⁴¹

Yukarıda listelenen aşamalar dahilinde ilerleyen adaylık süreci esnasında, Birlik, ülkelerin dönüşüm çalışmalarını desteklemek için çeşitli araçlar kullanarak teşvik ve yardımlarda bulunmaktadır.⁴² Kullanılan bu araçları kapsamlı bir şekilde ele alan Grabbe, bunları beş başlık altında sınıflandırmaktadır. Bu araçlardan ilki “modeller” (*models*) olup Birliğin aday ülkelerin uyum sağlamasını öngördüğü “yasal ve kurumsal modelleri” ifade etmektedir. Bu modeller gerek müktesebat gerekse antlaşmalar vb. resmî belgeler yoluyla aday ülkelere sunulmaktadır. Ülkeler de mevcut yapılarını halihazırda kendilerine sunulan bu modellere uygun olacak şekilde değiştirmektedir.⁴³

³⁸ European Parliament, “Briefing No 24: Pre-accession Strategy for Enlargement of the European Union”, 1998, (Çevrimiçi)

https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/24a2_en.htm, 5 Mayıs 2021.

³⁹ Lippert, Umbach, Wessels, “Europeanization of CEE executives: EU membership negotiations as a shaping power”, s. 990.

⁴⁰ A.y.

⁴¹ A.y. s. 1000.

⁴² Tanja A. Börzel, “Building Member States”, **Geopolitics, History, and International Relations**, Vol. 8, No: 1, 2016, s. 82.

⁴³ Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 76.

İkinci araç olan “yardım ve teknik destek” (*aid and technical assistance*) ile, hem aday ülkelerin uyum süreçlerinde yapacağı düzenlemelerinde ihtiyaç duyduğu maddi destek temin edilmekte hem de çeşitli altyapısal konularda teknik destek sunulmaktadır. Dolayısıyla Birlik, öngördüğü düzenlemeler için yalnızca yol haritası çizmekle kalmayıp bizzat sürece aktif olarak dahil olup teşvik edici çalışmalarda da bulunmaktadır.⁴⁴

Üçüncü olarak, “kıyas ve izleme” (*benchmarking and monitoring*) aracı iki açıdan işlevseldir. Bir yandan aday ülkelerin düzenleme yapması istenen alanlarda daha önce yapılmış muadil çalışmaların kıyaslanması suretiyle bu ülkelere emsal teşkil edecek modeller sunulmaktadır. Diğer yandan ise, sürecin belki de en etkin olarak kullanılan aracı olan “izleme” ile, hazırlanan “Katılım Ortaklıkları”, “İlerleme Raporları” vb. belgeler yoluyla aday ülkelerin gösterdiği gelişmeler takip edilmekte ve raporlanmaktadır. Birliğin aktif katılımını bir kez daha gözler önüne seren bu araçlar ile, Birlik hem yol gösterici hem de denetleyici rolünü açığa çıkarmaktadır.⁴⁵

Dördüncü araç olan “öneri ve eşleştirme” (*advice and twinning*) ile ise Birlik hem aday ülkelere uyum sürecinde faydalanabilecekleri önerilerde bulunmakta hem de oluşturulan belli projeler çerçevesinde belirli üye ülkelerden seçilen uzman kişilerin aday ülkelerdeki yetkili kişiler ile “eşleştirilerek” aday ülkelerin, üye ülkelerin “deneyimlerinden” yararlanması hedeflemektedir. Bu aşamada da aday ülkelere destek sunan Birlik, aday ülkelerin mevcut sorunlarının çözümüne ve bu doğrultuda uyum sürecinin hızlanmasına ön ayak olmaktadır.⁴⁶

Beşinci ve son araç olan “kapı bekçiliği” (*gate-keeping*) ise, Grabbe’e göre “en güçlü koşulluluk aracıdır.” Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, aday ülkeler üyelik süreci aşamalarını tamamlamak için Birliğin belirlediği koşullara uyum sağlamak zorundadır. Bu çerçevede de her ne kadar uyum sürecini destekleyici pek çok araç kullanılmasına karşın, hepsi Birliğe üyelik vaadinin ortaya koyduğu teşvik gücünün gerisinde kalmaktadır. Zira yapılan tüm çalışmaların nihai hedefi Birliğe üye olabilmektir.⁴⁷

⁴⁴ A.e. s. 80.

⁴⁵ A.e. s. 83.

⁴⁶ A.e. s. 84.

⁴⁷ A.e. s. 86.

Bunlara ek olarak, üyelik sürecini hem Birlik hem de aday ülkeler açısından değerlendirebilmek adına faydalanılan belli başlı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar sonuç odaklı olmayıp daha ziyade süreç odaklı bir perspektif kullanmaktadır. Grabbe dört farklı çalışma alanından alınan dört farklı kavramı şu şekilde listelemektedir: “Karşılaştırmalı siyaset (siyasa transferi), Avrupa bütünleşmesi (tam uyuşma), uluslararası ilişkiler (politika paradigmaları) ve örgütsel davranış (kurumsal eşbiçimlilik).” Dolayısıyla bu kavramlar aynı zamanda adaylık sürecinin disiplinlerarası bir düzlemde irdelenmesine de olanak tanımaktadır.⁴⁸

Ele alacağımız ilk kavram olan “siyasa transferi” (*policy transfer*) ile, aday ülkelerin tek pazara entegre olabilmelerine yönelik çalışmaların yanında, bu ülkelerde topluluk müktesebatının uygulamaya alınması ve demokratik düzenlemelerin yerleştirilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, Birlik bu süreçte hem “düzenleyici” hem de “normatif” kurallarını sürece dahil etmiş olmaktadır.⁴⁹ Bu açıdan Birlik, adaylık sürecinde iki tür “siyasa transferi” gerçekleştirmektedir. Bunlardan biri “sert transfer” (*hard transfer*) iken diğeri “yumuşak transfer”dir (*soft transfer*). “Fikirlerin, kavramların ve davranışların aktarılması”, “yumuşak transfer” kategorisine dahilken; “programlar ve uygulamaların aktarılması” “sert transfer” kapsamına girmektedir. Süreç içerisinde “yumuşak transfere” kıyasla daha ön plana çıkan “sert transfer”, zamanla Birliğe katılım sürecinde baskın bir uygulama halini almıştır.⁵⁰

Kavramlardan bir diğeri olan “tam uyuşma” (*goodness of fit*), Birlik ile aday ülkeler arasındaki uyum düzeyini ifade etmektedir. Bu düzeyin düşük veya yüksek olmasıyla doğru orantılı olarak Birliğin aday ülkelere uyguladığı “uyum baskısı” da azalmakta veya artmaktadır.⁵¹ Ülkeleri siyasal ya da kurumsal düzeyde yeni düzenleme yollarına gitmeye yönlendiren “uyum baskısı”, her ne kadar süreçteki güçlü bir etken olsa da ulusal düzeyde destek bulması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, yapılması istenen düzenlemeleri ulusal düzeyde teşvik eden bazı “aracı

⁴⁸ A.e. s. 55.

⁴⁹ Bulmer, Radaelli, “The Europeanisation of National Policy?”, s. 2.

⁵⁰ Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe** A.e. s. 57.

⁵¹ Thomas Risse, Maria Green Cowles, James Caporaso, “Europeanization and Domestic Change: Introduction”, **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, Ed. Thomas Risse, Maria Green Cowles, James Caporaso, Ithaca, Cornell University Press, 2001, s. 6-7.

unsurların” da çabaları sonucunda istenen sonuçlara ulaşılacağı düşünülmektedir.⁵²

Bir diğer kavram olan “politika paradigmaları” ise, “her bir politika alanındaki normatif kurumsal yapıların kendilerine özgü özelliklerini” yansıtmaktadır.⁵³ Bu paradigmaları, “bir fikirler ve standartlar çerçevesi” olarak tanımlayan Hall’e göre, bu çerçeve kapsamında, belirlenen mevcut sorunlar ışığında izlenecek politikalar saptanmakta ve bu politikaların uygulanması için faydalanılacak “araçlar” tespit edilmektedir.⁵⁴ Birliğe üyelik süreci özelinde ele alındığında, politika paradigmalarının ulusal politikalar üzerinde ekseriyetle politikanın bağlamına göre şekillenen bir rol üstlendiği görülmektedir. Örneğin, adaylık sürecinde, “Tek Pazar” özelinde “malların serbest dolaşımı” açısından daha “liberal” politika düzenlemeleri benimsenebilirken “kişilerin serbest dolaşımı” söz konusu olduğunda bu paradigmalar değişmekte ve Schengen bölgesindeki “güvenlik” ve “sınır kontrol” mekanizmaları daha ihtiyatlı bir şekilde devreye alınmaktadır.⁵⁵

Son olarak, “kurumsal eşbiçimlilik” (*institutional isomorphism*) kavramı, siyasa transferi sürecine odaklanmakta ve bu sürecin nasıl ilerlediğine yönelik araştırmalarda kullanılması tercih edilmektedir. Bu doğrultuda, siyasi kurumların uyum düzeyi ele alınmakta ve Birliğin öngördüğü şekilde ortak bir standardın oluşup oluşmadığını açıklanmaya çalışılmaktadır.⁵⁶ Bu kavramın, bilhassa geçiş sürecinde olan aday ülkeler açısından ayrı bir önemi vardır. Zira “siyasi meşruiyet” kazanma kaygısı içinde olan bu ülkelerde, politika ve kurumlar Birlik standartlarına uyumlulaştırıp güçlendirildikçe buna paralel olarak meşruiyetlerinin de sağlamaştırılacağı düşünülmektedir.⁵⁷

Bu noktaya kadar genel bir çerçeve çizdiğimiz Avrupalılaşıma sürecinin ülkeden ülkeye, bir politika alanından başka bir politika alanına değişiklikler

⁵² Tanja A. Börzel, Thomas Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, **The Politics of Europeanisation**, Ed. Keith Featherstone, Claudio Radaelli, Oxford, Oxford University Press, Haziran 2003, s. 7.

⁵³ Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 67.

⁵⁴ Peter A. Hall, “Policy paradigms, social learning and the state”, **Comparative Politics**, Vol. 25, No: 3, 1993, s. 279.

⁵⁵ Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 68.

⁵⁶ A.e.

⁵⁷ A.e. s. 69.

gösterdiğini görmüş olduk. Gerçekleştiği şartlara göre, farklı seyirler ve yöntemler izleyen bu süreç için geliştirilen modeller bir sonraki başlıkta açıklanacak ve sürecin içeriği derinleştirilecektir.

2.2.1. Avrupalılaşma Modelleri

İçinde bulundukları coğrafya, sahip oldukları siyasi ve toplumsal yapı vb. koşullar aday ülkelerin Avrupalılaşma süreci üzerinde belirleyici olan faktörlerdir. Bu koşullar çerçevesinde, Avrupalılaşma süreçleri ve bu süreçte izleyecekleri *modellerin* çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, bu başlıkta aday ülkeler için belirlenen üç Avrupalılaşma modeli değerlendirmeye alınacaktır.

Avrupalılaşma sürecinde, Birliğin gündemi esasen “kurumsal yapıların özerkliği ve uyumu”, “politikaların yakınsaması”, süreçte rol alan “aktörlerin güçlendirilmesi ve yetki dağılımlarının yeniden yapılandırılması” ve “ulusötesi ağların ve yeni yönetim biçimlerinin oluşturulması” gibi noktalar etrafında şekillenmektedir.⁵⁸

Bunlardan hareketle, Birlik aday ülkelerde gerçekleştirilmeye çalışılan siyasi ve kurumsal düzenlemelerde etkin bir rol oynamakta ve adaylık sürecinin bu açıdan kontrollü ilerleyebilmesi için bir “dış yönetim” mekanizması uygulamaktadır. Birliğin yönetim alanındaki iki boyutundan biri olan “dış yönetim”, diğer boyut olan “iç yönetim”den kapsamı açısından farklılık göstermektedir. Buna göre, “iç yönetim boyutu esasen kuralların oluşturulması ve ulusal siyasi sistemlerde uygulanması ile ilgilenirken, dış yönetim boyutu ekseriyetle, belirli AB kurallarının aktarılması ve üye olmayan ülkeler tarafından benimsenmesini konu almaktadır.”⁵⁹

Adaylık süreci kapsamında ele alacağımız “dış yönetim boyutu”, süreç esnasında “AB yönetim sistemlerinin aday ülkelere aktarılmasına” ve “kural aktarımını” sağlayan “yönetim modeline” yönelik açıklamalar sunmaktadır.⁶⁰ Schimmelfennig ve Sedelmeier, söz konusu modelleri “dış teşvik modeli” (*external*

⁵⁸ Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, “A Conversant Research Agenda”, **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 333.

⁵⁹ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, Ağustos 2004, s. 669.

⁶⁰ **A.y.** s. 669-670.

incentives model), “sosyal öğrenme modeli” (*social learning model*) ve “ders çıkarma modeli” (*lesson-drawing model*) olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır.⁶¹

Dış teşvik modeli, aday ülkelerin üyeliğe kabul edilmek için gereken koşulları yerine getirmesini desteklemek adına Birlik tarafından birtakım “ödülleri” sunulduğu bir modeli ifade etmektedir. Modelin öne çıkan özelliği ise “koşulluluk stratejisini” merkezine almasıdır.⁶² Checkel tarafından “devletlerin davranış ve politikalarını düzenlemek amacıyla teşviklerin kullanılması”⁶³ şeklinde tanımlanan bu stratejisi doğrultusunda, aday ülkeler ilerleme katettikleri ölçüde, “ödü” minvalinde karşılıklar almaktadır. Ödüller ise en alt düzeyde “ticaret ve iş birliği antlaşmalarından” başlayıp en üst düzeyde “tam üyeliğe” kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.⁶⁴ Aday ülkeler uyum için izleyecekleri yol haritalarını belirlerken söz konusu ödülleri ve bu ödülleri elde edebilmek için yapacakları düzenlemelerin maliyetlerini karşılaştırdıkları bir “fayda-maliyet analizi” yapmaktadır. Bu açıdan “fayda” faktörünün daha yüksek olması, ülkeleri uyum sağlamaya teşvik etmektedir. Ancak bu analizde, “(i) koşulların kesinliği, (ii) ödülleri büyüklüğü ve hızı, (iii) tehdit ve vaatlerin güvenilirliği, (iv) uyum masraflarının boyutu” gibi unsurların da etkisi de göz ardı edilmemelidir.⁶⁵

Temellerini “sosyal inşacılığa” dayandıran “sosyal öğrenme modeli”, adaylık sürecini ve bu süreçte yaşanan dönüşümleri “toplumsal etkileşimler” ve “karşılıklı öğrenme” gibi temel kavramlar ile ilişkilendirerek açıklamaktadır.⁶⁶ Dış teşvik modelinde sürecin belirleyici unsuru olarak gösterilen *ödülleri*, bu modelde yerini toplumsal kimlikler, ortak değerler vb. unsurlara bırakmaktadır. Zira bu modele göre siyasi düzen, toplumsal unsurlardan bağımsız değildir ve modelin benimsediği “uygunluk mantığı” (*logic of appropriateness*) gereğince, ülkeler yeni bir düzenleme ile karşı karşıya kaldıklarında, bu düzenlemenin mevcut yapılarına “uygun” olup

⁶¹ A.y. s. 671.

⁶² A.y.

⁶³ Jeffrey T. Checkel, “Compliance and Conditionality”, **Working Paper Series 00/18**. Oslo, ARENA Centre for European Studies, 2000, s. 1.

⁶⁴ Schimmelfennig, Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, s. 671.

⁶⁵ A.y. s. 671-672.

⁶⁶ Jeffrey T. Checkel, “Why Comply? Social Learning and European Identity Change”, **International Organization**, Vol. 55, No. 3, 2001, s. 560.

olmadığı üzerine değerlendirme yapmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla, “bir hükümet, Avrupa Birliği politikalarını, uygun olduklarına ikna olduğu takdirde uygulamaya almaktadır”.⁶⁸

Son olarak “ders çıkarma modeli”nin başlangıç noktası, aday ülkelerdeki mevcut yapıların, karşılaşılan belli sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kalmasıdır. Ülkeler bu duruma çözüm bulabilmek için, daha önce aynı süreçlerden geçmiş olan ülkelerin uyguladıkları politikaları incelemekte ve onlardan ders çıkarmaktadır. Muadil ülkelerdeki politika uygulamaları “olumlu” sonuçlanmışsa söz konusu politikaların başka bir ülkede de uygulanma ihtimali doğabileceği gibi, bu politikaların “olumsuz” sonuçlanmış olması durumunda da politikacılar diğer ülkelerde yapılmış olan hatalardan feyzalarak kendi yol haritalarını şekillendirmektedir.⁶⁹

Schimmelfennig ve Sedelmeier’e göre, bu üç model arasında Birliğin genişleme sürecinde uyguladığı “kural aktarımı” çalışmalarını ele almak için kullanılacak en uygun model “dış teşvik modeli”dir.⁷⁰ Daha önce de belirtildiği gibi, modele dayanak teşkil eden koşulluluk stratejisinin Avrupalılaşıma sürecinde önemli bir yer teşkil etmesi sebebiyle bu çalışmanın bir sonraki başlığında söz konusu strateji detaylı olarak ele alınacaktır.

2.2.2. Koşulluluk Stratejisi

Birlik üyeliği için başvuruda bulunan ülkelerin, üye olmadan önce kendilerini siyasi ve ekonomik açıdan güçlendirerek üye olduktan sonra Birliğe uyum açısından birtakım zorluklar yaratmamaları adına, 1993’te Kopenhag’da toplanan Avrupa Konseyi’nin akabinde üyelik için belli kriterler belirlenmiştir. “Kopenhag Kriterleri” olarak adlandırılan bu kriterler, hem aday ülkelerin Birliğe uyumunu sağlamak hem de mevcut üye ülkelerin yeni üyelere yönelik tereddütlerini gidermek amacıyla

⁶⁷ James G. March, Johan P. Olsen, **Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics**, New York, Free Press, 1989, s. 160-161.

⁶⁸ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ed. Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, Ithaka, Cornell University Press, 2005, s. 28.

⁶⁹ Richard Rose, “What Is Lesson-Drawing?”, **Journal of Public Policy**, Vol. 11, No. 1, 1991, s. 4.

⁷⁰ Schimmelfennig, Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, s. 671.

tasarlanmıştır.⁷¹ 1994'te uygulamaya alınan "katılım öncesi stratejisi" ile de desteklenmiş olan bu kriterler,⁷² alanlarına göre üç başlık altında sınıflandırılmaktadır:

"Siyasi kriter: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı.

Ekonomik kriter: İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı.

Topluluk mevzuatının benimsenmesi: Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak."⁷³

Yukarıda belirtilen kriterleri temel alan koşulluluk stratejisi sadece buradaki içeriği değil, "bağlamı" dolayısıyla da önem taşımaktadır. Bu çerçevede koşulluluk stratejisi, bağlamı bakımından ele alındığında "demokratik koşulluluk" ve "müktesebat koşulluluğu" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁷⁴

Demokratik koşulluluk, Pridham'ın ifadeleriyle, "Doğu Avrupa'da komünizm rejiminin çöküşünden itibaren insan ve azınlık haklarına gösterilen uluslararası ilginin artmasıyla paralel olarak uluslararası kuruluşlar ve Avrupa'daki bölgesel kuruluşlar tarafından gitgide benimsenen bir yöntemdir".⁷⁵ Demokratik koşulluluğun başarıyla sürdürülebilmesi için bir yandan bu koşulluluğa tabi tutulan ülkelerin takip edilmesi ve belirli aralıklarla değerlendirilmesi gerekirken bir yandan da onlara çeşitli ekonomik ya da siyasi vaatlerde bulunulması önemlidir. Öyle ki birçok uluslararası kuruluş bu yöntemi uygulamaya almış olmasına rağmen, demokratik koşulluluğun en fazla içselleştirildiği kuruluşun Avrupa Birliği olduğunun düşünülmesinin sebeplerinden biri de budur. Keza Birlik demokratik koşulluluk sağlandığı takdirde ülkelere üyelik taahhüdünde bulunmaktadır.⁷⁶

Ülkelerin adaylık için başvurmalarına müteakiben sahnedeki yerini alan "müktesebat koşulluluğu" ise, Topluluk Müktesebatı dahilindeki kurallara dayanmakta

⁷¹ Grabbe, **The EU's Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, s. 10.

⁷² A.y. s. 11.

⁷³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi", 8 Şubat 2011, (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/302.html>, 25 Nisan 2021.

⁷⁴ Schimmelfennig, Sedelmeier, "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", s. 676-677.

⁷⁵ Geoffrey Pridham, **Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe**, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 9.

⁷⁶ A.e.

ve “kural aktarımının” temelini oluşturmaktadır.⁷⁷ Bu koşulluluk kapsamında kural aktarımının yapılabilmesi ekseriyetle “dış teşvik modelinin” kullanılması ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü, aday ülkelerin kuralları benimseme oranının, belli koşul ve teşvikler çerçevesinde daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.⁷⁸ Bu koşulluluk kapsamında aday ülkelerin uyum sağlaması gereken alanlar ise şu şekilde özetlenebilmektedir:

- “ - Maastricht Antlaşması da dahil olmak üzere, tüm Antlaşmaların içerikleri, ilkeleri ve siyasi hedefleri;
- Antlaşmaların uygulanmasında kabul edilen mevzuat ve Adalet Divanı içtihadı;
- Topluluk çerçevesinde kabul edilen bildiri ve kararlar;
- Uluslararası antlaşmalar ve Topluluğun faaliyetleriyle ilişkili olarak Üye Ülkeler arasında imzalanan antlaşmalar.”⁷⁹

Bahsi geçen bu yöntemlerin ulusal düzeydeki gücünü karşılaştırmamız gerekirse, *demokratik koşulluluk*, bilhassa demokratik yapısı “kırılgan” olan aday ülkelerde kimi zaman iktidarın yetki sahasıyla çakışmalar yaşadığı için yaratacağı etkilere kesin gözüyle bakılamadığı görülmüştür. Öte yandan, müktesebat koşulluluğunun adaylık sürecinde çok daha belirleyici bir rol üstlendiği ve Avrupa müktesebatının aday ülkelerin yasalarına yerleştirilmesinin uygulamada daha olanaklı olduğu geçmiş deneyimlerden tecrübe edilmiştir.⁸⁰

Koşulluluk stratejisi kapsamında öngörülenlerin aksine, aday ülkelerde demokratik olmayan uygulamalara devam edilmesi halinde Birlik, daha önce de belirtildiği gibi birtakım yaptırımlar uygulayabilmektedir. Ancak Birliğin yaptırım gücünün de belli sınırları olması sebebiyle, koşulluluk stratejisinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için aday ülkelerin de “istekli” bir tutum sergilemeleri mühimdir.⁸¹

2.2.3. Sürece İlişkin Beklentiler ve Olası Sonuçlar

Bu noktaya kadar pek çok açıdan ele alınan Avrupalılaştırma sürecinin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkacağı düşünülen senaryolara dair de çeşitli fikirler dile

⁷⁷ Schimmelfennig, Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, s.677.

⁷⁸ A.y. s. 679.

⁷⁹ Commission of the European Communities, “Bulletin of the European Communities Supplement 3/92: Europe and the Challenge of Enlargement”, s. 12.

⁸⁰ Schimmelfennig, Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, s. 683-684.

⁸¹ Grabbe, *The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, s. 53.

getirilmektedir. Bu doğrultuda, bu başlık altında Avrupalılaşıma sürecinden beklenen etki ve sonuçlara yer verilecek; araştırmacıların konuya dair görüşleri sunulacaktır.

Rokkan'a göre, Avrupa'da kurumsal yapıları şekillendiren "devletleşme", "ulus inşası", "katılım haklarında eşitliğin sağlanması" ve "kaynakların yeniden dağıtılması" olmak üzere dört temel unsur vardır.⁸² Ancak Avrupalılaşımanın beklenen etkileri yaratabilmesi temelde iki koşula bağlanmaktadır. Buna göre, her şeyden önce, bir "uyumsuzluk" durumunun baş göstermesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Birliğin uygulamaları ile ülkelerin mevcut uygulamaları örtüşmemelidir ki ancak bu şekilde değişime mahal veren bir durumdan söz edilebilmektedir. İkinci olarak, süreci "kolaylaştıran etkenlerin" var olması gerekmektedir. Bu etkenler, Avrupalılaşıma sürecinde yapılması istenen düzenlemelerin muhatabı olabilecek nitelikte olan kalemler olup gerek "kurumlar" gerekse süreçte yer alan diğer "aktörler" de bu etkenler arasına dahil edilebilmektedir.⁸³

Etki sahası ulusların hem siyasi hem de toplumsal düzenlerini içine alan Avrupalılaşımanın sürecinin⁸⁴ sonuçlarının açıklanması için "rasyonel kurumsalcılık" (*rationalist institutionalism*) ve "sosyolojik kurumsalcılık" (*sociological institutionalism*) olmak üzere iki farklı yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Bu iki yaklaşım, Avrupalılaşıma sürecindeki "farklı mekanizmaları" ve "farklı etkenleri" ele alarak süreçte yaşanan dönüşümleri açıklamaya çalışmaktadır.⁸⁵

Rasyonel kurumsalcılık, "sonuçculuk mantığı" (*logic of consequentiality*)⁸⁶ ile hareket eden bir yaklaşım olmakla birlikte aktörlerin rolünün de bilhassa ön plana çıktığı bir görüş benimsemektedir. Bu yaklaşıma göre, Birliğin uygulamaları ile arasında birtakım "uyumsuzluklar" barındıran ülkeler söz konusu olduğunda, Birlik bu ülkelerdeki dönüşümleri, "toplumsal ve/veya siyasi aktörler" üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu aktörlerin "yetki dağılımları" düzenlenmekte ve yapılan bu düzenleme neticesinde ulusal düzeye de

⁸² Stein Rokkan v.d., **State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan**, Oxford, Oxford University Press, 1999, s. 83.

⁸³ Tanja A. Börzel, Thomas Risse, "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", **European Integration online Papers (EIoP)**, Vol. 4, No: 15, 2000, s. 2.

⁸⁴ Featherstone, Radaelli, "A Conversant Research Agenda", s. 338.

⁸⁵ Börzel, Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", s. 7.

⁸⁶ March, Olsen, **Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics**, s. 160.

yayılan bir dönüşüm beklenmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda önemli olan aktörlerin yapılacak dönüşümleri hayata geçirebilme “kapasitesi”dir.⁸⁷

Sosyolojik kurumsalcılık ise “uygunluk ilkesi” (*logic of appropriateness*)⁸⁸ üzerine odaklanan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, Birlik uygulamalarının ülkeler üzerinde “uyum baskısı” oluşturmamasının sebebi, bunların ulusal düzeyde bir karşılık bulamamasıdır. Bu nedenle, “normların içselleştirilmesi ve yeni kimliklerin oluşturulması” amaçlanan bu yaklaşım çerçevesinde, ülkelerde yapılacak olan dönüşümler “sosyalizasyon” modeline dayandırılmaktadır.⁸⁹

Bu iki yaklaşım arasındaki temel farklar, Schimmelfennig ve Sedelmeier tarafından şu şekilde ifade etmektedir:

“Rasyonel kurumsalcılar, alternatif eylem planlarına farklı maliyetler tahsis ederek, ülkeleri ve yerel aktörleri kısıtlayan veya güçlendiren olumlu ve olumsuz teşviklerin kullanılmasıyla uyum sürecini açıklarken; sosyolojik kurumsalcılar, yerel aktörlerin taklit veya tartışmalı ikna süreçleri neticesinde kimliklerinin ve tercihlerinin değiştiği uluslararası sosyalleşme süreçlerine odaklanmaktadır.”⁹⁰

Buna karşın, yaklaşımlar farklılıklar taşımasına rağmen birbirinden bağımsız olarak düşünülmemelidir; çünkü yaklaşımların seyri belli ortak noktalarda buluşabilmektedir. Öyle ki her iki yaklaşımın da kimi zaman adaylık sürecinin “farklı aşamalarına” yön verdiği tecrübe edildiği gibi, kimi zaman ise süreç boyunca “eşzamanlı olarak” ilerlediği dahi gözlemlenebilmektedir.⁹¹

Börzel ve Risse’ye göre, her iki yaklaşım çerçevesinde de Avrupalılaştırma süreci üç farklı değişim ile sonuçlanabilmektedir. Bu değişimlerden ilki “hazmetme”dir (*absorption*). Buna göre, ülkeler mevcut uygulamalarını Birliğin öngördüğü şekilde “yeniden düzenlemektedir”, fakat burada değişim oranı “düşük” olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ülkeler Birliğin uygulamalarını benimsemekle birlikte, mevcut sistemlerinde büyük çaplı değişikliklere gitmemektedir. Olası ikinci değişim ise “uzlaşma” (*accommodation*) olup bu kapsamda da ülkeler mevcut uygulamalarını Birliğin öngördüğü modellere uyumlu hale getirmektedir. Ancak bunu yaparken kendi

⁸⁷ Börzel, Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, s. 2.

⁸⁸ March, Olsen, **Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics**, s. 160.

⁸⁹ Tanja A. Börzel, Thomas Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, **European Integration online Papers (EIoP)**, Vol. 4, No: 15, 2000, s. 2.

⁹⁰ Schimmelfennig, Sedelmeier, “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, s. 9.

⁹¹ Börzel, Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s. 3.

uygulamalarının esaslarında herhangi bir düzenleme yoluna gitmedikleri için bu değişimin yaratacağı etkinin “orta” seviyede olacağı belirtilmektedir. Üçüncü ve en köklü değişim ise “dönüşüm” (*transformation*) olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda ülkeler mevcut uygulamalarını tamamen kaldırarak yerine doğrudan Birliğin öngördüğü uygulamalarını geçirmektedir. Dolayısıyla burada yaşanan değişimin de “yüksek” seviyede olması beklenmektedir.⁹²

Bu başlıkta Avrupalılaşma sürecinin genel özellikleri, aday ülkelerin içinden geçtikleri süreci, Avrupalılaşma modellerini, koşulluluk stratejisini ve Avrupalılaşma sürecinin etki ve sonuçları ele alınmıştır. Aday ülkelerin Avrupalılaşma sürecinde, özellikle de çok etnikli ülkeler söz konusu olduğunda öne çıkan koşullardan birini oluşturan dil hakları bir sonraki başlık itibarıyla açıklanacak ve bu hakların Avrupalılaşma sürecindeki rolü incelenecektir.

2.3. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE DİL HAKLARI

Hırvatistan’ın üyeliğiyle birlikte kurum içindeki resmi dil sayısı yirmi dörde ulaşan Birlik, çokdillilik anlayışını kuruluşundan bugüne kadar muhafaza etmek için çaba harcayan bir kuruluş olmuştur. Bu başlık altında ele alınacak olan Birliğin çokdillilik politikası ve dil haklarına dair uygulamaları gerek Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihadı ve Birlik nezdinde düzenlenen resmi evraklar gerekse imzalanan uluslararası antlaşmalar üzerinden açıklanacaktır.

“Çeşitlilik İçinde Birlik” (*United in Diversity*) ilkesi ile hareket eden Birlik, sahip olduğu dilleri Avrupa kültürünün birer parçası olarak kabul etmektedir.⁹³ Bu doğrultuda, dil konusuna verilen önem ve benimsenen çokdillilik politikasının içeriği, 2008 tarihli Komisyon Bildiriminde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Avrupa’da pek çok dilin uyum içinde var olması, Avrupa projesinin köşe taşlarından biri olan çeşitlilik içinde birlik arzusunun güçlü bir sembolüdür. Diller kişilerin kimliklerini tanımlamakla birlikte, ortak bir mirasın da parçasıdır. Karşılıklı anlayışı teşvik ederek insanlar arasında köprü görevi görmek ve farklı ülkelere ve kültürlere erişilebilmesini sağlamaktadır. Başarılı bir çokdillilik politikası vatandaşların yaşam olanaklarını güçlendirmekte; istihdam koşullarını artırmakta, hizmetlere ve haklara erişimini kolaylaştırmakta ve artan kültürlerarası diyalog ve sosyal uyum vasıtasıyla

⁹² Börzel, Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, s. 10.

⁹³ European Parliament, “Language Policy”, 2019, s. 1, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.6.6.pdf, 2 Ekim 2020.

dayanışmaya katkı sağlamaktadır. Bu düşüncelerden hareketle, dilsel çeşitlilik özellikle günümüzün küreselleşen dünyasında çok değerli bir unsurdur.”⁹⁴

Özellikle Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin dağılmasının ardından yaşanan etnik çatışmalar, dil haklarına yönelik düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu olayların akabinde, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Şubat 1998’de “Oslo Tavsiyeleri”ni yayımlamış ve bu belgede azınlıkların dil haklarına vurgu yapılarak etnik gerilimlerin önlenmesi için ülkelerin azınlık dillerine yönelik iyileştirici çalışmalar yapması gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁹⁵ Zira, Koenig ve de Varennes’in ifade ettiği gibi “dilsel çeşitliliğe dair konular, salt kamu politikaları aracılığıyla sürdürülebilen bir ‘yönetim’ meselesi değildir. Çünkü bu konular, uluslararası topluluklara üye olan ülkelerde zorunlu tutulan ve barış içinde bir arada yaşayabilmenin de temel unsurlarından biri olarak görülen temel insan haklarını da içine almaktadır.”⁹⁶

Uluslararası alanda, özellikle de Balkanlar’da yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalmayan ve dil hakları alanında öncü kuruluşlardan biri haline gelen Birlik de hukukunda dil haklarına hatırı sayılır bir yer ayırmıştır. Kurumsal düzeyde benimsediği ve bütünleşme hedefleri çerçevesinde, Birliğin sınırları genelinde uygulamaya çaba gösterdiği çokdillilik yaklaşımının bir parçası olan dil hakları, zamanla Birliğin genişleme politikası ile birlikte etki alanını Birlik sınırları dışına da taşımıştır. Bu başlık altında, hakkında kısaca bilgi verilen dil hakları ve çokdillilik yaklaşımı, bir sonraki başlıktan itibaren resmî belgeler üzerinden ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.3.1. AB Hukuku Çerçevesinde Dil Hakları

“Eşitlik”, “etkin katılım”, “kültürel demokrasi” gibi kavramlar etrafında şekillenen dil hakları kapsamında,⁹⁷ Birlik de “kültür, dil, kimlik ve ideoloji arasındaki yakın

⁹⁴ European Commission, “Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment”, 2008, s. 3, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0566&from=EN>, 2 Ekim 2020.

⁹⁵ OSCE High Commissioner on National Minorities, **The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note**, OSCE High Commissioner on National Minorities, 1998, s. 1-2, (Çevrimiçi) <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/67531.pdf>, 9 Mayıs 2021.

⁹⁶ Matthias Koenig, Fernand De Varennes, “Editorial”, **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): Lesser Used Languages and the Law in Europe**, Vol: 3, No. 1, 2001, s. 1.

⁹⁷ Niamh Nic Shuibhne, “The European Union and Minority Language Rights”, **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): The Human Rights of Linguistic Minorities and Language Policies**, Vol. 3, No: 2, 2001, s. 76.

ilişkileri kabul etmekte; bu yüzden de dillerin çeşitliliğine duyarlı olan dil politikalarının geliştirilmesini, çokdilliliğin teşvik edilmesini ve yok olma tehlikesi altındaki dilleri konuşan toplulukların korunmasını desteklemektedir.”⁹⁸ Bu çerçevede, gerek antlaşmalar ve alınan kararlar gerekse Birlik içinde ve uluslararası bu alanda düzenlenen haklar benimsenerek Birliğin dil haklarının zamanla bugünkü şeklini aldığı görülmektedir.

Dil haklarına yönelik başlıca somut adımların Birliğin kurucu antlaşmalarındaki dil çeşitliliği vurguları ile hayat bulduğu söylenebilmektedir. Bu antlaşmalardan biri olan Avrupa Birliği Antlaşması’nın 3. Maddesinde dil meselesine şu şekilde atıf yapılmaktadır: “Birlik, sahip olduğu zengin kültür ve dil çeşitliliğine saygı gösterir ve Avrupa’nın kültürel mirasının korunmasını ve geliştirilmesini sağlar.”⁹⁹

Bu antlaşmaya benzer olarak, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın 165. Maddesinde de çokdillilik üzerinde durulmaktadır:

“Birlik, öğretimin içeriği ve eğitim sisteminin organizasyonu konusunda üye devletlerin sorumluluklarına ve kültür ve dil farklılıklarına tam anlamıyla saygı göstererek, üye devletler arasındaki işbirliğini teşvik etmek ve gerektiğinde üye devletlerin eylemlerini desteklemek ve tamamlamak suretiyle, kaliteli eğitimin gelişmesine katkıda bulunur.”¹⁰⁰

Birliğin yukarıda adı geçen kurucu antlaşmalarına çeşitli revizyonlar getiren Lizbon Antlaşması’nda da dilsel çeşitliliğe yönelik maddelerin korunduğu fark edilmektedir.¹⁰¹ Ancak Lizbon Antlaşması kapsamında Birliğin kurumsal dil politikasına dair usullere yer verilmiş olsa da bölgesel ve azınlık dillerine yapılan doğrudan bir gönderme bulunmamaktadır.¹⁰² Buna karşın, Antlaşmanın “Temel Haklar Şartı”nı bağlayıcı hale getirmesi, “dil temelli ayrımcılığın önlenmesi” ve “dilsel çeşitliliğe saygı duyulması” bakımından önemli bir adım niteliğindedir.¹⁰³ Bölgesel ve

⁹⁸ Elżbieta Kuzelewska, “Unity in Diversity. The Language Policy of the European Union”, **Studies in Logic, Grammar and Rhetoric**, Vol. 38, No: 51, 2004, s. 152.

⁹⁹ T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Ankara, 2011, s. 3, (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, 3 Ekim 2020.

¹⁰⁰ A.y. s. 67.

¹⁰¹ European Union, “Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community”, 2007/C 306/01, (Çevrimiçi) http://publications.europa.eu/resource/ellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19, 3 Ekim 2020.

¹⁰² Eduardo D. Faingold, **Language Rights and the Law in the European Union**, y.y. Palgrave Pivot, 2020, s. 46.

¹⁰³ European Parliament, “Language Policy”, s. 1.

azınlık dilleri bakımından ise, bu antlaşmaları Birliğin hem kendi bünyesinde düzenlediği hem de uluslararası alanda kabul ettiği resmî belgelerin tamamladığı görülmektedir.

Birliğin dil haklarına yönelik düzenlemelerini inceleyebilmek için, ilk olarak bazı temel belgeler ele alınabilir. Avrupa Parlamentosu'nun "azınlıkların korunması ve ayrımcılığı önleme politikaları"na dair 2005 yılında aldığı kararında da dile getirildiği üzere, Birliğin genişleme dalgalarıyla birlikte artan üye sayısına paralel olarak sınırları içinde "kültürel ve dilsel çeşitliliğin" de artacağı öngörülmekte ve bu durumun, azınlıkların korunması alanında önlemler alınmasını gerektireceğinin altı çizilmektedir.¹⁰⁴ Bu doğrultuda, aynı Parlamento kararının 28. Maddesinde de belirtildiği gibi, "farklı etnik, dilsel ve dini gruplar arasındaki diyalog ve işbirliği de dahil olmak üzere, yerel ve ulusal düzeylerde toplumun farklı kesimleri arasında diyalog ve işbirliğinin artırılması da yapılacak çalışmaların içinde yer almaktadır."¹⁰⁵ Bu karara paralel olarak, 2008 tarihli Komisyon Bildirimine göre ise, çokdillilik "toplumsal bütünlüğün" anahtarı olarak görülmekte ve Birlik içindeki dil engellerinin kaldırılabilmesinin "medya", "yeni teknolojiler" ve "çeviri hizmetleri" ile mümkün olabileceğine dikkat çekilmektedir.¹⁰⁶

Bu alanda önde gelen bir diğer belge olan "Avrupa Birliği'ndeki temel hakların durumuna" yönelik 2016 tarihli Parlamento kararı ise özellikle azınlık dilleri üzerinde durmakta; üye ülkelere "azınlık dillerini kullanma hakkını teminat altına almaları ve Birlik içindeki dilsel çeşitliliği korumaları"¹⁰⁷ için çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca, vatandaşların etkin katılımlarının öneminin de altını çizen bu kararda, "her yönetim kademesinde, vatandaşların kamu kurumlarının karar alma süreçlerine katılımının önünü kapatan dil engellerinin ortadan kaldırılması" gerekliliğine dikkat çekilmektedir.¹⁰⁸ Bu amaçları gerçekleştirebilmek adına bizzat kendi kurumsal

¹⁰⁴ European Parliament, "Protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe", 2005, Madde 4, s. 3, (Çevrimiçi) <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0228+0+DOC+PDF+V0//EN>, 5 Ekim 2020.

¹⁰⁵ A.y. Madde 28, s. 8.

¹⁰⁶ European Commission, "Multilingualism - an asset and a commitment", 2008, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:ef0003&from=EN>, 5 Ekim 2020.

¹⁰⁷ European Parliament, "Situation of fundamental rights in the European Union in 2015", 2016, Madde 103, s. 27, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0485_EN.pdf, 5 Ekim 2020.

¹⁰⁸ A.y. Madde 132, s. 31-32.

düzenine ihtimam gösteren Birlik, dil temelli olarak yaşanabilecek eşitlikten uzak her türlü tutumun önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, Birlik kurumlarının paylaştığı belgelerin içeriklerinin her bir AB vatandaşı tarafından anlaşılabilmesi için Birliğin tüm resmi dillerinde düzenlenmesi gerekliliğinin altını çizmektedir.¹⁰⁹

Benzer şekilde, Parlamentonun “AB Üye Ülkelerindeki azınlıklara mensup olan AB vatandaşlarına yönelik ayrımcılıkla mücadele” konusunda aldığı 2018 tarihli kararda, Birliğin antlaşma ve diğer resmî belgeleri uyarınca, “ulusal azınlıkların korunması ve dil temelli ayrımcılığın önlenmesi” için üye ülkeler ile işbirliği içinde çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.¹¹⁰ Bu anlamda güçlü bir denetim sisteminin de olması gerektiğine dikkat çeken Parlamento, “yerli ve dilsel azınlıkların mevcut durumların izlenmesi gerektiği” görüşündedir.¹¹¹ Bunlara ek olarak, dil hakları bakımından en kapsamlı kararlardan biri olan “AB’deki azınlıklara dair asgari standartlar” konusundaki 2018 tarihli kararda ise, dillerin “bir bölgenin kültürel zenginliğinin en önemli parçası olduğu”¹¹² görüşünden de hareketle, “kültürel haklar kültürel hayata katılma hakkı, kültürünü yaşayabilme hakkı, ait olacağı grubu seçme hakkı, dil hakları ve kültürel ve bilimsel mirasın korunmasını kapsadığı” ifade edilmektedir.¹¹³

Yukarıda yer verilen belgelerde de görüleceği üzere, çokdillilik ve beraberinde getirdiği dil hakları düzenlemeleri, Birlik için “sadece bir iletişim meselesi değil, aynı zamanda burada vatandaşlara karşı demokratik meşruiyet ve Üye Ülkelerin kültürel çeşitliliklerine duyulan saygı da söz konusudur.”¹¹⁴ Duyulan bu saygı ise kamusal iletişim, demokratik katılım ve istihdam gibi birçok alana yayılmaktadır. Bu açıdan, insanların konuştukları dillerden dolayı “ayrımcı koşullara” maruz kalmalarına neden

¹⁰⁹ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court of First Instance: Case T-185/05”, Madde 152, 20 Kasım 2008, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=68778&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1482213>, 10 Mayıs 2020.

¹¹⁰ European Parliament, “Fighting discrimination of EU citizens belonging to minorities in the EU Member States”, 2018, Madde 8, s. 4, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0032_EN.pdf, 5 Ekim 2020.

¹¹¹ A.y. Madde 7, s. 4.

¹¹² European Parliament, “Minimum standards for minorities in the EU”, 2018, Madde T, s. 6, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EN.pdf, 5 Ekim 2020.

¹¹³ A.y. Madde 40, s. 12-13.

¹¹⁴ Rafał Mańko, “Legal aspects of EU multilingualism”, 2017, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595914/EPRS_BRI%282017%29595914_EN.pdf, 5 Ekim 2020.

olabilecek her türlü faaliyetin de bizzat kendi kurumsal düzeyinde önüne geçmeye çaba harcamaktadır.¹¹⁵

Bu başlık altında açıklanmaya çalışılan dil haklarına dair yaklaşımlar, Birliğin bu alanda kabul ettiği temel belgeler çerçevesinde de uygulamaya alınmaktadır. Bu belgeler içtihat, kararlar, bildirimler vb. belgelerin yanı sıra tasdik edilen çeşitli şart ve antlaşmaları da içine almaktadır. Bundan hareketle, Birliğin dil haklarını en genel anlamda yansıtan başlıca belgeler olan *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme* ve *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı* bir sonraki başlıktan itibaren ele alınacaktır.

2.3.1.1. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alana yerleşen “barış içinde bir arada yaşayabilmek, etnik ve dilsel çıkarları gözetken belli temel haklara saygı duyulduğu takdirde mümkün olabilir”¹¹⁶ görüşüne paralel olarak, *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, Lizbon Antlaşması’nın hayata geçirilmesiyle birlikte, Birliğin hem iç mekanizmaları hem de ülkelerin yönetim kademeleri üzerinde uyulması zorunlu tutulan bir belge halini almıştır.¹¹⁷ Dil hakları açısından öncü belgelerden olan bu Şart, özellikle üç maddesi açısından önemlidir. Bunlardan ilki, “her türlü ayrımcılığa” yasak getiren Madde 21’dir. Buna göre; “Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasî veya diğer her türlü düşünce, bir ulusal azınlığa mensubiyet, servet, doğum, sakatlık, yaş veya cinsel eğilime dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır.”¹¹⁸

Dil temelli ayrımcılığı yasaklayan bu madde, kendisini takip eden Madde 22 için de bir nevi zemin niteliği taşımaktadır. Madde 22’ye göre ise, “Birlik, kültür, din ve

¹¹⁵ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court (Grand Chamber): Case C-377/16”, Madde 46, 26 Mart 2019, (Çevrimiçi)

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=212225&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1488983>, 10 Mayıs 2020.

¹¹⁶ Fernand De Varennes, “Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 6, No: 3, 1999, s. 308.

¹¹⁷ European Parliament, “Regional and minority languages in the European Union”, Eylül 2016, s. 5, (Çevrimiçi)

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI\(2016\)589794_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI(2016)589794_EN.pdf), 2 Ekim 2020.

¹¹⁸ Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, Kasım 2001, s. 9, (Çevrimiçi) https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf, 6 Ekim 2020.

dil çeşitliliğine saygı gösterir.”¹¹⁹ Buna ek olarak dil haklarını “iyi yönetim hakkı” ile bağdaştıran Birliğin¹²⁰ bu yaklaşımını Şartta yer alan Madde 41 yansıtmaktadır: “Herkes, Birliğin kurumlarına, Antlaşmaların resmî dillerinden herhangi biriyle yazabilir ve kendisine aynı dilde cevap verilmelidir.”¹²¹ Bu anlamda, dilsel çeşitliliğe gösterilmesi gereken saygı bizzat “Topluluk hukuku” tarafından tanınan “eşit muamele hakkı” ve “temel haklar” çerçevesinde korunma altına alınmaktadır.¹²²

Literatürde kimi zaman “federal Avrupa” fikrinin ilk anayasal adımı olarak değerlendirilen¹²³ bu Şart, özetlemek gerekirse “Avrupa Birliği’nin dil çeşitliliğine saygı göstermesini zorunlu tutmakta, dil temelli ayrımcılığı engellemekte ve vatandaşlara, Birliğin kabul ettiği resmi dillerden herhangi birini kullanarak Birliğin kuruluşları ile iletişime geçebilme hakkını sunmaktadır.”¹²⁴ Böylelikle çokdilli bir iletişim ortamının kurulabilmesine hizmet eden Şartın, dil engellerinin temel haklar çerçevesinde pek çok alanda kaldırılmasına olanak tanıdığı söylenebilmektedir.

2.3.1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Genişleme dalgalarıyla birlikte Avrupa kıtasında insan haklarının yayılmasına öncülük eden Birlikte¹²⁵ dil haklarına dayanak teşkil eden bir diğer belge olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, dil haklarına üç maddesinde yer vermektedir. Öncelikle, diğer maddelere göre daha genel bir nitelik taşıyan Madde 14, dil temelli ayrımcılıklar da dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığın önlenmesine karşı aşağıdaki ifadelere değinmektedir:

“Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa

¹¹⁹ A.y. s. 9.

¹²⁰ Elżbieta Kuzelewska, “Unity in Diversity. The Language Policy of the European Union”, s. 153.

¹²¹ Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”.

¹²² Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court: Case C-274-96”, Madde 18, 24 Kasım 1998, (Çevrimiçi) <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43738&pageIndex=0&doclang=EN&mde=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=17797748>, 10 Mayıs 2020.

¹²³ Dónall Ó Riagáin, “The European Union and Lesser Used Languages”, **International Journal on Multicultural Societies (IJMS)**, Vol. 3, No: 1, 2001, s. 40.

¹²⁴ Mańko, “Legal aspects of EU multilingualism”.

¹²⁵ Richard S. Kay, “The European Convention on Human Rights and the Authority of Law”, **Connecticut Journal of International Law**, Vol. 8, No: 2, 1993, s. 218 (Çevrimiçi) https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1510&context=law_papers, 13 Aralık 2020.

aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”¹²⁶

Bu maddenin yanı sıra, dil haklarına ilişkin diğer iki madde, daha spesifik bir niteliğe sahip olup kişilerin olası bir yargılanma sürecinde sahip olacakları dil haklarına yöneliktir. Bu maddelerden ilki olan Madde 5, kişilerin özgürlük ve güvenlik haklarına yönelik olup dil hakları açısından aşağıdaki ibareyi içermektedir: “Yakalanan her kişiye, yakalanma nedenlerinin ve kendisine yöneltilen her türlü suçlamanın en kısa sürede ve anladığı bir dilde bildirilmesi zorunludur.”¹²⁷ Bu açıdan kişilerin “adil yargılanma hakkı”nı teminat altına alan¹²⁸ bu Şart çerçevesinde, üye ülkeler arasındaki hukuki açıdan “karşılıklı güven” ortamının da çok daha güçlü bir düzeye getirilebileceğine dikkat çekilmektedir.¹²⁹

Bu maddeyle aynı doğrultudaki bir diğer madde ise Madde 6’dır. Konusu “adil yargılanma hakkı” olan bu maddede itham edilen kişilerin dil haklarına yer verilmektedir:

“3(a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

....

3(e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.”¹³⁰

Bu maddeler uyarınca kişilerin mahkemelerde anadilini kullanmasının “mahkemelerin tarafsızlığının” da bir nişanesi olabileceği düşünülmektedir.¹³¹ Avrupa İnsan Hakları Şartı, merkezine azınlık haklarını almamasına karşın, ayrımcılığı yasaklayan hükümleri ve tanıdığı belli başlı dil hakları açısından önemli bir belgedir.¹³² Birliğin insan hakları alanında kabul ettiği resmi bir belge olması sıfatıyla bu haklara

¹²⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyi, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, 4 Kasım 1950, s. 12, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, 10 Ekim 2020.

¹²⁷ A.y.

¹²⁸ “Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings”, Madde 5, Official Journal of the European Union, 1 Mayıs 2012, s. 1, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0013&from=GA>, 10 Mayıs 2021.

¹²⁹ A.y. Madde 8, s. 1.

¹³⁰ A.y.

¹³¹ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court (First Chamber): Case C-216-14”, Madde 33, 15 Ekim 2015, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=169826&pageIndex=0&doClang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1500639>, 10 Mayıs 2020.

¹³² Andras B. Baka, “The European Convention on Human Rights and the Protection of Minorities under International Law”, **Connecticut Journal of International Law**, Vol. 8, No: 2, 1993, s. 236.

dair koyduğu kurallar, Sözleşme tarafları açısından bağlayıcı olduğu gibi Birlik içinde alınan kararlar vb. resmi belgelerde de Sözleşmenin önemli bir kaynak teşkil ettiği görülmektedir.

2.3.1.3. Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme

May'ın tanımıyla, "azınlık hakları, ulus devletlerin sınırları içinde, ancak bunlarla sınırlı olmamak kaydıyla; bir azınlık grubunun üyelerine verilen kültürel, dilsel ve daha kapsamlı toplumsal ve siyasi haklardır".¹³³ Bu doğrultuda, Avrupa Konseyi'nin ulusal azınlıklar ve onların dil haklarına yönelik olarak hazırladığı iki önemli sözleşme vardır; bunlardan biri şimdi ele alacağımız *Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme* iken diğeri bir sonraki başlıkta açıklanacak olan *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'dır.¹³⁴

1995 tarihli Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme'ye göre, demokratik değerlere bağlı bir toplum inşa edebilmenin koşulları arasında azınlıkların kimliklerine hoşgörü çerçevesinde yaklaşılması ve onlara kimliklerini yaşatabilme hakkı tanınması yer almaktadır.¹³⁵ Sözleşmenin bu düşünceyi dile getiren ilk maddesi olan Madde 5, ülkelerin genel anlamda izlemesi gereken yolu şu şekilde ifade etmektedir: "Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürlerini muhafaza etmeleri, geliştirmeleri ve din, dil, gelenek ve kültürel mirasları gibi kimliklerinin asli öğelerini korumaları için gerekli koşulların sağlanmasını taahhüt eder."¹³⁶

Birliğin çokdillilik ve çokkültürlülük yaklaşımlarını da destekleyen bu maddeyi izleyen Madde 6'da ise, azınlıkların korunması toplumsal diyalog ve hoşgörü ile ilişkilendirilirken kültürlerarası iletişimin önemine de dikkat çekilmektedir: "Taraflar, hoşgörü ve kültürlerarası diyalogu teşvik eder ve etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliklerine bakılmaksızın sınırları dahilinde yaşayan tüm kişiler arasında karşılıklı

¹³³ Stephen May, "Language Policy and Minority Rights", **An Introduction to Language Policy: Theory and Method**, Ed. Thomas Ricento, Oxford, Blackwell Publishing, s. 255.

¹³⁴ Fernand De Varennes, "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): Lesser Used Languages and the Law in Europe**, Vol. 3, No: 1, 2001, s. 22.

¹³⁵ Council of Europe, "Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report", February 1995, s. 2, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16800c10cf>, 10 Ekim 2020.

¹³⁶ A.y. Madde 5, s. 3.

saygı, anlayış ve işbirliğini arttırmak için özellikle eğitim, kültür ve medya alanlarında etkili tedbirler alır.”¹³⁷

Madde 6, toplumsal bütünleşmenin yanı sıra, ülkelerin topraklarındaki azınlıkları korumak için sorumluluk sahibi olduklarının da üzerinde durulmaktadır. Bunun sağlanması için de bir yandan ulusal azınlıkların toplumsal katılımını desteklerken bir yandan da olası olumsuz eylemlerin önüne geçilmesi gerektiği dile getirilmektedir.

Sözleşmenin bu noktasına kadar özellikle toplumsal boyutuna değinilen azınlık haklarının çok daha geniş bir alana hâkim olması sebebiyle farklı bağlamlarda da bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.¹³⁸ Buna paralel olarak, Madde 9’dan itibaren azınlık dillerine resmi hak ve özgürlükler açısından yer vermeye başlanmaktadır. Bu anlamda ilk olarak Madde 9’da azınlıkların ifade özgürlüğü aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

“Taraflar, yetkili kamu kurumlarının müdahalesi olmadan ve sınırlar dikkate alınmaksızın, bir ulusal azınlığa mensup olan her kişinin ifade özgürlüğü hakkının düşünce özgürlüğünü ve azınlık dilinde bilgi alma ve paylaşma özgürlüğünü kapsadığını kabul eder. Taraflar, hukuki sistemleri çerçevesinde, bir ulusal azınlığa mensup olan kişilerin medyaya erişimleri açısından ayrımcılığa uğramamasını temin eder.”¹³⁹

Madde 9, azınlıklara tanınan bu iletişim hakları kapsamında azınlıkların sadece toplumsal anlamda değil, hukuki alanda da görünür olmasının önünü açmaktadır. Bu maddeyi takip eden Madde 10 ise, hukuki alandaki görünürlüğü sınırlarını biraz daha genişletmektedir: “Taraflar, bir ulusal azınlığa mensup olan her kişinin, ait olduğu azınlığın dilini özgürce ve hiçbir müdahale olmaksızın özel ve kamusal alanda yazılı ve sözlü olarak kullanma hakkına sahip olduğunun farkındadır.”¹⁴⁰ Bu kapsamda, azınlıkların herhangi bir “suçlama” durumu ile karşı karşıya kaldığında anadilini bizzat veya bir “çevirmen” aracılığıyla kullanabilmesine olanak tanınmaktadır. Ayrıca, yerel bölgelerdeki nüfuslarına bağlı olarak kurumsal yapıya da azınlık dillerinin yerleştirilebilmesinin önü açılmıştır.¹⁴¹ Özetlemek adına bu

¹³⁷ A.y. Madde 6, s. 4.

¹³⁸ Francois Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal”, **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford, Oxford University Press, s. 170.

¹³⁹ Council of Europe, “Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report”, Madde 9, s. 4

¹⁴⁰ A.y. Madde 10, s. 4.

¹⁴¹ A.y. Madde 10, s. 5.

maddede değinilen haklar, “azınlık dilinin özel ve kamusal alanlarda sözlü ve yazılı olarak kullanılabilmesi”, “azınlık dilinin kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkilerde kullanılabilmesi” ve “kişinin anadilini mahkemelerde kullanabilmesi” başlıkları altında toplanabilmektedir.¹⁴²

Sözleşmede yer alan Madde 11 ise, azınlık dillerinin toplumsal hayattaki varlığını desteklediği gibi, onları daha görünür kılmak amacıyla azınlıkların “azınlık dilindeki isim ve soy isimlerini yasal olarak kullanabilme”, ve “talep edildiği takdirde sokak isimlerinde, tabela ve levhalarda da azınlık dillerine yer verilmesi” haklarını da tanımaktadır.¹⁴³

Sözleşmenin azınlık dillerine yer verdiği bir diğer alan ise eğitimidir. Eğitimin, “Hoşgörü kültürü, karşılıklı saygı ve çeşitlilikten duyulan övüncün” artırılması açısından sahip olduğu önemli rolü¹⁴⁴ göz önünde tutularak, Madde 12 ve Madde 14 değerlendirmeye alınabilir. Bu anlamda Madde 12’ye göre, “Taraflar, eğitim alanlarında önlemler alacak ve ulusal azınlıkların kültürü, tarihi, dili ve dini konusundaki araştırmaları teşvik edecektir.”¹⁴⁵ Azınlıklara yönelik eğitimin işlendiği bir diğer madde olan Madde 14’e göre ise, “Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup olan kişilere o azınlığın dilini öğrenme hakkı tanıyacaktır” ve “yeterli talep olduğu takdirde, kendi dillerinde eğitim alabileceklerdir.”¹⁴⁶

Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşmenin değindiği konular ve azınlıklara tanıdığı dil hakları göz önüne alındığında, Sözleşmenin tanıdığı bu hakların özellikle toplumsal, hukuki ve idari düzlemlerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Nitekim, burada sunulan dil hakları Birliğin bütünleşme amaçlarına da hizmet etmektedir. Örneğin, azınlıkta kalan kişilerin mahkemelerde

¹⁴² Jean-Bernard Adrey, “Minority Language Rights Before and After the 2004 EU Enlargement: The Copenhagen Criteria in the Baltic States”, **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, Vol. 26, No: 5, s. 456.

¹⁴³ Council of Europe, “Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report”, Madde 11, s. 5.

¹⁴⁴ Frederik de Klerk, “Building multicultural societies”, **Taking Action For Human Rights In The Twenty-First Century: original texts selected and compiled by Federico Mayor ; in collaboration with Roger-Pol Droit**, Ed. Federico Mayor Zaragoza, Roger-Pol. Droit, Unesco, Paris : Unesco Publishing, 1998, s. 76.

¹⁴⁵ Council of Europe, “Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report”, Madde 12, s. 5.

¹⁴⁶ **A.y.** Madde 14, s. 6.

anadillerini kullanabilmesinin, bu kişilerin içinde bulundukları ülkeye “entegrasyonu” açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.¹⁴⁷

Dil haklarına geniş ölçekte yer veren bu Sözleşmeye ek olarak son alt başlıkta ele aldığımız *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*, dil hakları alanındaki en kapsamlı belgelerden olup Birliğin genişleme süreçlerinde de içerdiği hükümler ile anahtar bir rol oynamaktadır.

2.3.1.4. Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı

Avrupa Konseyi'nin düzenlediği 1992 tarihli *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*, Birlikteki dil haklarının kapsamını genişletmiş belgelerden biridir. Azınlıkların dil haklarını teminat altına alan bu Şart kapsamında azınlıkların dilsel ve kültürel değerlerini korumayı amaçlayan Birlik, “sadece üye ülkelerin resmi dillerini değil, bölgesel dilleri ve Birlik sınırları dahilinde daha dar kesimlerce konuşulan dilleri de tanımakta ve muhafaza etmektedir”.¹⁴⁸

Şartın dil haklarına yönelik maddelerine geçmeden önce, burada yapılan bölgesel ve azınlık dilleri tanımını ele almak ilerleyen açıklamalar için yol gösterici olabilir. Şartta yer alan Madde 1'e göre, bir dilin bölgesel veya azınlık dili olarak tanımlanabilmesi için temelde iki şart vardır. İlk olarak, söz konusu dil, “belli bir Ülkenin sınırları dahilinde ve yine bu ülkenin vatandaşları arasında Ülkenin kalan nüfusuna oranla daha az sayıdaki bir grup insan tarafından geleneksel olarak konuşulan” bir dil olmalıdır. İkinci olarak, bu dil sınırları içinde konuşulduğu “ülkenin resmi dilinden ve/veya dillerinden farklı olmalıdır”.¹⁴⁹ Yapılan bu tanımlamada görüleceği üzere, Avrupa ülkelerine daha sonraki zamanlarda yerleşmiş ve kıta içindeki yerel dilleri konuşmayan göçmenlerin dilleri bu Şartın kapsamına dahil edilmemektedir.¹⁵⁰

Bu Şart kapsamında, bölgesel veya azınlık dillerini konuşan kişiler için, geniş ölçekte haklar tanınmakta ve tanınan bu haklar “Eğitim”, “Adli Makamlar”, “İdari

¹⁴⁷ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court: Case C-137-84”, Madde 16, 11 Temmuz 1985, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=93367&pageIndex=0&doclang=EN&m ode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1509090>, 10 Mayıs 2020.

¹⁴⁸ Edward Batley v.d., *Language Policies For The World Of The Twenty-First Century: Report for UNESCO*, 1993, s. 40.

¹⁴⁹ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, 1992, Madde 1, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680695175>, 12 Ekim 2020.

¹⁵⁰ European Parliament, “Regional and minority languages in the European Union”, s. 3.

Makamlar ve Kamu Hizmetleri”, “Medya”, Kültürel Etkinlikler ve İmkanlar” ve “Ekonomik ve Toplumsal Yaşam” olmak üzere toplam altı başlık altında sunulmaktadır.¹⁵¹

Öncelikle dil haklarını “Eğitim” alanında ele aldığımızda, bu hakların hem dillerin özgürce konuşulmasına yasal dayanak teşkil ettiğini hem de “okdilli eğitim” modelinin önünü açtığı söylenebilmektedir.¹⁵² Buna doğrultuda, Madde 8’de, ülkelerin belli sınırlar dahilinde konuşulan bölgesel ve azınlık dilleri için pek çok eğitim kademesinde düzenlemeler yapması öngörülmektedir.¹⁵³

Ülkelerin düzenleme yapması istenen alanlardan biri “okul öncesi eğitim”dir. Buna göre, okul öncesi eğitimin tamamının ya da “nemli bir kısmının” söz konusu “bölgesel veya azınlık dillerinde” yürütülecek şekilde düzenlenmesi beklenmektedir. Ancak bu koşulların birinin veya daha fazlasının nüfus ve talep faktörleri de dikkate alınarak uygulamaya alınabileceğini belirten bu maddeye göre, “sayılarının yeterli olduğu düşünülen çocuklar için, ailelerinin bu yönde bir talebinin olması halinde” ülkelerden bu dillerde eğitim sunmaları beklenmektedir. Bununla birlikte, içinde bulundukları birtakım şartlar nedeniyle bu iki maddeyi de uygulamaya alamayan ülkeler için, bu yöndeki çalışmaları “desteklemeleri ve teşvik etmeleri” bir çözüm yolu olarak sunulmaktadır. Bu sayede, ülkelerin içinde bulundukları özel şartlar doğrultusunda eğitim politikalarını yönlendirmelerine fırsat tanınmaktadır.¹⁵⁴

Eğitimin bir sonraki kademeleri olan “ilköğretim”, “orta ğretim” ve “mesleki ve teknik eğitim” açısından da azınlık nüfusun anadilinin eğitime dahil edilmesi konusunda aynı koşullar benimsenmektedir. Ancak bu eğitim kademelerinde, okul öncesi eğitimde ortaya koyulan maddelerden farklı olarak bir de “bölgesel ve azınlık dillerinin öğretilmesi” ibaresi yer almaktadır. Buna göre, “ilgili bölgesel veya azınlık dilleri öğretiminin müfredat kapsamına alınması” öngörülerek isteyen öğrencilerin bu dilleri öğrenebilmesine fırsat tanınmaktadır. Birliğin dilleri ve dilsel çeşitliliği koruma yaklaşımı ile de örtüşen bu madde, azınlık dillerinin öğrenilmesini ve konuşulmasını teşvik ederek dillerin devamlılığına katkı sağlamaktadır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”.

¹⁵² Batley v.d., **Language Policies For The World Of The Twenty-First Century: Report for UNESCO**, s. 41.

¹⁵³ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, Madde 8.

¹⁵⁴ **A.y.** Madde 8 - 1(a).

¹⁵⁵ **A.y.** Madde 8 – 1(b), 1(c), 1(d).

“Üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumları” söz konusu olduğunda ise, ülkelerden beklenen “üniversite öğretimi ve diğer yüksek öğretimin bölgesel veya azınlık dillerinde yürütülmesi” ya da “üniversitelerde ve yükseköğretim kurumlarında eğitim konusu olarak bu diller üzerine çalışılması için imkân sağlanması”dır. Bu koşulların gerçekleştirilmesi; gerçekleştirilemiyorsa dahi “teşvik edilmesi” beklenen bu madde çerçevesinde azınlıkların anadillerinin akademik düzeyde görünürlük kazanabilmesine ve dilbilimsel çalışmalar yoluyla geliştirilmesine fırsat sunulmaktadır.¹⁵⁶

Eğitim alanında sunulan dil hakları sadece bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. “Yetişkin ve sürekli eğitim kursları” için de belli dil haklarının uygulanması istenmektedir. Buna istinaden, “yetişkin eğitimi ve sürekli eğitim kurslarının tamamının ya da büyük bir kısmının bölgesel veya azınlık dillerinde yürütülmesi” ya da “bu dillerin yetişkin ve sürekli eğitim konuları olarak sunulması” öngörülmektedir. Eğitim politikaları alanında Birliğin de önem verdiği konulardan biri olan sürekli eğitim kapsamında da diğer eğitim kademelerinde belirtilenlere benzer olarak, “yetişkin eğitimi alanında kamu kurumlarının doğrudan yetkisinin olmaması durumunda ise bu maddelerde yer verilen önlemlerin uygulanmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi” beklenmektedir.¹⁵⁷

Tüm bu eğitim alanları ve kademelerine ek olarak, “bölgesel ve azınlık dillerinin yansıttığı tarih ve kültürün öğretilmesi için çalışmalar yapılması”,¹⁵⁸ Şartın eğitim alanında listelenen çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi adına “öğretmenlere temel ve ileri düzeylerde eğitim sunulması”¹⁵⁹ ve “bölgesel ve azınlık dillerinin öğretiminin uygulanması ve geliştirilmesi için alınan önlemler ve sağlanan gelişmeleri izlemekten sorumlu olan bir denetim organı veya organlarının kurulması” da ülkelerden beklenen eylemler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, azınlıkların anadilleri mümkün olduğunca eğitimin her kademesine yerleştirilmeye ve kullanımı desteklenmeye çalışılmaktadır.¹⁶⁰

Birliğin bünyesinde dil hakları açısından belki de en çok ön plana çıkan alan hukuki alanda tanınan dil haklarıdır. Buna istinaden, Madde 9 kapsamında adli

¹⁵⁶ A.y. Madde 8 – 1(e).

¹⁵⁷ A.y. Madde 8 – 1(f).

¹⁵⁸ A.y. Madde 8 – 1(g).

¹⁵⁹ A.y. Madde 8 – 1(h).

¹⁶⁰ A.y. Madde 8 – 1(i).

makamlarda sunulan dil haklarına değinilmektedir. Bu çerçevede uygulanması istenen dil hakları “cezai takibat”, “sivil takibat” ve “idari meselelerle ilgili davalar” olmak üzere üç başlık altında derlenmektedir. Her üç başlık altında da, “tarafardan birinin talep etmesi halinde, mahkemelerin davaları bölgesel ve azınlık dillerinde yürütmesinin sağlanması”, “sanıklara bölgesel ve azınlık dillerini kullanabilme hakkı tanınması”, “hukuki davalarla ilgili belgelerinin bölgesel ve azınlık dillerinde düzenlenmesi” ve “gerektiğinde sözlü çevirmenlerden ve yazılı çeviriden yararlanılması” gibi birçok hak sunulmaktadır.¹⁶¹ Bunlara ek olarak, ülkeler “aksi belirtilmedikçe, önemli ulusal kanun metinlerinin ve özellikle bölgesel ve azınlık dillerini konuşan kişileri ilgilendiren belgelerin bu dillerde de düzenlenmesi gerektiğini taahhüt etmektedir.”¹⁶²

Birliğin, adli makamlar kapsamında tanınan bu dil haklarının kapsamını Birlik sınırları içinde genişletme yoluna da gittiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bir üye ülkenin kendi sınırları dahilindeki dilsel azınlıklara sunduğu dil haklarını, yine kendisinin sınırları dahilinde bir başka üye devletin vatandaşına da “ayırım gözetmeksizin” sunabilmesi kabul görmektedir.¹⁶³ Bu durum Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın “C-274-96” ve “C-137/84” sayılı mahkeme hükümleri üzerinden daha net bir şekilde açıklanabilir. Her iki dava da İtalya’nın Bolzano şehrinde geçmektedir ve bu şehirde mahkemeler İtalyanca ve Almanca olmak üzere iki farklı dilde yürütülebilmektedir. Öncelikle, “C-274-96” sayılı mahkeme hükmünün verildiği davada anadili Almanca olan bir Almanya ve bir Avusturya vatandaşı Bolzano’daki mahkemelerinin Almanca yürütülmesini talep etmektedir. Adalet Divanı ise bu talebi, “... davaların Almanca yürütülmesi hakkının, Üye Ülkelerden birinin vatandaşlarına halihazırda verilmiş olması sebebiyle, her türlü ayrımcılıktan kaçınmak adına, bu hakkın Birliğin tüm vatandaşlarına tanınacak şekilde genişletilmelidir” açıklamasıyla kabul etmektedir.¹⁶⁴

Aynı şekilde, “C-137/84” sayılı mahkeme hükmünün verildiği davada da bir Almanya vatandaşı, yine Bolzano bölgesinde yapılacak olan davada anadili olan Almanca’yı kullanmak istemektedir. Adalet Divanı bu talebi de “... ev sahibi olan Üye Ülkenin vatandaşı olan işçilere bu yönde bir hak tanınmış olması koşuluyla, bir Üye

¹⁶¹ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, Madde 9.

¹⁶² A.y. Madde 9 – 3.

¹⁶³ Nic Shuibhne, “The European Union and Minority Language Rights”, s. 64.

¹⁶⁴ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court: Case C-274-96”, s. 11.

Ülkenin vatandaşı olan ancak ev sahibi olan Üye Ülkede ikamet eden bir işçi, kendisine yöneltilen cezai takibatların, normalde mahkemelerde kullanılan resmi dilin dışında bir dilde gerçekleşmesini talep edebilir” açıklamasını sunarak kabul etmiştir.¹⁶⁵

Temelinde “eşitlik”, “ayrımcılık yapmama”, “etkin katılım” ve “kültürel demokrasi” gibi normların yer aldığı bölgesel ve azınlık dillerine yönelik haklar,¹⁶⁶ bilhassa “idari makamlar ve kamu hizmetleri”ne yönelik olan Madde 10 kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Devletin yereldeki temsilcileri olan yerel yönetimler ile vatandaşlar arasındaki iletişime odaklanan bu maddeye göre, taraflar şu koşulları yerine getirmek durumundadır:

- yerel yönetimlerin bölgesel ve azınlık dillerini kullanmasını sağlamak,
- yerel yönetimlerin kendilerine bölgesel ve azınlık dillerinde başvuruda bulunan kişiler ile ilişkilerinde bölgesel veya azınlık dillerini kullanan halk ile iletişim kurabilecek memurlarının bulundurulması,
- bölgesel ve azınlık dillerini konuşan kişilerin bu dillerde yazılı ve sözlü olarak başvuru yapabilmelerini ve yine bu dillerde yanıt alabilmelerini sağlamak,
- bölgesel ve azınlık dillerini konuşan kişilerin bu dillerde yazılı ve sözlü olarak başvuru yapabilmelerini sağlamak,
- bölgesel ve azınlık dillerini konuşan kişilerin bu dillerde yasal olarak belge teslim edebilmelerini sağlamak.”¹⁶⁷

Bu madde ayrıca, “yerel yönetimlerin genel kurullarda, devletin resmi dilinin/dillerinin yanı sıra bölgesel veya azınlık dillerini de kullanmalarını” ve “yer isimlerinin, gerektiğinde resmi dildeki/dillerdeki ismiyle birlikte, bölgesel veya azınlık dillerindeki karşılıklarının da kullanılmasını” öngörmektedir.¹⁶⁸ Benzer şekilde, idari makamların sunduğu kamu hizmetlerinde de “bölgesel veya azınlık dillerinde hizmet verilmesi” ve “bölgesel veya azınlık dillerini konuşan kişilerin bu dillerde talep gönderebilmesi ve yanıt alabilmesinin” teminat altına alınması beklenmektedir.¹⁶⁹ Bu koşulların sağlanabilmesi için ise, “gerektiğinde çeviri hizmetlerinden yararlanılması” ve “bölgesel veya azınlık dillerinin konuşulduğu bölgelerde, gerektiğinde, bu dilleri konuşabilen kamu çalışanlarının istihdam edilmesi” de beklenen tedbirler arasındadır.¹⁷⁰ Son olarak, bu Şartın taraflarının, “kişilerin, talep ettikleri takdirde

¹⁶⁵ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court: Case C-137-84”, s. 7.

¹⁶⁶ Nic Shuibhne, “The European Union and Minority Language Rights”, s. 76.

¹⁶⁷ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, Madde 10 – 1.

¹⁶⁸ A.y. Madde 10 – 2.

¹⁶⁹ A.y. Madde 10 – 3.

¹⁷⁰ A.y. Madde 10 – 4.

bölgesel veya azınlık dillerindeki soyadlarını kullanmasına” da olanak tanınması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Sunulan tüm bu haklardan hareketle, devlet ile azınlık konumundaki vatandaşlar arasındaki dil engellerinin kaldırılmasını amaçlayan bu madde, azınlık nüfusun sınırları içinde yaşadığı devlete aidiyeti ve buna paralel olarak toplumsal entegrasyonu açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁷¹

Şartın içerdiği bir diğer alan olan medya, hem azınlıkların medyada kendi dilleri ile varlık gösterebilmesi¹⁷² hem de toplumdaki okuryazarlık oranının artırılması açısından¹⁷³ büyük bir role sahiptir. Bu nedenle, bu alana yönelik olan Madde 11, bölgesel ve azınlık dillerinin kullanılmasında ve dahi korunmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu madde uyarınca, taraflardan “bölgesel veya azınlık dillerinde en az bir radyo ve televizyon kanalı açılması veya açılmasının teşvik edilmesi”, “bölgesel veya azınlık dillerinde belli radyo programlarının sunulması veya sunulmasının teşvik edilmesi” ve “bölgesel veya azınlık dillerinde belli televizyon programlarının sunulması veya sunulmasının teşvik edilmesi” istenmektedir. Bunların yanı sıra, görsel-işitsel çalışmalara da yer veren bu Madde çerçevesinde, azınlıkların dillerinde “görsel-işitsel yapımların oluşturulması”, “gazetelerin basılması” ve bu dillerdeki “görsel-işitsel yapımlara finansal yardım sağlamak için mevcut önlemlerin kullanılması” öngörülmektedir. Medyanın bilhassa sosyo-kültürel düzeydeki etkisi düşünüldüğünde, bu madde özellikle azınlıkların kültürlerini farklı platformlarda sunabilmeleri ve toplumdaki varlıklarını gösterebilmeleri açısından önem taşımaktadır.¹⁷⁴

Daha önce de değindiğimiz üzere, Birlik için dil, “Avrupa kimliğinin ayrılmaz bir parçası ve kültürün en doğrudan yansımasıdır”. Birlik, bu düşüncesinden yola çıkarak “kültürel ve dilsel çeşitliliğe saygıyı” da merkezine almaktadır.¹⁷⁵ Bu doğrultuda, bu Şart kapsamındaki Madde 12, Şarttaki diğer maddeler gibi geniş bir alana hitap etmekte ve kapsamı pek çok kültürel alana uzanmaktadır.¹⁷⁶ Buna göre, bu Madde kapsamında azınlık dillerinin hem kaynak hem erek dil olarak “çeviri, dublaj ve altyazı

¹⁷¹ A.y. Madde 10 – 5.

¹⁷² Batley v.d., **Language Policies For The World Of The Twenty-First Century: Report for UNESCO**, s. 40.

¹⁷³ A.y. s. 46.

¹⁷⁴ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, Madde 11 – 1.

¹⁷⁵ European Parliament, “Language Policy”, s. 1.

¹⁷⁶ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages”, Madde 12 – 1.

alışmaları" kapsamında yer bulabilmesinin desteklenmesi ve bu suretle kültürel aktarımların kapısının açılması amaçlanmaktadır. Benzer şekilde, "kültürel faaliyetler" organize edilirken azınlık dillerinin bu tür etkinliklere dahil edilmesi yoluyla azınlıkların kültürel katılımlarının da teşvik edilmesi öngörülmektedir. Bunların yanında, yayıncılık alanında da görünürlük kazanmasının desteklenmesi beklenirken, bir yandan da bu dillerin bir kullanım standardına sahip olabilmesi adına "idari, ticari, ekonomik, toplumsal, teknik veya hukuki terminolojinin geliştirilerek çeviri ve terminoloji çalışmaları oluşturulması veya desteklenmesi" de belirlenen hedefler arasına alınmıştır.¹⁷⁷

May'e göre dil hakları, "sosyo-ekonomi" ve "sosyo-politika" ile doğrudan ilişkilidir.¹⁷⁸ Çünkü dillerin yaşamlarını sürdürebilmesi içinde bulundukları bağlam ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, bir dilin içinde bulunduğu siyasi, toplumsal veya ekonomik bağlamda varlık gösterememesi, en nihayetinde o dilin kaybolmasına zemin hazırlamaktadır.¹⁷⁹ Bu çerçevede, ekonomik ve toplumsal hayattaki dil haklarını tanımlayan Madde 13'e göre, ülkeler "makul bir neden olmaksızın ekonomik ve toplumsal hayata ilişkin belgelerde bölgesel veya azınlık dillerinin kullanımını yasaklayan veya sınırlayan hükümleri anayasalarından kaldırmalı", "ekonomik ve toplumsal faaliyetlerde bölgesel veya azınlık dillerinin kullanımını engelleyecek her türlü eylemden kaçınmalıdır".¹⁸⁰ Dolayısıyla, konuştuğu dil her ne olursa olsun tüm vatandaşların ekonomik ve toplumsal katılımını destekleme güdüsü içinde olan bu madde gereğince, ekonomik ve sosyal hayata dair tüm belgeler, bölgesel veya azınlık dillerinde de düzenlenmeli; bu dillerin kullanımı teşvik edilmelidir.¹⁸¹ Nitekim, Birliğin ekonomik alandaki eşitlikçi duruşu çeşitli davalara da yansımıştır. Bu davalardan biri olan C-202/11 sayılı davada, iş sözleşmelerinin ilgili ülkenin resmi dilinin yanı sıra işçinin kendi dilinde de düzenlenmesine dair bir yargı bildirilmiştir. Dolayısıyla işçi

¹⁷⁷ A.y. Madde 12 – 1.

¹⁷⁸ Stephen May, "Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, Vol. 20, No: 5, s.381.

¹⁷⁹ James Crawford, "Endangered Native American Languages: What is to Be Done, And Why?", **The Bilingual Research Journal**, Vol. 19, No: 1, 1995, s. 22-23.

¹⁸⁰ Council of Europe, "European Charter for Regional or Minority Languages", Madde 13 – 1.

¹⁸¹ A.y. Madde 13.

hareketliliğine ve bu işçilerin toplumsal entegrasyonuna büyük önem veren Birlik için dil konusu bu alanda etkin unsurlardan biri olduğu görülmektedir.¹⁸²

Dil haklarını pek çok başlık altında ele alan Şart, Avrupa'da bu alana önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu Şart, sadece ülke içindeki değil, ülkeler arasındaki ilişkileri de düzenlemekte ve Birliğin çokdillilik ve çokkültürlülük politikaları için temel bir başvuru kaynağı niteliğini taşımaktadır. Dil haklarının en çok göz önünde olduğu alanlardan birinin de Birliğe adaylık süreci olması sebebiyle, bu Şart altında sağlanması beklenen koşulların adaylık sürecindeki görünürlüğü de fazladır.

2.4. ADAY ÜLKELERDE DİL HAKLARININ AVRUPALILAŞMASI

Daha önce Avrupalılaşma başlığı altında açıklandığı üzere, Birlik aday ülkelere kendisine ait norm ve politikaları transfer etmekte ve benimsediği değerleri bu ülkelerde yerleştirmeye çalışmaktadır.

Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olan dil hakları ise, özellikle Doğu Avrupa genişlemesiyle birlikte Avrupalılaşma sürecinin gündemlerinden biri halini almış ve bu anlamda, "uluslararası standartların ülkelerin ulusal dil politikalarının üzerinde önemli bir etkisinin olabileceği" görüşü destek toplamıştır.¹⁸³ Bundan hareketle, Birliğin yürüttüğü çokdillilik politikası ve bu minvalde benimsenen dil hakları, üyelik sürecinin kaderini tayin eden Kopenhag Kriterleri'nin de kapsamına da dahil olmuştur. Buna göre, "hiç şüphesiz, Avrupa Birliği'nin üzerine düşen adaylık başvurusunda bulunan ülkelerde insan hakları ve azınlık haklarına saygı gösterilmesini sağlamaktadır. Bunlar, Kopenhag kriterlerinde şart koşulduğu üzere, bir ülkenin Birliğe katılması için esas koşullardır."¹⁸⁴

¹⁸² Court of Justice of The European Union, "Judgment of The Court: Case C-202/11", 16 Nisan 2013, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136301&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1570382>, 10 Mayıs 2020.

¹⁸³ Balázs Vizi, "Introduction to the Special Issue on Territoriality, Language Rights and Minorities: European Perspectives", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 23, No: 4, 2016, s. 424.

¹⁸⁴ "Official Journal of the European Communities", (2001/C 174 E/018), 19 Haziran 2001, Vol. 14, s. 33, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2001:174E:FULL&from=EN>, 28 Nisan 2021.

Burada bahsi geçen Kopenhag Kriterlerinin oluşturulduğu Avrupa Konseyi toplantısının ardından yayımlanan “Başkanlık Sonuçları” belgesinde de belirlenen kriterlerin kapsamında azınlık haklarına da vurgu yapılmıştır:

“Üye olabilmek için, aday ülkenin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunmasını güvence altına alan kurumsal istikrara, Birlik içindeki rekabet baskısı ve pazar güçleri ile baş edebilme kapasitesinin yanı sıra işleyen bir pazar ekonomisine sahip olması gerekmektedir. Üyelik, aday ülkenin siyasi, ekonomik ve parasal birliğe uyumunu da içine alan üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yetisine bağlıdır.”¹⁸⁵

Bu açıklamaya uygun şekilde belirlenen Kopenhag Kriterleri, bu çalışmada daha önce de değinildiği gibi toplamda üç kriterden oluşmaktadır: *Siyasi kriterler*, *ekonomik kriterler* ve *müktesebat uyumu*. Bu kriterler içerikleri açısından ele alındığında, bilhassa siyasi kriterler ve müktesebat uyumu başlıkları kapsamına aldıkları hususlar çerçevesinde dil haklarına yer verdiği görülmektedir.

Dil hakları açısından, ilk olarak *siyasi kriterler* değerlendirildiğinde, burada altı çizilen bilhassa demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları, dil haklarını içine alan alanlardır. Örneğin, Birliğin çokdillilik politikası ve buna bağlı olarak kabul edilen dil hakları demokratik çoğulculuğun bir parçası olarak görülmektedir. Vatandaşlara tanınan dil haklarının demokratik katılımı arttıracak gibi yönetim ile aralarındaki dil engelinin kaldırılmasına olanak tanıdığı fikri savunulmaktadır. Ek olarak, insan haklarının da ayrılmaz bir unsuru olarak addedilen dil hakları, Birliğin bu alandaki temel belgeleri niteliğinde olan *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı* ve *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*’nin kapsamına da dahil edilmiştir. Aynı şekilde, azınlık haklarına yönelik temel belgeler olan *Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme* ve özellikle de *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*, dil haklarının uygulanmasına yönelik temel belgelerdendir. Birliğin dil hakları alanındaki politika ve yaklaşımlarını içine alan tüm bu maddelerin Kopenhag Kriterleri’nin kapsamı içinde yer alması, aday ülkeleri siyasi kriterlere tam olarak uyum sağlayabilmek için dil hakları alanında somut adımlar atmaya mecbur kılmaktadır.

İkinci olarak, siyasi kriterleri destekleyici bir içeriğe sahip olan *müktesebat uyumu* kriteri de dil haklarının uygulanması açısından da büyük bir role sahiptir. Burada bahsi geçen “Avrupa Birliği Müktesebatı”, hem Birliğe üye olan ülkeler için

¹⁸⁵ European Council, “Conclusions Of The Presidency”, 1993, (Çevrimiçi) <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, 16 Ekim 2020. s. 13.

bağlayıcı hem de üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin kabul etmesi zorunlu olan “kural ve yükümlülükler bütünü” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁶ Adaylık sürecinde, ülkelerin bu alandaki gelişmelerinin takibinde baz alınan müktesebat, kendisine verilen bu önemi haklı çıkaracak bir kapsama sahiptir:

“(1) Antlaşmaların içeriği, ilkeleri ve siyasi hedefleri; (2) Antlaşmaların uygulanmasında benimsenen mevzuat ve Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihadı; (3) Avrupa Birliği’nin benimsediği bildiri ve kararlar; (4) Ortak dış ve güvenlik politikasına yönelik tedbirler; (5) Adalet ve iç işlerine yönelik tedbirler; (6) Avrupa Birliği’nin akdettiği uluslararası antlaşmalar ve Avrupa Birliği üye ülkelerinin Avrupa Birliği’nin faaliyetleri alanında kendi aralarında yaptığı sözleşmeler.”¹⁸⁷

Birliğin kabul ettiği resmî belgeler ışığında, ilgili her başlık altında dil hakları değerlendirilmekte ve Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Strateji Raporları, İlerleme Raporları vb. dokümanlarda kaydedilmekte ve aday ülkelerin ilerlemeleri bu şekilde izlenip Avrupalılaşma süreçleri takip edilmektedir. Dil haklarının Avrupalılaşma sürecindeki görünürlüğünün ve aday ülkelerdeki ulus inşası sürecindeki yerinin ele alınacağı bir sonraki bölümde, bu bölümde değinilen süreç ve haklar örnek ülkeler üzerinden incelenecek ve burada ortaya koyulan fikirler somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

¹⁸⁶European Union, “Glossary of summaries: Acquis”, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/acquis.html>, 16 Ekim 2020.

¹⁸⁷ A.y.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE DİL HAKLARI VE ULUS İNŞASI İLİŞKİSİ

3.1. 2007 GENİŞLEMESİ VE DİL HAKLARI

2004 yılında yaşanan Doğu Genişlemesinde pek çok Doğu Avrupa ülkesine tam üyelik statüsü verilmesine karşın Balkan ülkeleri bu genişleme sürecinin dışında kalmıştır.¹ İçinde bulundukları konum itibarıyla Avrupa kıtasının bir parçası olmalarına karşın bu ülkeler, kıta içindeki diğer ülkelere nazaran birtakım farklılıklar göstermektedir. Özellikle Balkan ülkelerinin çok etnikli toplumsal yapıları ve uzun yıllar boyunca yaşadıkları etnik gerilimler, ülkelerin Birliğe üyelik sürecinde de dikkat çekilen konu başlıkları arasında yer almaktadır.² Gerek yaşadıkları etnik gerilimler ve bölgede bir dönem hâkim olan “aşırı ulusalcı” ideolojinin bıraktığı izler gerekse komünizm sonrasında içine girdikleri dönüşüm süreci, Balkan ülkelerinin Avrupalılaşma sürecini Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla daha zor bir hale getirmiştir.³

2007 yılında Birliğe tam üye olarak kabul edilen Bulgaristan ve Romanya, hem 1990’lı yıllarda komünist rejim sonrasında demokratik rejime geçebilmek hem de Avrupalılaşma sürecinde Birliğin kriterlerini karşılayabilmek adına yıllarca süren zorlayıcı bir döneme iştirak etmiştir. Bu ülkelerin tam üyeliklerinin Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla daha geç gerçekleşmesi ise “Balkan istisnailiği” (*Balkan exceptionalism*) fikrinin ortaya atılmasına bir dayanak teşkil etmiştir.⁴ Buna binaen, Bulgaristan ve Romanya’da reform süreçlerinin yavaş ilerlemesi, bu ülkeler için “özel önlemler” alınması gerekliliğini doğurmuş ve onları diğer Doğu Avrupa ülkelerinden ayrı bir yere konumlandırmıştır.⁵

Adaylık sürecinde, Birliğin koşulluluk stratejisi uyarınca birçok açıdan değerlendirmeye alınan Bulgaristan ve Romanya, içinde bulundukları demokratik ve

¹ Othon Anastasakis, “The Europeanization of the Balkans”, **The Brown Journal of World Affairs**, Vol. 12, No. 1, 2005, s. 77.

² Monika Eriksen, “Europeanization of the Balkans within an Identity-Based Framework”, **Politeja**, No. 37, 2015, s. 194.

³ Anastasakis, “The Europeanization of the Balkans”, s. 80.

⁴ Dimitris Papadimitriou, Eli Gateva, “Between Enlargement-Led Europeanisation and Balkan Exceptionalism: An Appraisal of Bulgaria's and Romania's Entry into the European Union”, **Perspectives on European Politics and Society**, Vol. 10, No. 2, 2009, s. 161.

⁵ A.y. s. 152-153.

ekonomik koşulların yanı sıra “hukuk sistemi”, “kamu yönetimi”, “azınlıklara ve ötekileştirilmiş toplumsal gruplara gösterilen muamele” gibi alanlarda da pek çok değerlendirme ve eleştiriye tabi tutulmuştur.⁶ Öte yandan, tüm olumsuzluklara karşın, bu ülkeler, bilhassa Balkanlar’ın bölgesel koşulları kapsamında değerlendirildiğinde, en nihayetinde bir “başarı hikayesi” olarak görülmektedir.⁷ Zira 1990’lı yıllarda dönüşüm çalışmalarına yöneldiği görülen bu ülkeler, demokrasiye adım attıkları sürecin ilk zamanlarında bilhassa azınlıklar konusunda da somut adımlar atmıştır.⁸

Her iki ülke de pek çok alanda gerçekleştirdikleri yasal düzenlemeler ve Birliğin öngördüğü dönüşümler sonucunda tam üyelik için uygun görülmüş ve böylelikle, komünizmin çöküşünün ardından ülkelerin gündeminde yer tutan “Avrupa’ya geri dönüş amacı” gerçekleştirilmiştir.⁹

Bulgaristan ve Romanya’nın Avrupalılaşma süreci ve uygulamaya aldığı dil hakları, devam eden alt başlıklarda incelenecektir. Bu kapsamda, öncelikle ülkelerin etnik nüfusu ve Avrupalılaşma sürecinde azınlıklara yönelik tutumu ele alınacak olup sonrasında Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen ilerleme raporları çerçevesinde azınlıklara sunulan dil hakları değerlendirilecektir.

3.1.1. Bulgaristan

1908 yılında Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan, nüfus yapısı itibarıyla homojen bir özellik sergilemesine karşın, Koinova’nın söylemiyle topraklarında pek çok etnik grup barındıran “tipik bir Balkan ülkesi”dir.¹⁰ 2011 yılında yapılan nüfus sayımına göre, nüfusunun %84,8’i Bulgar vatandaşlardan oluşan ülkenin en yüksek nüfusa sahip olan azınlığı, %8,8’lik nüfusuyla Türk azınlıktır.¹¹ Bu sebeptendir ki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi Türk azınlık, Bulgaristan’ın Birliğe adaylık sürecinin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Yine

⁶ Gergana Noutcheva, Dimitar Bechev, “The Successful Laggards: Bulgaria and Romania’s Accession to the EU”, **East European Politics and Societies**, Vol. 22, No. 1, 2008, s. 121.

⁷ A.y. s. 140.

⁸ Carter Johnson, “Democratic transition in the Balkans: Romania’s Hungarian and Bulgaria’s Turkish minority (1989–99)”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 8, No. 1, 2002, s. 4.

⁹ Neculai-Cristian Surubaru, Cristian Nitoiu, “One decade onwards: assessing the impact of European Union membership on Bulgaria and Romania”, **European Politics and Society**, 2020, s. 1, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1729047>, 11 Şubat 2021.

¹⁰ Maria Koinova, “Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria”, **Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe**, Vol. 2, No. 2, 1999, s. 152.

¹¹ Republic of Bulgaria National Statistical Institute, “2011 Population Census: Main Results”, s. 3, (Çevrimiçi) https://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, 12 Şubat 2021.

nüfus sayımına göre, Türkleri, %4,9 nüfus oranıyla izleyen ikinci büyük azınlık ise Romanlardır.¹² Nüfusun geriye kalan %1,4'lük kesimini ise nüfus oranları nispeten daha az olan farklı etnik gruplar oluşturmaktadır. Bulgaristan konuşulan diller açısından incelendiğinde ise, %85,2'lik çoğunluğun Bulgarca konuştuğu görülmektedir. Buna ek olarak, nüfusun %9,1'i tarafından konuşulan Türkçe ve %4,2'si tarafından konuşulan Roman dili Bulgaristan'da en yaygın konuşulan azınlık dilleridir. Ülkedeki %1,3'lük kesim ise bu dillerin dışında kalan farklı dilleri konuşmaktadır.¹³

Bulgaristan'ın sınırları içinde bulunan bu azınlık gruplarına yönelik politikalarının geçmişine bakıldığında, siyasi rejim doğrultusunda zaman içinde değişikliklere uğradığı söylenebilmektedir. Ülkenin, komünist rejim altında olduğu dönemlerde azınlık gruplara ve bilhassa etnik Türklerle karşı "asimilasyon" politikaları gütmüş olduğu görülmektedir. Hatta bu dönemde, yaşanan "etnik gerilimler" ülkedeki Türklerin birçoğunu kendi ülkelerine göç etmeye sevk etmiştir. Ülkede azınlıklara yönelik bu olumsuz tutumların giderilmesine yönelik çalışmalar ise ancak komünist rejimin çöküşünden sonra başlatılabilmektedir.¹⁴

Komünist rejimin ardından Bulgaristan'ın azınlık nüfusuna yönelik yaptığı çalışmalar, bir "Bulgar etnik modeli" kavramını ortaya çıkarmıştır.¹⁵ Rechel, bu kavramın üç farklı anlamı ifade ettiğini dile getirmektedir. Bu anlamlardan ilki, "Bulgaristan'ın 1989 sonrasındaki yıllarda gerçekleştirdiği ve onu, Yugoslavya'daki gelişmelerden farklı kılan barışçıl dönüşüm"dür; ikincisi, "Türk azınlığın başarılı siyasi katılımıdır ve bu durum, komünizm sonrası Bulgaristan'da istikrar sağlayıcı bir rol oynamıştır" ve üçüncüsü ise, "etnik ve dinsel hoşgörüdür".¹⁶ Bu çerçevede, ülkedeki etnik gruplar artık bir "tehdit" olarak algılanmaktan ziyade, ülkenin bir parçası olarak

¹² A.y.

¹³ EURYDICE, "Bulgaria: Population: Demographic Situation, Languages and Religions", (Çevrimiçi) https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/bulgaria/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=Main%20ethnic%20groups%20of%20the,8.8%25%20and%20Gypsies%204.9%25, 12 Şubat 2021.

¹⁴ Koinova, "Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria", s. 149-150.

¹⁵ Bernd Rechel, "The 'Bulgarian Ethnic Model': Reality or Ideology?", **Europe-Asia Studies**, Vol. 59, No. 7, 2007, s. 1201.

¹⁶ A.y.

görülmeye başlanmış ve onları siyasal ve toplumsal alanda daha iyi muamele görmesi için çaba gösterilmiştir.¹⁷

Genel anlamda, komünizm sonrası dönemde Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler ele alındığında, ülke politikalarının “toplumsal ve kültürel farklılıklara” daha duyarlı bir hale getirildiği söylenebilmektedir. Ancak, ülkenin azınlıklar konusunda hala birtakım eksikliklerinin var olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Söz konusu eksiklikler, Birliğin Bulgaristan özelinde düzenlediği ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan ilerleme raporlarında ele alınacaktır.

3.1.1.1. Bulgaristan'da Avrupalılaşma ve Azınlıklar

Bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere, Bulgaristan 1989 yılından sonra Sovyet rejiminin etkisi altından çıkarak yüzünü hem Balkanlar'daki diğer ülkelere hem de Birliğe dönmeye başlamıştır.¹⁹ Ülkenin demokratikleşme yönünde adımlar attığı bu dönemde, kamusal ve toplumsal alanda yoğun çabalar gösterilmesine karşın, ülkenin sahip olduğu kurumların yetersiz kaldığı görülmüştür.²⁰ Bu doğrultuda Birlik, Bulgaristan ve Romanya'da demokrasinin güçlendirilmesine odaklanmış ve bunu, “devlet kapasitesi”nin güçlendirilmesiyle ilişkilendirmiştir.²¹

Avrupalılaşma sürecinde Bulgaristan'da demokratikleşme çalışmaları kapsamında üzerinde durulan konulardan biri de “azınlık hakları” olmuştur.²² Nitekim, “azınlık” bir kelime olarak dahi Bulgaristan'da 1997 yılına kadar kabul görmüş değildir. Kelimenin dile getirilir hale gelmesi ise ülkenin 9 Ocak 1997 yılında *Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme*'yi imzalamasının ardından gerçekleşmiştir.²³ Parlamento içinde ülkede ulusal azınlıkların varlığını reddeden sesler çıkması²⁴ ve akabinde yaşanan bu kavramsal karmaşa sözleşmenin tasdikini bir süre boyunca uzatmış ve sözleşme ancak 18 Şubat 1999'da tasdik edilmiştir. Bununla birlikte, bu

¹⁷ Koinova, “Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria”, s. 152.

¹⁸ Leah Davcheva, Milena Katsarska, “Country update: recent practices of intercultural education in Bulgaria”, *Intercultural Education*, Vol. 17, No. 5, 2006, s. 517-518.

¹⁹ A.e. s. 517.

²⁰ Linka Toneva-Metodieva, “Prospects for a Democratic Transformation of Postcommunist Society”, *Region*, Vol. 7, No. 2, 2018, s. 35-36.

²¹ Jacques Rupnik, “The Balkans as a European question”, s. 24.

²² Antoaneta Dimitrova, Rilka Dagneva, “Bulgaria's road to the European Union: Progress, Problems and Perspectives”, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 2, No. 1, 2001, s. 89.

²³ Koinova, “Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria”, s. 147.

²⁴ Rechel, “The 'Bulgarian Ethnic Model': Reality or Ideology?”, s. 1204.

süre zarfında azınlıklara yönelik başka somut adımlar da atılmıştır. Bunlardan başlıcaları, 1997 yılında kurulan “Etnik İlişkiler Konseyi” ve iktidar tarafından 1998 yılında azınlıkların entegrasyonuna yönelik olarak başlatılan “geniş kapsamlı kamu girişimi”dir.²⁵

Karşılaşılan olumsuzluklara karşın, Bulgaristan’ın aynı yıllar içinde kendisine komşu olan diğer birçok ülkeye kıyasla sınırları içindeki etnik sorunlara karşı daha “barışçıl” bir tutum sergilediği söylenebilmektedir.²⁶ Öyle ki, yine aynı yıllar içinde hem azınlık haklarına yönelik sözleşmelere taraf olup uluslararası kuralları uygulamaya yönelik adımlar atmış hem de anayasasında bu minvalde düzenlemeler gerçekleştirmiştir.²⁷

Bulgaristan’da azınlıklara sunulan dil hakları ise ilk olarak ülke anayasası ele alınarak değerlendirilebilir. Anayasanın 3. Maddesine göre “Bulgaristan Cumhuriyeti’nin resmi dili Bulgarca’dır.”²⁸ Ancak ülkede dil kullanımına yönelik hususlar anayasanın 36. Maddesinde şu şekilde detaylandırılmıştır:

- “(1) Bulgarca’yı öğrenmek ve kullanmak, her Bulgar vatandaşının hakkı ve yükümlülüğüdür.
- (2) Anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar, zorunlu Bulgarca öğreniminin yanı sıra kendi dillerini de öğrenme ve kullanma hakkına sahiptir.
- (3) Sadece resmi dilin konuşulacağı durumlar, kanun yoluyla belirlenmektedir.”²⁹

Bizzat ülkenin anayasasında dilsel azınlıkların ve konuştukları dillerin varlığının kabul edilmesi, ülkedeki farklılıkların yönetilmesinde umut verici bir adım olarak değerlendirilebilir. Zira Crepaz’ın da ifade ettiği gibi azınlıkların “dil”, “kültür” vb. özellikleri yoluyla ayırt edilebilmesi onların azınlıklara yönelik haklardan yararlanabilmesinin önünü açmakta ve bu sayede, azınlıkların kimliklerini koruyabilmelerine ve yaşatabilmelerine olanak sağlamaktadır.³⁰

²⁵ Koinova, “Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria”, s. 147.

²⁶ Dimitrova, Dragneva, “Bulgaria’s road to the European Union: Progress, Problems and Perspectives”, s. 89-90.

²⁷ Davcheva, Katsarska, “Country update: recent practices of intercultural education in Bulgaria”, s. 517,

²⁸ National Assembly of the Republic of Bulgaria, “Constitution of The Republic of Bulgaria”, (Çevrimiçi) <https://www.parliament.bg/en/const>, 13 Şubat 2021.

²⁹ A.y.

³⁰ Katharina Crepaz, “Europeanization And The ‘Regionalization’ of National Minority Identity”, **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, Vol. 18, No. 3, 2019, s. 1, (Çevrimiçi) https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datensätze/Jemie_datensätze_2019_3/1_Crepaz_Issue_3.pdf, 29 Nisan 2021.

Tüm bunlara karşın, 2006 yılında Avrupa Konseyi'nin Bulgaristan'daki ulusal azınlıklar üzerine hazırladığı raporda ülkenin azınlıklar konusunda geldiği nokta kimi yerlerde olumlu karşılanırken kimi yerlerde ise yeterli bulunmuştur. Konsey, bu alandaki en genel yargısını şu şekilde ifade etmektedir.

“Çerçeve Sözleşmenin uygulanması gerek idari makamlarla ilişkilerde gerekse ceza muhakemelerinde ve topoğrafik göstergeler söz konusu olduğunda azınlıklara mensup kişilerin dillerinin kullanımı açısından sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Bu alanlarda kaydedilen yetersizliklerin giderilmesi için, yasama alanında ve uygulanabilir düzeyde ek çaba gösterilmesi istenmektedir ... Eğitim alanında yakın zamanda yaşanan birtakım olumlu gelişmelere karşın, azınlıklara mensup kişilerin dillerinin zorunlu müfredat kapsamında öğretilmesi sınırlı kalmakta ve bu diller, fiilen eğitim dili olarak kullanılmamaktadır. Eğitim yoluyla, azınlıkların kültürü ve kimliği hakkındaki bilgilerin artırılması ve kültürlerarası diyalogun ve hoşgörünün teşvik edilmesi için Devletin daha kararlı bir tutum sergilemesi önem arz etmektedir”.³¹

Bu başlık altında yararlandığımız kaynaklar ve yer verdiğimiz araştırmacı görüşleri doğrultusunda, komünist rejim sonrasında bizzat ülke içinde ve Avrupalılaşıma sürecinde Kopenhag Kriterlerine uyum sağlamak amacıyla azınlık hakları üzerine düzenlemelere giden Bulgaristan'ın hem olumsuz hem de olumlu görülen yönlerinin olduğu görülmektedir. Bulgaristan'da azınlıkların dil hakları konusuna bizzat Birliğin üyelik süreci kapsamında nasıl yaklaştığını değerlendirebilmek adına bir sonraki başlıkta ülkenin 1998-2006 yılları arasındaki ilerleme raporları incelenecek ve bu bağlamda dil haklarına yüklenen amaçlar tartışılacaktır.

3.1.1.2. 1998-2006 İlerleme Raporları

Avrupa Komisyonu, Bulgaristan için ilk ilerleme raporunu 1998 yılında düzenlemiştir. Bu raporda, “Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması” başlığı altında, “azınlık hakları ve azınlıkların korunması açısından az sayıda değişiklik yaşandığı”³² belirtilirken, aynı başlık altında dil haklarına yönelik olarak Türk azınlık:

“Siyasi hayata tam anlamıyla katılım göstermeye ve bu alanda temsil edilmeye devam etmektedir. Eğitim veya dil haklarına yönelik herhangi bir şikâyet bildirilmemiştir.”³³

³¹ Council of Europe, “Advisory Committee on The Framework Convention for The Protection of National Minorities: Opinion on Bulgaria”, 2006, s. 3-4, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/168008bd2f>, 13 Şubat 2021.

³² European Commission, “Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession”, 1998, s. 11, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1998/bulgaria_en.pdf, 14 Şubat 2021.

³³ A.y.

Dragneva'ya göre, Türk azınlıkların isimlerini dahi Türkçeden Bulgarcaya değiştirmek için zorlandıkları komünist rejim döneminin sonrasında, bu azınlık grubunun içinde bulundukları koşulların zamanla bu seviyeye getirilmesi Bulgaristan için azımsanmaması gereken bir "başarı" olarak nitelendirilebilmektedir.³⁴ Nitekim bir sonraki yıl düzenlenen ilerleme raporunda, Türk azınlığının halihazırda birtakım sorunlarla karşı karşıya kaldığına dikkat çekilmesine karşın, Bulgaristan'ın bu sorunların üzerine eğildiği ve çözüm yolu olarak çeşitli politikalar kullandığı dile getirilerek ülkenin "kısmen bu önceliği karşıladığı" ifade edilmektedir.³⁵

1999 yılındaki ilerleme raporunda da Türk azınlığının siyasi katılımı konusunda olumlu görüş bildirilmekle birlikte, ülkenin "azınlık dillerinde eğitime ilişkin bir yasa kabul ettiği" de not edilmektedir.³⁶ Bu çerçevede, "hükümet, Türkçe eğitimin geliştirilmesi gerektiğine karar vermiş, ancak henüz somut önlemler açıklanmamıştır."³⁷ Zira, ülke içinde azınlıkların anadilde eğitim görmesine karşı olan ulusalcı bir kesimin de varlığı söz konusudur ve bu durum, azınlık hakları alanındaki çalışmaları da geciktirmiştir.³⁸

2000 yılında düzenlenen ilerleme raporunda Türk azınlığının siyasi entegrasyonunun geliştiği belirtilmekte³⁹ ve Türkçe'nin eğitim ve medya alanlarında kullanılması için de ilerleme kaydedildiğinin altı çizilmektedir:

"Düzenlenen son rapordan bu yana, ilk ve ortaokullarda Türkçe eğitimin geliştirilmesi için bazı somut adımlar atılmıştır, fakat yeterli eğitim almış öğretmenlerin sağlanması gibi daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Ayrıca, kısa süre önce Ulusal kamu televizyonunda Türkçe bir haber programı da başlatılmıştır."⁴⁰

³⁴ Dimitrova, Dragneva, "Bulgaria's road to the European Union: Progress, problems and perspectives", s. 89-90.

³⁵ European Commission, "1999 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", 13 Ekim 1999, s. 74, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1999/bulgaria_en.pdf, 14 Şubat 2021.

³⁶ A.y.

³⁷ A.y. s. 16

³⁸ Rechel, "The 'Bulgarian Ethnic Model': Reality or Ideology?", s. 1204.

³⁹ European Commission, "2000 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", 8 Kasım 2000, s. 22, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2000/bg_en.pdf, 14 Şubat 2021.

⁴⁰ A.y.

Medya alanındaki gelişmeler 2001 yılında da devam etmiş ve hazırlanan raporda şu ifadeler not edilmiştir:

“Neredeyse tüm elektronik medyada, özel programlar aracılığıyla azınlıkların katılımı sağlanmaktadır. Bulgaristan Ulusal Televizyonu Türkçe haber yayını yapmakta ve televizyonda, azınlık sorunlarını ele alan ve azınlık temsilcileri tarafından düzenlenen iki program bulunmaktadır. Vidin'deki Roma Kablo TV, ülke genelinde yayın yapabilmek için lisans almıştır. Bazı yerel radyo istasyonları da Roman nüfusa yönelik programlar yayınlamaktadır. Çok sayıda sürekli Roman gazete ve dergileri de bulunmaktadır.”⁴¹

Safran ve Liu'ya göre, “bir azınlığın, dilinin meşrulaştırılmasına yönelik ısrarı sıklıkla tarihsel adalet ve daha somut anlamda, ekonomik, siyasi ve/veya toplumsal statünün düzeltilmesi içindir.”⁴² Bu görüşten hareketle, Bulgaristan'daki azınlıkların durumu da yorumlanabilir. Tarihte asimilasyonist politikalara maruz kalmış olan bu grupların, daha sonra kendilerine eğitim, medya vb. alanlarda tanınan dil haklarının da aracılığıyla ülke içindeki varlıkları kabul edilip görünürlüklerinin artırıldığı söylenebilmektedir.

2002 yılı ilerleme raporunda dil haklarına doğrudan bir gönderme yapılmamasına karşın,⁴³ 2003 yılının ilerleme raporunda Roman nüfusun dil haklarına dönük gelişmeler göze çarpmaktadır:

“Roman kültürü ve kimliğinin korunmasına yönelik bazı adımlar atılmıştır. Geleneksel Roman bayramları resmi kültür takvimine eklenmiştir. Bir Roman yayınevinin ve Roman dilindeki kitapların yayım çalışmaları başlatılmıştır, ancak ağırlıklı olarak STK'lar veya yabancı bağışçılar tarafından finanse edilmektedir.”⁴⁴

Tüm bu veriler ışığında, Bulgaristan'daki azınlıklara karşı geçmişe kıyasla iyi bir entegrasyon politikası izlendiği söylenebilmektedir.⁴⁵ Bunun en temel kanıtlarından

⁴¹ European Commission, “2001 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession”, 13 Kasım 2001, s. 24, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/bu_en.pdf, 14 Şubat 2021.

⁴² William Safran, Amy H. Liu, “Nation-Building, Collective Identity, and Language Choices: Between Instrumental and Value Rationalities”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 18, No. 3, s. 275.

⁴³ European Commission, “2002 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession”, 9 Ekim 2002, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/bu_en.pdf, 14 Şubat 2021.

⁴⁴ European Commission, “2003 Regular Report on Bulgaria's Progress Towards Accession”, s. 26, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2003/rr_bg_final_en.pdf, 14 Şubat 2021.

⁴⁵ Koinova, “Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria”, s. 150.

biri, 2003 yılı raporunda da ele alınan “Eylem Planı”dır. Buna göre ülkenin, “ayrımcılıkla mücadele politikası”, “eğitim”, “kültür”, “barınma”, “istihdam” ve “sosyal güvenlik” alanlarında azınlık nüfusa yönelik kapsamlı bir çalışma programı hazırladığı dile getirilmektedir.⁴⁶

Entegrasyon politikalarının yanı sıra, Bulgaristan özelinde ele alınabilecek konulardan biri de çoğunluk ve azınlık nüfus arasındaki dengedir. Bu çerçevede, Rubio-Marin bir ülkedeki azınlık nüfusu, “çoğunluğun siyasi ve ekonomik gücünden” ve “asimilasyon baskısından” korumak için azınlıklara kimliklerini koruyabilmeleri için birtakım haklar sunulduğunu öne sürmektedir.⁴⁷ Onun bu görüşünden hareketle Bulgaristan örneğini ele aldığımızda, ülkenin ilerleme raporlarına yansıtılan birtakım çalışmalarının azınlıklara kimliklerini koruma şansı sunduğu görülebilmektedir. Örneğin eğitim ve medya alanlarında Türk azınlık için iyileştirmeler yapılması,⁴⁸ Türkçe haber programlarının yanı sıra Romanca yayın yapan bir radyo kanalı açılması ve Romanca basın-yayının geliştirilmesi⁴⁹ gibi çalışmalardan görülebileceği üzere dil hakları, azınlık nüfusun entegrasyonuna ve dolayısıyla ülkenin demokratikleşme sürecine katkı sağlama misyonunu üstlenmektedir. Bundan hareketle, Birliğin Bulgaristan özelinde bilhassa vurguladığı demokratik gelişmenin dil haklarının desteğiyle ilerlediği ifade edilebilir.

3.1.2. Romanya

Romanya, 1877-1888 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını ilan etmiştir. Chelaru-Murăruş’un da ifadeleriyle, sınırları içinde “resmi olarak tanınan yirmi farklı ulusal azınlık” barındıran Romanya, Avrupa’da etnik zenginliği en fazla olan ülkelerden biridir.⁵⁰ 2011 yılında yapılan nüfus sayımına göre, ülkenin %88,6 oranında büyük bir kısmını Romanyalı

⁴⁶ European Commission, “2003 Regular Report on Bulgaria’s Progress Towards Accession”, s. 25.

⁴⁷ Ruth Rubio-Marin, “Language Rights: Exploring the Competing Rationales”, **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s. 59-60.

⁴⁸ European Commission, “2000 Regular Report from The Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession”, s. 22.

⁴⁹ European Commission, “2001 Regular Report from The Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession”, s. 24.

⁵⁰ Oana Chelaru-Murăruş, “National minorities in Romania revisited. Educational policies and the protection of the linguistic (human) rights”, **Romanian Studies Today**, Editura Universităţii din Bucureşti, 2017, s. 43, (Çevrimiçi)
<https://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A26180/pdf>, 15 Şubat 2021.

vatandaşlar oluşturmaktadır. Bu oranın geride bıraktığı kısmı ise etnik azınlıklar doldurmaktadır. %6,5 oranındaki nüfuslarıyla Macar azınlık ülkenin en kalabalık azınlık grubu olmakla birlikte, %3,2'lik nüfuslarıyla Roman azınlık da ülkenin ikinci büyük azınlık kesimini oluşturmaktadır. Macarlar ve Romanların dışında kalan azınlıkların nüfusunun ise toplamda yirmi binin üzerinde bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu azınlık grupları arasında ise “Ukraynalılar”, “Almanlar”, “Türkler”, “Rus-Lipovanlar” ve “Tatarlar” yer almaktadır.⁵¹

Bulgaristan gibi, bir dönem komünist rejim ile yönetilen Romanya’da da bir dönem “etno-ulusalci” politikalar uygulamaya alınmış ve ülkede “etnik homojenliğin” yerleştirilmesi amaç edinilmiştir. Bu doğrultuda ise azınlıklar ötekileştirilmiş ve azınlıkların “kültürel alan” gibi özgürlük sahalarına kısıtlamalar getirilmiştir.⁵² Komünist rejimin çöktüğü 1989 yılından sonra ise, ülkede azınlıkların özgürlük talepleri dillendirilir hale gelmiştir. Özellikle de ülkede diğer azınlık gruplara oranla daha fazla nüfusa sahip olan Macarlar, kendileri için belli başlı azınlık haklarının uygulanmasını talep etmişlerdir. Ancak bu taleplerine Romanyalı vatandaşlardan tepki yükselmesiyle birlikte Romanyalılar ve Macarlar arasında ciddi ölçüde gerilimler yaşanmış ve hatta Romanya sokakları kısa süreli dahi olsa çatışmalara sahne olmuştur.⁵³

Yaşanan etnik gerilimlere karşın, Romanya 1991 yılında yeni bir anayasa kabul etmiştir. Bu anayasanın 1. Maddesinde “Romanya egemen, bağımsız, üniter ve bölünmez bir Ulusal Devlettir”⁵⁴ ifadesi yer almakla birlikte, ülkedeki farklılıklara nazaran 6. Madde şu şekilde düzenlenmiştir:

“(1) Devlet, ulusal azınlıklara mensup kişilerin etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliklerini koruma, geliştirme ve ifade etme haklarını tanır ve taahhüt eder.

(2) Romanya Devleti tarafından ulusal azınlıklara mensup kişilerin kimliklerinin korunması, geliştirilmesi ve ifade edilmesi için alınan koruma tedbirleri, diğer Romanya vatandaşlarına yönelik eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkelerine riayet edecektir.”⁵⁵

⁵¹ Central Population and Housing Census Commission, “Press Release on the provisional results of the 2011 Population and Housing Census” 2 Şubat 2012, s. 5, (Çevrimiçi) <https://insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/alte/2012/Comunicat%20DATE%20PROVIZO%20RPL%202011e.pdf>, 15 Şubat 2021.

⁵² Gavril Flora, “Ethno-Cultural Policies and Minority Rights in Romania”, **Perspectives**, No. 5, Institute of International Relations, NGO, 1995, s. 119.

⁵³ Sergiu Constantin, “Linguistic policy and national minorities in Romania”, **Noves SL.: Revista de sociolingüística**, No. 2, 2004, s. 2, (Çevrimiçi) <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm04tardor/docs/constantin.pdf>, 15 Şubat 2021.

⁵⁴ Constitution of Romania 1991, s. 183, (Çevrimiçi) http://www.cdep.ro/pdfs/constitutie_en.pdf, 15 Şubat 2021.

⁵⁵ **A.y.** s. 185.

Öte yandan bu anayasa her ne kadar, azınlıkların korunmasına vurgu yapıyor olsa da bilhassa Macar nüfus tarafından o dönemlerde yeterli görülmemiştir, diğer etnik gruplar ise bu konuda Macarlara kıyasla daha çekimser bir tutum sergilemiştir.⁵⁶ Dolayısıyla Romanya'daki azınlıklar konusu, günden güne etkisini artırmakla birlikte gerek ülkenin demokratikleşme çalışmalarına gerekse buna paralel olarak Birliğe uyum sürecine de müdahil olmuştur.⁵⁷ Bu doğrultuda, ülke yıllar içinde pek çok kamusal ve toplumsal alanı kapsayan geniş bir çerçevede dil haklarının uygulanabilmesi için düzenlemeler yapmıştır.⁵⁸ Bu görüşlerden hareketle, bir sonraki başlıktan itibaren, Romanya'nın Avrupalılaşma süreci ele alınacak ve bununla ilişkili olarak dil haklarının nasıl şekillendirildiği değerlendirilecektir.

3.1.2.1. Romanya'da Avrupalılaşma ve Azınlıklar

1995 yılında Birliğe adaylık başvurusunda bulunan Romanya, Bulgaristan gibi komünist rejimden henüz çıkmış olması sebebiyle demokratik anlamda eksiklikler barındırması ve adaylık sürecinde reform çalışmalarının yavaş ilerlemesi sebebiyle esasen Birlik nezdinde bir "negatif imaja" sahip olmuştur.⁵⁹ Ülkedeki ilerlemelerin düzenli olarak takip edilebilmesi için periyodik olarak hazırlanan ilerleme raporları aracılığıyla ülkenin bilhassa demokratik eksikliklerinin üzerine gidilmiştir. Romanya, sahip olduğu sorunlar bakımından her ne kadar Doğu Avrupa ülkeleri ile benzerlikler taşısa da Avrupalılaşma sürecinde ülkenin farklı noktalarda da düzeltilmesi gerek yönlerinin olduğu görülmüştür. Bu noktalar arasında ise "düşük devlet kapasitesi" ve "zayıf politika oluşturma ortamı" gibi önemli hususlar yer almaktadır.⁶⁰

Romanya'da Avrupalılaşma çalışmalarının odaklandığı konulardan bir diğeri olan azınlık haklarının gelişimini ise Dobre, üç döneme ayırarak değerlendirmektedir. Bunlardan ilki, Birliğe adaylık sürecinin başlamasından önceki dönem olan 1989-1995 arası yıllardır.⁶¹ Bu yıllar arasında azınlık haklarına yönelik gelişmeler var olmakla

⁵⁶ Constantin, "Linguistic policy and national minorities in Romania", s. 4.

⁵⁷ Flora, "Ethno-Cultural Policies and Minority Rights in Romania", s. 117.

⁵⁸ Chelaru-Murăruş, "National minorities in Romania revisited. Educational policies and the protection of the linguistic (human) rights", s. 42.

⁵⁹ Geoffrey Pridham, "Romania's Accession to the European Union: Political Will, Political Capacity and Political Conditionality", **International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs**, Vol. 15, No. 2, 2006, s. 53.

⁶⁰ A.e. s. 54.

⁶¹ Ana-Maria Dobre, "EU Conditionality Building and Romanian Minority Rights Policy: Towards the Europeanisation of The Candidate Countries", **Perspectives on European Politics and Society**, Vol. 4, No. 1, 2003, s. 64.

birlikte sayıları oldukça azdır. Bu durumun temel nedenleri arasında ise ülkenin o dönemki siyasi yönetiminin yürütmeye çalıştığı geleneksel politika anlayışı ve bu yönetimin Birliğe yönelik mesafeli tavrı gösterilebilmektedir.⁶²

Öte yandan, 1996-2000 yılları arasındaki ikinci dönemde, 1996 yılındaki yönetim değişikliğinin ardından ülkede demokratikleşme çalışmalarıyla birlikte azınlık haklarına yönelik düzenlemeler de ivme kazanmıştır. 1996-2000 yılları arasında belli oranda ilerleme sağlanmış olmasına karşın, bu dönemde yapılmaya çalışılan reformlara karşı yükselen tepkiler ve akabinde ülke içinde yaşanan siyasi istikrarsızlık uyum sürecinde duraklama yaşanmasına neden olmuştur.⁶³

Bunu izleyen üçüncü dönem olan 2000-2002 arası dönemde, 2000 yılında yeniden yapılan genel seçimler sonrasında Avrupalılaşıma perspektifi güçlendirilmiş ve politika çalışmalarının bu yönde ilerletilmesine çaba gösterilmiştir. Bunun neticesinde ise reform süreçleri hız kazanmış ve bu çerçevede azınlık grupları temsil eden partiler ile diyalog yoluna gidilmiştir.⁶⁴

Romanya'nın azınlıklara sunduğu dil hakları ise komünizm sonrasında oluşturulan ve 2003 yılında yeni düzenlemeler eklenen 1991 Anayasasının kapsamına alınmıştır. Bu anayasanın 13. Maddesinde ülkenin resmi dili Romence olarak kabul edilmekte,⁶⁵ ancak bununla birlikte azınlıklara kendi dillerini kullanabilmelerine yönelik belli başlar haklar da tanınmaktadır. Dil haklarına yer veren maddelerden biri olan 23. Maddenin 8. Bendinde şu hükme yer verilmektedir:

“Gözetilmesine alınan veya tutuklanan bir kişi, alıkonulmasının veya tutuklanmasının gerekçeleri hakkında anladığı bir dilde derhal bilgilendirilir ve mümkün olan en kısa sürede kendisine yöneltilen suçlamalardan haberdar edilir; suçlamaların bildirimi, ancak kendi seçtiği veya resen tayin ettiği bir avukatın huzurunda yapılır.”⁶⁶

Bizzat ülkenin anayasasında yer verilen ve Réaume'nin “toplumsal bütünlüğü artıracağını” öne sürdüğü⁶⁷ adli makamlardaki dil kullanımına ek olarak, anayasanın

⁶² A.y. s. 66.

⁶³ A.y. s. 67-68.

⁶⁴ A.y. s. 70-71.

⁶⁵ “Constitution of Romania”, Madde 13, (Çevrimiçi)

http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=1&idl=2, 17 Şubat 2021.

⁶⁶ A.y. Madde 23(8), (Çevrimiçi)

http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=2&idl=2, 17 Şubat 2021.

⁶⁷ Denise G. Réaume, “Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, **Citizenship in Diverse Societies**, Ed. Will Kymlicka, Wayne Norman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2000, s. 271-272.

eğitime ilişkin olan 32. Maddesinin 3. Bendinde ise, azınlıkların eğitimine değinilmektedir: “Ulusal azınlıklara mensup kişilerin ana dillerini öğrenme hakları ve bu dilde eğitim görme hakları taahhüt altına alınmaktadır; bu hakları kullanma usulleri kanunlar tarafından düzenlenmektedir.”⁶⁸

Azınlıkların kamusal katılımlarının artırılması açısından önemli sayılabilecek olan 120. Madde ise idari birimlerde azınlık dillerinin kullanılmasını aynı maddenin 2. Bendinde düzenlemektedir:

“Ulusal bir azınlığa mensup vatandaşların önemli bir ağırlığa sahip olduğu bölgesel-idari birimlerde, söz konusu ulusal azınlığın dilinin yerel kamu idaresi yetkilileri ve yerinden yönetim kamu hizmetleri ile ilişkilerde sözlü ve yazılı kullanımına ilişkin kanuni hüküm, teşkilat kanunu tarafından öngörülen şartlar doğrultusunda verilir.”⁶⁹

Anayasal hükümlerinden de hareketle, Romanya’nın oluşturduğu anayasal düzenin ulusal azınlıkların dillerini kullanabilmeleri için temel hakları taahhüt ettiği söylenebilmektedir. Bu anlamda, ülkenin azınlıkları koruma politikaları olumlu olarak değerlendirilmekle birlikte, konuyla ilgili hala birtakım sorunlar da çözülmeyi beklediği dile getirilmektedir.⁷⁰ Azınlık nüfusa yönelik dil politikaları açısından genel anlamda iyi bir örnek teşkil ettiği düşünülen Romanya’nın Dışişleri Bakanlığı, ülkedeki dil haklarının ve çoğunluk ile azınlık arasındaki dengenin iyi yönetilmesini politikaların üç temel özelliğine dayandırmaktadır.⁷¹

Bunlardan ilki, “ulusal azınlıklara mensup kişilerin kimlik haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, Birliğin benimsediği çokdillilik politikasının hedeflerine de paralel olarak “dilsel, dini ve etnik” değerlerin devamlılığı açısından azınlıkların dil haklarına atfedilen önem kabul

⁶⁸ “Constitution of Romania”, Madde 32(3).

⁶⁹ A.y. Madde 120(2), (Çevrimiçi)

http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=3&idl=2, 17 Şubat 2021.

⁷⁰ Adrian Liviu Ivan, Claudia Anamaria Iov, “Minority Issues at the End of the 20th Century and the Beginning of the 21th Century. Case Study: The Hungarian Minority from Romania”, **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, Vol. 92, 2013, s. 430.

⁷¹ Monica Gheorghită, “Intervention by Monica Gheorghită, Secretary of State, Ministry of Foreign Affairs of Romania, at the Conference “Minorities and Minority Language in a Changing Europe”, **Minorities and Minority Languages in a Changing Europe: Conference on the occasion of the 20th anniversary of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages**, Council of Europe, 18-19 Haziran 2018, s. 2-3, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/speech-monica-gheorghita-state-secretary-romania/16808b7a2a>, 17 Şubat 2021.

edilmiş olmaktadır. Nitekim, kültürel çeşitliliğe yönelik hedeflerin gerçekleştirilmesinin koşullarından biri olarak da farklılıkların tanınması görülmektedir.⁷²

İkincisi ise, “Birbirleriyle iletişim içinde olması gereken azınlıkların ve çoğunluğun ‘farklı kimlikleri’ arasında etkileşim ve diyalog alanı sağlamak” olup burada toplumsal bütünleşme fikrinin ön plana çıktığı görülmektedir. Kişilerarası iletişimin öncelendiği bu hedefe ulaşılabilmesi için de azınlıkların kendilerini ifade etmelerini engelleyecek dil engellerinin ortadan kaldırılması bilhassa önemlidir. Bu suretle azınlık kesimin ötekileştirilmesinin ve toplumsal ayrışmaların önüne geçilmiş olacaktır.⁷³

Üçüncü hedef de “farklılığı toplumun doğal bir parçası olarak kabul eden ve farklılık duygusunun söz konusu topluma aidiyet şeklinde algılanması için gerekli dayanakları yaratan bütüncül toplumlar oluşturmak” şeklinde belirlenmiştir. Birliğin *Çeşitlilik İçinde Birlik* sloganını da yansıtan bu ifadenin, hiçbir ayırım gözetmeyen yekpare bir toplum fikrini odak noktasına aldığı görülmektedir.⁷⁴

Burada yer verilen kaynak ve görüşlerden de hareketle, Romanya’nın adaylık sürecinde azınlıkların dil haklarına yönelik çalışmaları bir sonraki başlıkta Birliğin düzenlediği ilerleme raporları üzerinden incelenecek ve Birliğin Romanya’daki dil haklarına yönelik yaklaşımı değerlendirilecektir.

3.1.2.2. 1998-2006 İlerleme Raporları

Avrupa Komisyonu, Romanya için de ilk ilerleme raporunu 1998 yılında düzenlemiştir. 1998’de hazırlanan ilk raporun “Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması” başlığı altında Romanya’nın azınlıklara yönelik konumu Roman azınlığının haricinde makul karşılanmaktadır.⁷⁵ Raporda dil haklarına yönelik tek madde Macar dilinde eğitim verecek olan bir üniversitenin kuruluşu ile ilgili olup şu şekilde kayda geçirilmiştir:

“Macarca eğitim veren bir üniversite kurulması için yasal bir dayanak oluşturmayı amaçlayan 1995 Eğitim Yasasına önerilen düzenlemeler üzerine tartışmalar

⁷² A.y.

⁷³ A.y.

⁷⁴ A.y. s. 3.

⁷⁵ European Commission, “Regular Report from The Commission on Romania’s Progress Towards Accession”, s. 11, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1998/romania_en.pdf, 18 Şubat 2021.

sürmektedir. Taslak düzenlemeler kamuoyunda tartışılmaya devam ederken çokkültürlü bir Macar-Alman üniversitesinin kurulmasına olanak sağlayacak geçici bir siyasi antlaşmaya varılmıştır.”⁷⁶

Macar azınlık, Birliğin öngördüğü dil haklarına sahip olabilmek için taleplerde bulunan bir kitle olmuş ve bu taleplerinin özellikle de eğitim alanında gerçekleştirilmesine önem vermişlerdir. Bu nedenle yükseköğretimde Macarcanın kullanılmasını ve böylelikle dillerinin kamusal alandaki görünürlüğünün artmasını istemişlerdir.⁷⁷ Dolayısıyla, Macar azınlıkların talepleri de dikkate alındığında bu gelişme kayda değer olarak nitelendirilebilir.

1999 yılının ilerleme raporuna göz atıldığında ise, eğitim alanında dil haklarının kapsamının biraz daha genişletildiği görülmektedir:

“Azınlık dillerinin ve özellikle Macarcanın konuşulmasına yönelik koşullar iyileştirilmiştir. Temmuz 1999'da, Parlamentonun her iki meclisi de çokkültürlü üniversitelerin kurulması için yasal çerçeveyi oluşturan ve yeterli talebin olduğu yerlerde, ulusal azınlıklara eğitimin tüm kademe ve türlerinde anadillerinde eğitim görme hakkı tanıyan yeni Eğitim Yasasının nihai hali kabul edilmiştir.”⁷⁸

Eğitime yönelik bu tür bir yasa düzenlemesine karşın, anadilde eğitim hakkında karşıt sesler de yükselmiştir. Yasa çerçevesinde her ne kadar eğitimin tüm kademelerinde ana dilde eğitim fırsatı sunulmaya çalışılsa da “Romence, Macarca ve Almanca (Petofi-Schiller) eğitim veren belirli bir devlet üniversitesinin kurulması” konusu üzerinde hala ihtilaflar devam ettiğinden görüş birliği sağlanamamıştır. Bu nedenle, üniversitenin kurulması için gerçekleştirilmesi gereken yasal çalışmalar da gecikmiştir.”⁷⁹

Aynı raporun bir başka paragrafında ise azınlıklar ve devlet arasındaki diyalogu teşvik edebilecek bir ilerleme karşımıza çıkmaktadır:

“Haziran 1999'da Hükümet Macaristan ile, Macarca verilen derslerin ve değişim öğrencilerinin sayısının artırılmasına yönelik bir antlaşma imzalamıştır. Buna ek olarak, yeni yerel yönetim kanunu, azınlığın nüfusun %20'den fazlasını oluşturduğu

⁷⁶ A.y. s. 11-12.

⁷⁷ Dobre, “EU Conditionality Building and Romanian Minority Rights Policy: Towards the Europeanisation of The Candidate Countries”, s. 56.

⁷⁸ European Commission, “1999 Regular Report from The Commission on Romania's Progress Towards Accession”, 13 Ekim 1999, s. 18, (Çevrimiçi)

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1999/romania_en.pdf, 18 Şubat 2021.

⁷⁹ A.y.

bölgelerde, doğrudan halkla ilişki içinde çalışan memurların, etnik azınlığın dilini konuşması şartını getirmektedir.”⁸⁰

Bu madde bilhassa azınlıkların kamusal düzeyde tanınması açısından önem taşımaktadır. Çünkü elbette devletin tek bir “ortak veya resmi dil” kabul etmesi gereklidir, ancak devlet bunu yaparken azınlık nüfusunu da göz önünde bulundurmalıdır. Bu doğrultuda, onlara makul bir düzeyde dillerini kullanabilme olanağı sunmalı ve böylelikle sınırları içinde yaşadıkları devletle bağdaştırılmalıdır.⁸¹

Bir önceki raporlama döneminde kabul edilen Eğitim Yasası üzerinde 2000 yılında çeşitli revizyonlar yapılmıştır. Bu revizyonlar neticesinde azınlıklara sunulan “devlet üniversiteleri kurabilme olanağı”na ek olarak, “azınlık dillerinin kullanımını da iyileştiren yasal bir dayanak” da uygulamaya alınmıştır.⁸² Buna istinaden, ülkedeki azınlık dillerinin eğitim alanındaki mevcut durumları raporda şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Her bir azınlık grubunun tarihi ve gelenekleri müfredata dahil edilmiş ve zorunlu eğitim için öğretim materyalleri ve ücretsiz ders kitapları temin edilmiştir. Halihazırda eğitim kurumlarının %5’i azınlık dilinde eğitim vermektedir. Diğer altı dil de kullanılmasına karşın, birimlerin çoğunda kullanılan dil Macarcadır. Romence eğitim veren okullara giden dilsel azınlıklardan bir grup öğrenciye kendi ana dillerinde eğitim alma imkânı da sunulmaktadır. Bunun gibi durumlarda, toplamda on beş azınlık dili öğretilmektedir.”⁸³

Ayrıca, 2000 yılında yükseköğretim alanında da belli adımlar atılmakla birlikte, bu anlamdaki ilerlemeler tatmin edici görülmemiştir:

“Macarca, Almanca ve Romence eğitim veren çokkültürlü bir üniversite (Petofi-Schiller Üniversitesi) kurulmasının önündeki son yasal engeller, hükümetin üniversiteyi kurma kararına karşı son itirazların reddedilmesiyle birlikte kaldırılmıştır. Ancak, yasal sürecin uzaması, ayrı bir çokkültürlü üniversitenin fiilen kurulması konusunda henüz hiçbir ilerleme kaydedilemeyeceği anlamına gelmektedir.”⁸⁴

2000 yılında eğitim alanında katedilen bu gelişmelerin, 2001 yılında daha durağan bir seyir izlemesine karşın devam ettirildiği gözlemlenmektedir:

“2000-2001 eğitim yılında, azınlık dillerinde eğitim veren eğitim kurumlarının sayısı sabit kalmıştır. Romence eğitim veren okullarda, kendi anadilini çalışan ulusal

⁸⁰ A.y. s. 19.

⁸¹ De Varennes, “Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights”, s. 309.

⁸² European Commission, “2000 Regular Reports from The Commission on Romania’s Progress Towards Accession”, 8 Kasım 2000, s. 24, (Çevrimiçi)

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2000/ro_en.pdf, 18 Şubat 2021.

⁸³ A.y.

⁸⁴ A.y.

azınlıklardan gelen öğrencilerin sayısında küçük bir artış kaydedilmiştir. 2000 yılında yasal engeller kaldırılmış olmasına rağmen Macarca, Almanca ve Romence eğitim veren bir devlet üniversitesinin (önerilen Petöfi-Schiller Üniversitesi) kurulmasına yönelik herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Buna karşın, Macaristan Devleti tarafından finanse edilecek özel bir Macar üniversitesi kurulması kararı alınmıştır, dört yüz elli öğrenci için Kasım 2001’de ders verilmeye başlanmıştır.”⁸⁵

Birlik, adaylık sürecinin öncesinde, Romanya’da azınlıkların dillerini koruyabilmelerine yönelik yasal bir çerçeve dahi kurulmamışken, Avrupalılaşma sürecinde ülkenin geldiği bu nokta oldukça iyi bir emsal teşkil etmektedir. Ülkedeki azınlık gruplar ve bilhassa Macarlar özelinde eğitim haklarının kapsamının zamanla genişletildiği görülmektedir. Öyle ki, azınlık dilleri ve yine bilhassa Macarca eğitimin her kademesinde yer edinebilmiştir.⁸⁶

Bununla birlikte, 2001 raporu dil haklarını farklı alanlarda da değerlendirmeye açmıştır. İçinde bulundukları koşulların geliştirilmesi istenen Roman azınlığı da kapsayacak şekilde, 2001 yılında azınlık dillerinin yasal kapsamının güçlendirildiği ve “Romanların Koşullarını İyileştirmeye Yönelik Ulusal Strateji” benimsendiği not edilmiştir.⁸⁷ Buna ek olarak, Macarların eğitim haklarının yanında kamusal katılımları da şu şekilde yorumlanmıştır:

“Romanya’nın azınlık haklarının korunmasına yönelik yasal şartları iyi düzeyde geliştirilmiştir ve mevcut politikalar, azınlık dillerinde eğitime yönelik kapsamlı haklar sağlamaktadır. Raporlama döneminde, nüfusun %20’sinden fazlasını temsil ettikleri yerlerde dilsel azınlıklara yerel yönetimlerden anadillerinde hizmet alma hakkı tanıyan Yerel Kamu Yönetimi Kanunu ile ilgili daha fazla ilerleme gösterilmiştir. Bu kanun aynı zamanda söz konusu yerlerde yerel meclisin gündem ve kararlarının ilgili azınlık dillerinde hazırlanmasını da taahhüt etmektedir.”⁸⁸

2002 yılı ilerleme raporunda ise yine azınlıkların kamusal katılımlarına yönelik ilerlemeler kaydedildiği kayıtlara geçirilmektedir:

“Yerel Kamu Yönetimi Kanunu, söz konusu azınlık dilini konuşan kişilerin nüfusun %20’sini oluşturduğu yerlerde azınlık dillerinin resmi kullanımına izin vermektedir. Bu mevzuat çoğunluk itibarıyla Macar azınlık için uygulanabilir ve genel anlamda, bazı bölge ve yerel yönetimlerin suskunluğuna karşın başarıyla uygulanmıştır. Yeni mevzuat, azınlık nüfusu %20’nin üzerinde olan toplulukların söz konusu azınlığın anadilini bilen polis memurlarının istihdam etmesini şart koymaktadır. Bu yeni hükümlerin uygulanması açısından ilerleme katedilmiştir. Bir diğer gelişme ise ulusal

⁸⁵ Commission of The European Communities, “2001 Regular Reports on Romania’s Progress Towards Accession”, 13 Aralık 2001, s. 29, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/ro_en.pdf, 18 Şubat 2021.

⁸⁶ Constantin, “Linguistic policy and national minorities in Romania”, s. 11.

⁸⁷ Commission of The European Communities, “2001 Regular Reports on Romania’s Progress Towards Accession”, s. 29.

⁸⁸ A.y.

azınlıkların resmi toplantılarda kendi sembollerini kullanmalarını sağlamak amacıyla ulusal bayrak, marş ve armaların kullanılmasına ilişkin mevzuatın düzenlenmesidir.”⁸⁹

2001 ve 2002 yıllarının raporlarından alınan bu iki paragrafta da görüldüğü üzere, azınlık dillerinin idari kurumlar nezdinde kullanımının teşvik edilmesi pek çok açıdan mühim bir meseledir. Zira, azınlıklara yönelik dil haklarının uygulamaya alınmasını destekleyen görüşlere göre, bir devletin sınırları içerisindeki dil kullanımını dilsel çeşitliliği doğrultusunda şekillendirmesi modern dünyadaki “çokdilli devlet” anlayışını gözler önüne sermektedir. Böylelikle hem azınlık dilleri çoğunluk dillerinin egemen olduğu bir düzende yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmayacak hem de azınlıkların kamusal ve toplumsal katılımı artırılacaktır.⁹⁰ Bu doğrultuda, içtihat da belirtildiği üzere, “bu diller, Birliğin dilsel çeşitliliğine ve çokdilliliğe katkı sağlamaktadır. Bu açıdan bizzat bir avantaj olarak görülmelidir.”⁹¹

2001 raporuna benzer olarak Roman azınlığının entegrasyonun güçlendirilmesi için 2002 yılında da çalışmalara devam edilmiştir:

“Raporlama döneminde, azınlıklara yönelik muamele açısından olumlu gelişmeler yaşanmaya devam edilmiştir. Azınlık dillerinin kullanım alanını genişleten mevzuat, nispeten sorunsuz uygulanmış ve Roman toplumunun karşı karşıya kaldığı zor durumların üzerine eğilmek amacıyla, Romanların Koşullarını İyileştirmeye Yönelik Ulusal Stratejinin uygulanması için önemli adımlar atılmıştır.”⁹²

Romanya için hazırlanan raporlarda özellikle üzerinde durulan azınlık dillerinde eğitim konusuna 2002 raporunda da yer verilmiştir:

“Azınlık dillerinin kullanılmasıyla ilişkili olarak, ana dilde eğitim veren eğitim kurumları ve ana dilinde eğitim alan öğrencilerin sayıları açısından 2001/02 eğitim yılında az miktarda artış yaşandığı kaydedilmiştir. Etniklerarası İlişkiler Dairesi, azınlık dillerinde eğitim veren okullar için ders kitaplarının basımını finanse etme kararı almıştır. Özel Macar Üniversitesi ‘Sapientia’nın çalışmaları iyi yöndedir ve üniversite, ilk akademik yılını 2001/02’de derslere katılan 450 öğrencisi ile birlikte tamamlayacaktır.”⁹³

⁸⁹ Commission of The European Communities, “2002 Regular Report on Romania’s Progress Towards Accession”, 9 Ekim 2002, s. 35, (Çevrimiçi)

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf, 20 Şubat 2020.

⁹⁰ Stephen May, “Language Policy and Minority Rights”, s. 268.

⁹¹ Court of Justice of The European Union, “Judgment of The Court (First Chamber): Case T-529/13”, Madde 88, (Çevrimiçi)

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=177961&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1582782>, 10 Mayıs 2021.

⁹² Commission of The European Communities, “2002 Regular Report on Romania’s Progress Towards Accession”, s. 5.

⁹³ A.y. s. 36.

Öte yandan, yine aynı raporda azınlıkların eğitimi konusunda dikkat çeken ve olumsuz değerlendirilen bir gelişme de yaşanmıştır:

“Romanya’nın kuzey doğusunda yaşayan ve Macar dilinin bir türünü konuşan 60.000 ila 70.000 arasındaki Roman Katoliklerinden oluşan heterojen yapıda bir topluluk olan Csango azınlığına ilişkin bir ilerleme kaydedilmemiştir. İnsan hakları kuruluşlarından alınan raporlar, bazı yerel yönetimlerin Csango azınlığının konuştuğu Macar dilini (isteğe bağlı bir dil olarak) öğretme girişimlerini engellediğine yönelik kanıtlar sunmaktadır. Bu durum, yeterli talep olması halinde bir azınlık dilini öğrenebilme hakkı tanıyan mevcut Romanya yasaları ile çelişmektedir.”⁹⁴

Azınlık dillerinin Romanya özelinde eğitim açısından bu denli ön plana çıkmasını Taylor’ın görüşlerinden yola çıkarak açıklayabiliriz. Ona göre tarihin belli dönemlerinde öteki konumuna itilen gruplara “tanınma hakkı”nın sunulmasının yollarından biri de eğitim alanından geçmektedir. Zira eğitime çokkültürlülük perspektifinin aşılması ile birlikte, azınlıkların geçmişte maruz kaldığı dışlanmışlığın “düzeltmesi” sağlanabilmektedir.⁹⁵

Bu yılı takip eden 2003 yılında ise azınlık dillerinin resmi kullanımının önünü açan mevzuat uygulanmaya devam edilmiş ve 2003 yılı azınlık dilleri açısından olumlu değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

“Macar azınlık ile ilişkiler iyi bir düzeyde kalmaya devam etmiş ve raporlama döneminde daha fazla gelişme sağlanmıştır. Üzerinde düzenleme yapılan Anayasa, yerel bir topluluğun ‘önemli bir bölümünü’ oluşturan ulusal azınlıkların, yerel yönetimlerle ilişkilerinde kendi dillerini kullanma hakkını güvence altına almıştır. Ayrıca, anayasa değişikliği ulusal azınlıklara mensup olan Romanya vatandaşlarına mahkemelerde ana dillerini kullanma hakkını da tanımıştır. Azınlıkların nüfusun %20’sinden fazlasını oluşturduğu yerlerde, iki dilde de tabela hazırlanmasını öngören kanun, halihazırda pek çok durumda uygulanmaktadır. Yine aynı yerlerde, polis memurlarının söz konusu azınlığın anadilini bilmesi için de yasal şart uygulamaya alınmıştır.”⁹⁶

Bu usulde teminat altına alınan azınlıkların dil hakları, Tully’nin tabiriyle “anayasal tanınma” açısından önemlidir ve bu tanınma biçimi, bir ülke sınırları içinde bulunan azınlık grupların başlıca talepleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte

⁹⁴ A.y. s. 36-37.

⁹⁵ Charles Taylor, “Tanınma Politikası”, **Çokkültürcülük: Tanınma Politikası**, Çev. Yurdanur Salman, Haz. Amy Gutman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 85-86.

⁹⁶ European Commission, “2003 Regular Report on Romania’s Progress Towards Accession”, 2003, s. 29-30, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2003/rr_ro_final_en.pdf, 20 Şubat 2021.

Birlik de bu taleplerin karşılanması yönünde bir tutum sergilemektedir.⁹⁷ Nitekim bu tutumu, ilerleme raporlarına da yansımaktadır.

Aynı raporda azınlıkların, bilhassa Csango azınlığının eğitim alanındaki dil haklarına yönelik iyileştirmelere dikkat çekilmiştir. Söz konusu azınlık grubu için, Birliğin taraf olduğu Şartlarda da belirtilen bölgesel ölçekte ve talep doğrultusunda Macarca dil dersleri sunulmuştur.⁹⁸ Ayrıca, aynı raporda eğitim alanı genel düzeyde şu şekilde yorumlanmıştır:

“Azınlık dillerinin kullanımına ilişkin olarak, 2002-2003 öğretim yılında anadilde eğitim veren eğitim kurumlarının sayısında ve anadillerinde eğitim alan öğrencilerin sayısında çok küçük bir azalma olmuştur. Etniklerarası İlişkiler Dairesi, birkaç ortaokul ders kitabının Almanca, Macarca ve Sırpça olarak yayımlanmasını finanse etmiştir. Eğitimin sadece Romanca veya uluslararası alanda kullanılan dillerde verilmesine yönelik yasal şart kaldırılmış ve özel üniversitelerin münhasıran azınlık dillerinde eğitim verebilmesinin önü açılmıştır. İki özel Macar üniversitesinin çalışmaları iyi yönde devam etmiştir.”⁹⁹

2004 yılına gelindiğinde, bu dönem için hazırlanan ilerleme raporunun dil hakları açısından temelde iki konu üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, azınlık dillerine yönelik düzenlemelerdir. Buna göre;

“Raporlama döneminde diğer azınlıklar ile ilişkiler, ciddi sorunlar göstermemiştir. İki dilli tabelaların kullanılmasını öngören yasa, azınlık nüfus oranının %20’den (kanunen belirtilen eşik) az olduğu yerler de dahil olmak üzere uygulanmıştır. Vatandaşlara hukuk mahkemesi davalarında anadillerini kullanma hakkı tanıyan anayasa değişikliğinin akabinde, Macarca belirli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Polis memurlarının statüsüne ilişkin kanun, azınlık dillerini konuşabilen memurların istihdamına olanak tanımaktadır, fakat bu beceriye sahip olan polis memurlarının sayısı nispeten düşük kalmaktadır.”¹⁰⁰

İkinci alan ise, önceki raporlarda da ekseriyetle değinilen eğitim alanıdır. Azınlıklara yönelik yerel düzeyde uygulanan dil haklarının yanı sıra, özellikle azınlık dilinde üniversite eğitime vurgu yapılmaktadır:

“Azınlık dillerinde verilen üniversite öncesi eğitim ile ilgili olarak, 2003-2004 öğretim yılında eğitim kurumlarının ve ana dillerinde eğitim gören öğrenci sayısında küçük bir azalma olmuştur. Eğitim politikasında herhangi bir değişiklik olmaması sebebiyle, bu

⁹⁷ James Tully, **Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 2.

⁹⁸ European Commission, “2003 Regular Report on Romania’s Progress Towards Accession”, s. 31.

⁹⁹ A.y. s. 30-31.

¹⁰⁰ Commission of The European Communities, “2004 Regular Reports on Romania’s Progress Towards Accession”, 6 Ekim 2004, s. 30-31, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf, 21 Şubat 2021.

azalma demografik eğilimlerden kaynaklanıyor olabilir. Özel bir Macar üniversitesi, Miercurea Ciuc, Oradea ve Târgu Mureş'teki yerleşkeleriyle birlikte Cluj'da faaliyet göstermeye devam etmiştir. Cluj devlet üniversitesi bünyesinde iki Macarca fakülte kurulmasına yönelik bir protokol hükümet düzeyinde kabul edilmiş, ancak henüz uygulamaya alınmamıştır. Csango azınlığına yönelik muamele iyileştirilmiştir ve Macarca, 10 komünde seçmeli bir ders olarak öğretilmektedir.”¹⁰¹

Romanya'nın yıllar içinde gösterdiği ilerlemeler de dikkate alındığında, Avrupalılaşıma sürecinin azınlık meselesine “barışçıl” bir yaklaşım geliştirilmesine ve bu konunun “kurumsallaştırılmasına” önayak olduğu söylenebilmektedir.¹⁰²

Bölümün bu kısmına kadar ele aldığımız ülkeler için ortak bir çıkarım yapmak adına, Wright'ın küreselleşmeye dair fikirlerinden hareket edebiliriz. Wright'a göre küreselleşme dil alanında yarattığı değişiklikler açısından temelde iki dönüşüme imza atmıştır. Bunlardan biri İngilizcenin kullanımının hatırı sayılır oranda yaygınlaşmasıdır. Bir diğeri ise, bir zamanlar geri planda kalmış azınlık dillerinin ön plana çıkmasıdır.¹⁰³ Bu fikri de göz önünde bulundurarak bu bölümde ele aldığımız Bulgaristan ve Romanya'yı değerlendirmek faydalı olacaktır. Her ikisi de komünizmin çöküşünün öncesinde kültürel homojenleşme politikaları gütmüş ve gerek küreselleşme gerekse uluslararası alanda dil haklarının görünürlük kazanması sonrasında azınlık nüfuslarına yönelik dil düzenlemelerine de imza atmaya başlamışlardır. Dil haklarının bu açıdan üstlendiği rol, özellikle demokratikleşme ve azınlıkların entegrasyonu açısından kendini göstermekte ve azınlıkların çoğunluk nüfus ile bir arada yaşarken bir yandan da kendi dillerini koruyabilmelerine katkı sunmaktadır. Öte yandan, bu durum bizi bu tezin temel sorusuna yönlendirmektedir. Dil hakları tam tersi koşullarda nasıl bir role sahip olmaktadır? Bu doğrultuda, dil hakları yakın bir tarihte kurulan çok etnikli ülkelerde farklı amaçlar çerçevesinde uygulanabilmekte midir? Bu konuyu aydınlatabilmek adına, bir sonraki başlık itibarıyla Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasının akabinde kurulan Kuzey Makedonya ele alınacak ve bu ülke özelinde uygulanan dil hakları kapsam ve amaçları açısından değerlendirilecektir.

¹⁰¹ A.y. s. 30-31.

¹⁰² Melania H. Ram, “Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania”, **Studies in Comparative International Development**, 2003, s. 51.

¹⁰³ Sue Wright, **Community and Communication: The Role of Language in Nation State Building and European Integration**, Bristol, Multilingual Matters, 2000, s. 80.

3.2. BATI BALKAN GENİŞLEMESİ VE DİL HAKLARI

Batı Balkan ülkelerinin Avrupalılaşma serüvenleri, 1999 yılında hayata geçirilen *İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP)* ve *İstikrar Paketi* ile birlikte başlamıştır. Daha sonra, 2003 yılında düzenlenen *Selanik Zirvesi* ile ise *İstikrar ve Ortaklık Sürecinde* yer alan tüm Batı Balkan ülkelere “potansiyel aday” statüsü verilmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu zirvenin akabinde yayınlanan bildiride, azınlık hakları, etnik aşırılıklarla mücadele gibi Balkanlar açısından kritik öneme sahip konulara değinilmesinin yanı sıra, “Balkanların geleceği Avrupa Birliği’ndedir” şeklinde bir ifadeye de yer verilmiş¹⁰⁵ ve ülkelerin Avrupalılaşma perspektifleri güçlendirilmiştir. Birlik de bu çerçevede Batı Balkanlar için amacını “barış, istikrar ve ekonomik kalkınmayı desteklemek ve AB bütünleşmesi beklentisinin önünü açmak”¹⁰⁶ olarak ortaya koymaktadır.

Birliğe tam üyeliği hedefleyen ve bu doğrultuda topluluk müktesebatındaki gereklilikleri yerine getirmek zorunda olan Batı Balkan ülkelerinde Avrupalılaşma sürecinin pek çok alanda dönüşümlere yol açacağı öngörülmekte birlikte, söz konusu dönüşümlerin bu ülkelerin bilhassa “zayıf” görüldüğü alanlara yönlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Bu alanlardan birini ise azınlık hakları oluşturmaktadır.¹⁰⁷ Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreçlerinin de öncesinde komünist rejimden çıkmış çok sayıda ülkeye tam üyelik statüsü veren Birlik için Batı Balkan genişlemesi nispeten daha karmaşık bir süreç olarak ilerlemektedir. Bunun nedenlerinden biri Batı Balkan ülkelerinin, Doğu Avrupa’daki ülkelere nazaran daha fazla “sistemsel dönüşüm” gerçekleştirmek durumunda kalması iken bir diğer neden ise Birliğin zaman içinde koşulluluk stratejisini daha da sıkılaştırmasıdır.¹⁰⁸ Birliğin uyguladığı bu koşulluluk stratejisi açısından ülkelerin sahip olduğu “ulusal kimlik” etkin

¹⁰⁴ André De Munter, “The Western Balkans”, 2020, s. 1, (Çevrimiçi)

https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf, 21 Mart 2021.

¹⁰⁵ “EU-Western Balkans Summit Thessaloniki, 21 June 2003 Declaration”, 2003, s. 1, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_03_163, 21 Mart 2021.

¹⁰⁶ De Munter, “The Western Balkans”, s. 1.

¹⁰⁷ Soeren Keil, “Introduction to Special Issue: Europeanization, State-Building and Democratization in the Western Balkans”, **Nationalities Papers**, Vol. 41, No. 3, 2013, s. 343-344.

¹⁰⁸ Geoffrey Pridham, “Democratizing the Western Balkans”, **International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs**, Vol. 17, No. 3, 2008, s. 73-74.

bir rol oynamaktadır.¹⁰⁹ Ancak bu husus Balkanlar özelinde değerlendirildiğinde ulus kavramının dahi başlı başına yeni bir olgu olduğu görülmektedir.¹¹⁰

Bilhassa Batı Balkan ülkelerinde “ulus-devlet oluşumunun” halihazırda gerçekleştirilmemiş olması, bu bölgedeki genişleme sürecini daha da özel bir konuma oturtmaktadır.¹¹¹ Bu çerçevede Birlik, bölgedeki ülkelerde var olan “etnik bölünmeleri” gidermek ve “çokkültürlü bir toplum” düzenine sahip ulus-devletler inşa etmek için adımlar atmaktadır.¹¹² Dolayısıyla Birlik, söz konusu genişleme süreci vesilesiyle tarihinde ilk defa “yeni ulus-devletlerin” inşa edilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Zira Batı Balkanlar genişlemesine kadar, Birlik halihazırda ulus-devlet sistemini oturtmuş olan ülkelerin adaylık sürecini müzakere etmiştir. Şu anda ise müzakere yürüttüğü Batı Balkan ülkeleri hala bu anlamda “tartışmalı” ülkelerdir.¹¹³

Söz konusu Batı Balkan ülkeleri arasında yer alan Kuzey Makedonya ise, bir ulusal kimlik ve hatta isim arayışı içinde olduğu gözlenen bir ülkedir.¹¹⁴ Bu doğrultuda, bir sonraki başlıktan itibaren Kuzey Makedonya’nın bu çalışmada ulus inşası süreci ile eşzamanlı olarak devam ettiği öne sürülen Avrupalılaşma süreci incelenecek ve ülkede azınlıklara tanınan dil hakları ulus inşası kuramı ışığında değerlendirmeye alınacaktır.

3.2.1 Kuzey Makedonya

Kuzey Makedonya, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin dağılması üzerine 1991 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur. Berg ve Van Meurs’un da üzerinde durduğu üzere, yıllarca yönetimi altında olduğu komünist rejimden çıkan ve artık bağımsız bir ülke olan Kuzey Makedonya’da bu aşamadan sonra ciddi bir yapılanma süreci başlamıştır. Ülke bir yandan “ulus ve devlet inşasına” yönelik

¹⁰⁹ Tina Freyburg, Solveig Richter, “National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 17, No: 2, 2010, s. 265.

¹¹⁰ Simeon Mitropolitski, “EU Integration: An Enforcement of or an Impediment to National Identity in Bulgaria and Macedonia”, **Region**, Vol. 3, No: 2, 2014, s. 309.

¹¹¹ Bartol Letica, “Europe’s Second Chance: European Union Enlargement to Croatia and the Western Balkans”, **Fletcher Forum of World Affairs**, Vol. 28, No: 2, 2004, s. 212.

¹¹² Rupnik, “The Balkans as a European question”, s. 29.

¹¹³ A.y. s. 24.

¹¹⁴ A.y.

hummalı çalışmalar yaparken bir taraftan ise demokratikleşme ve ekonomik kalkınma gündemleriyle meşgul olmuştur.¹¹⁵

Öte yandan, Kuzey Makedonya'nın ulus inşası sürecinin zorlayıcı olmadığını söylemek doğru bir görüş olmayacaktır. Çünkü Gromes'in de belirttiği üzere "Makedonyalı" kimliği literatürde pek çok farklı anlamı karşılamaktadır: "Büyük İskender'in antik Makedonyası", "Osmanlı Devleti'nin şekillendirdiği Makedonya", "Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan topraklarının bir kısmını da içine alan bir bölge", "Yunanistan'ın kuzeyinde bir şehir" ve "kendini Kuzey Makedonya olarak tanımlayan bir ülke".¹¹⁶ Dolayısıyla, Kuzey Makedonya bir yandan uluslararası alanda varlığını meşrulaştırma çabası içindeyken bir yandan da komşu ülkeler ile çeşitli anlaşmazlıklar yaşamıştır. Ülke dışında kabul görmemek etnik Makedonyalıların ulusalcı duygularını tetiklemiş ve artan etnik Makedon ulusalcılığı ülkedeki Arnavut nüfusu tedirginliğe sürüklemiştir.¹¹⁷ Benzer şekilde, Yunanistan ile yaşanan isim sorunu, yıllarca devam etmiş ve ancak 2019 yılında yürürlüğe giren ve ülkenin daha önce "Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti" olan adını "Kuzey Makedonya" olarak değiştiren Prespa Antlaşması ile çözüme kavuşturulabilmiştir.¹¹⁸ Bunlara ek olarak, 1992 yılında Kuzey Makedonya'yı "bağımsız bir devlet" olarak kabul eden Bulgaristan, buna karşın Makedoncanın bir dil olarak tanınmasına karşı çıkmıştır. Makedoncanın bir dil değil, Bulgarcanın bir lehçesi olduğunu savunan Bulgaristan'ın Makedoncayı tanıması ancak iki ülke arasında yürütülen görüşmeler sonucunda gerçekleşebilmiştir.¹¹⁹

Ülkede gerçekleştirilmeye çalışılan ulus inşası sürecini etkileyen bir diğer unsur ise kaçınılmaz olarak ülke içindeki azınlık gruplar olmuştur. Zira büyük bir azınlık nüfusa sahip olan Kuzey Makedonya'da azınlıkların sadece "azınlık hakları" kapsamında dikkate alınması yeterli bulunmamakta ve bizzat ulus inşası sürecinin

¹¹⁵ Eiki Berg, Wim Van Meurs, "Borders and Orders in Europe: Limits of Nation- and State-Building in Estonia, Macedonia and Moldova", **The Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Vol. 18, No: 4, 2002, s. 51-52.

¹¹⁶ Thorsten Gromes, "Between Impositions and Promises: Democracy in Macedonia", Peace Research Institute Frankfurt (PRIF), 2009, s. 4, (Çevrimiçi) https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif91.pdf, 22 Mart 2021.

¹¹⁷ Rozita Dimova, "Rights and Size: Ethnic Minorities, Nation-States and the International Community in Past and Present Macedonia", **Zeitschrift für Ethnologie**, 2006, s. 279.

¹¹⁸ De Munter, "The Western Balkans", s. 3-4.

¹¹⁹ Koinova, "Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria", s. 148.

aktörleri olarak değerlendirilmeleri öngörülmektedir.¹²⁰ Ülkede 2002 yılında yapılan son nüfus sayımı ise ülkedeki etnik zenginliği kanıtlar niteliktedir. Bu sayıma göre, Kuzey Makedonya nüfusunun %64,17'sini Makedonyalılar oluşturmaktadır. Bu oranı takip eden %25,17'lik Arnavut nüfus ise ülkedeki en büyük azınlık kesimi oluştururken %3,5 nüfus oranıyla Türkler ve %2,66 nüfus oranıyla Romanlar diğer büyük azınlık gruplarını oluşturmaktadırlar. Nüfusları nispeten daha az olan azınlık grupları arasında %0,48 oranındaki Valak, %1,78 oranındaki Sırp, %0,84 oranındaki Bosnalı azınlıklar yer alırken, %1,04 oranında da diğer etnik kimliklerden insanlar ülke sınırları içerisinde yaşamaktadır.¹²¹ Bu doğrultuda, ülkenin resmi dili Makedonca olarak kabul edilmesine karşın, nüfusun %25,17'sini oluşturan Arnavut nüfusun konuştuğu Arnavutça için de resmi dil statüsü verilmiştir. Bununla birlikte, yerel düzeyde halkın en az %20'lik bir kesiminin konuştuğu dillerin de resmi dil olarak kabul edilmesi uygun görülmüştür.¹²²

Koinova, Kuzey Makedonya'daki azınlık haklarının iki farklı dönem bazında ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan ilki, Arnavutlar ve Makedonlar arasında iç savaşın yaşandığı ve Birliğin geri planda kaldığı 1991-2001 yılları arasındaki dönem iken, diğer dönem Ohrid Çerçeve Antlaşması'nın imzalandığı 2001 yılı itibarıyla başlayan ve Birliğin etkin bir aktör olarak rol aldığı süreçtir.¹²³

1990'lı yıllarda Kuzey Makedonya'nın önceliği, etnik çatışma ortamının hâkim olduğu Batı Balkanlar bölgesinde "bağımsızlığını kazanmış yeni bir devlet" olarak varlığını sürdürebilmektir. Bu amaç doğrultusunda Birleşmiş Milletler'in düzenlemiş olduğu pek çok uluslararası antlaşmaya bu dönemde imza atan Kuzey Makedonya, Avrupa Konseyi'nin hazırladığı *Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme* ve *Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'na da 1996-1997 yılları arasındaki dönemde imzasını atmıştır.¹²⁴ Azınlıklar alanında katedilen bu gelişmelerin

¹²⁰ Berg, Van Meurs, "Borders and Orders in Europe: Limits of Nation- and State-Building in Estonia, Macedonia and Moldova", s. 51.

¹²¹ EURYDICE, "Republic of North Macedonia: Population: Demographic Situation, Languages and Religions", (Çevrimiçi) [https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=The%20ethnic%20structure%20in%20Macedonia,to%20population%20estimates%20\(on%2030.06.](https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=The%20ethnic%20structure%20in%20Macedonia,to%20population%20estimates%20(on%2030.06.), 22 Mart 2021.

¹²² A.y.

¹²³ Maria Koinova, "Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in Macedonia", **Europe-Asia Studies**, Vol. 63, No: 5, 2011, s. 808.

¹²⁴ A.y. s. 812.

ise, ülkenin demokratikleşme amaçlarından ziyade “devlet inşası mantığı”na hizmet ettiği söylenebilmektedir, zira ülkenin o dönem ön plana aldığı iki amaç “istikrar” ve “güvenlik”tir.¹²⁵

Öte yandan, azınlık hakları alanında atılan tüm adımlara karşın Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki etnik gerilimlerin önüne geçilmediği görülmüştür. Berg ve Van Meurs’un da çalışmalarında değindiği üzere, Kuzey Makedonya sınırları içinde yaşayan ve gerek dilleri gerekse dinleri bakımından homojen bir yapıya sahip olan Arnavutların giderek artan bir nüfusa sahip olması, halihazırda yeni olan bu ülke tarafından “etnik dengesi” açısından olumsuz olarak değerlendirilir olmuştur.¹²⁶ Öyle ki bu durum, zamanla Arnavutlar ve Makedonlar arasında çatışma çıkmasına neden olmuştur. Ackermann, iki taraf arasında çıkan çatışmaların nedenlerini ise dört ana başlık altında toplamıştır: “Grup statüsü”, “dil hakları”, “eğitim hakları” ve “ayrımcı uygulamalar”. Arnavutlar, “grup statüsü” açısından “azınlık” olarak değerlendirilmeye karşı çıkmış ve nüfuslarının resmi sayılardan daha fazla olduğunu iddia ederek “yerel özerklik” talep etmişlerdir. “Dil hakları” açısından, Arnavutçanın “resmi dil” olarak kabul edilmesini talep ederken, buna paralel olarak “eğitim hakları” kapsamında da Arnavutçanın kullanımının yaygınlaştırılmasını istemişlerdir. Son olarak “ayrımcı uygulamalar” bakımından mağduriyet yaşadıklarını dile getiren Arnavutlar kamusal alanda görünürlüklerinin ve temsillerinin artırılması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁷ Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki artan gerilim neticesinde, 2001 yılında patlak veren çatışmalar altı ay süresince devam etmiş¹²⁸ ve aynı yıl içinde taraflar arasında imzalanan Ohrid Antlaşması ile çatışmalara daha da büyümeden son verilmiştir.¹²⁹

3.2.1.1 Kuzey Makedonya’da Avrupalılaşma ve Azınlıklar

Kuzey Makedonya’daki silahlı çatışmaları sona erdiren Ohrid Çerçeve Antlaşması’nın imzalanmasının akabinde, bu antlaşmayı uygulama çalışmalarının

¹²⁵ A.y. s. 815.

¹²⁶ Berg, Van Meurs, “Borders and Orders in Europe: Limits of Nation- and State-Building in Estonia, Macedonia and Moldova”, s. 60-61.

¹²⁷ Alice Ackermann, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia: A Relatively Successful Case of Conflict Prevention in Europe”, **Security Dialogue**, Vol. 27, No: 4, 1996, s. 411.

¹²⁸ Christopher S. Chivvis, “The Making of Macedonia”, **Survival**, Vol. 50, No: 2, 2008, s. 141.

¹²⁹ Dimova, “Rights and Size: Ethnic Minorities, Nation-States and the International Community in Past and Present Macedonia”, s. 282.

ivme kazandığı, daha önceki başlıkta değindiğimiz ikinci dönem olan 2001 yılı sonrasındaki dönem başlamıştır.¹³⁰

Ohrid Antlaşması, ülkedeki azınlık haklarının geliştirilmesi için de bir yol haritası çizmiş ve bu doğrultuda yapılması gereken belli başlı eylemler önermiştir.¹³¹ Söz konusu antlaşmanın, Madde 1.3'te yer verilen "Makedonya toplumunun çok etnikli yapısı korunmalı ve kamusal hayatta yansıtılmalıdır"¹³² ibaresi ile ülkenin çok etnikli yapısını tanıdığı ve buna dayanarak bu antlaşmanın ilerleyen maddelerinde ülkedeki dil hakları düzenlemelerine ilişkin usuller açıkladığı söylenebilmektedir. Ülkedeki dil kullanımına geniş ölçüde yer ayıran "Eğitim ve Dillerin Kullanımı" adlı Madde 6 kapsamında "Makedonya genelinde ve Makedonya'nın uluslararası ilişkilerinde kullanılacak resmi dil Makedoncadır"¹³³ ibaresi kabul edilmekle birlikte, Makedonca dışında "nüfusun %20'sinden fazlası tarafından konuşulan diller de resmi dildir" maddesi ile Makedonya'nın çokdillilik yaklaşımı yansıtılmaktadır.¹³⁴ Yerel düzeyde de bir dilin resmi statü kazanması için %20'lik nüfus kıstası koyulmakla birlikte, "nüfusun %20'sinden az bir kesimin konuştuğu diller konusunda, yerel yönetimler söz konusu dillerin kamu kuruluşlarında kullanılmasını demokratik usuller gereğince karara bağlayacaktır" ibaresi ile kamudaki dil düzenlemelerinin de genel hatları çizilmiştir.¹³⁵ Buna ek olarak, yasal düzlemde "çeviri hakkı" tanıyan bu antlaşma ile¹³⁶ azınlık dillerinin kullanımının eğitimin yanı sıra diğer kamusal ve yasal alanlarda da genişletilmesi tasarlanmaktadır.¹³⁷

Bu antlaşmanın imzalanma ve uygulanma sürecinde öncü bir aktör olarak yer alan Birlik, Chivvis'in de belirttiği üzere, Kuzey Makedonya ulusunun inşa sürecine de önemli katkılarda bulunmuştur.¹³⁸ Ancak ulus inşası açısından Kuzey Makedonya

¹³⁰ Ljupcho S. Risteski, Armanda Kodra Hysa, "Strategies for Creating the Macedonian State and Nation and Rival Projects Between 1991 and 2012", **Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe**, Ed. Pål Kolstø, Ashgate, 2014, s. 165-166.

¹³¹ James Dobbins v.d., **Europe's Role in Nation-Building: From the Balkans to the Congo, Rand Corporation**, 2008, s. 55-56.

¹³² "Framework Agreement", 13 Ağustos 2001, s. 1, (Çevrimiçi)

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/framework_agreement_ohrid_130801_en.pdf, 23 Mart 2021.

¹³³ **A.y.** Madde 6.4, s. 4.

¹³⁴ **A.y.** Madde 6.5, s. 4.

¹³⁵ **A.y.** Madde 6.6, s. 4.

¹³⁶ **A.y.** Madde 6.7, s. 4.

¹³⁷ **A.y.** Madde 6, s. 4.

¹³⁸ Chivvis, "The Making of Macedonia", s. 157.

istisnai bir özellik taşımaktadır; çünkü bu ülke “modern zamanlarda” görmeye alışık olduğumuz “ulus-devlet” yapısının aksine “çok etnikli” bir yapıya sahiptir.¹³⁹ Bu bakımdan da Kuzey Makedonya, Birliğin “kriz çözümü ve ulus inşası” açısından bir tür “test” niteliği de taşımaktadır.¹⁴⁰

2003 yılında düzenlenen *Selanik Zirvesi* sonrasında Birliğe “potansiyel aday” ülke statüsü verilen Kuzey Makedonya, 2005 yılında ise “aday ülke” konumuna ulaşmıştır.¹⁴¹ Özellikle 2001 yılı sonrasında Birliğin Kuzey Makedonya özelindeki çalışmaları dikkate alındığında, Dobbins v.d. temelde üç çıkarımda bulunmaktadır:

- “1. Avrupa Birliği, Makedonya’daki gelişmelere etki edebilmek adına çeşitli araçlar kullanmıştır, öyle ki bu araçlar arasında en önemli olanı da ordu değildir. Başka hiçbir uluslararası kuruluşun elinde bu denli geniş yelpazede bir varlık bulunmamaktadır.
2. Avrupa Birliği NATO, AGİT, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler de dahil olmak üzere diğer birçok uluslararası aktörün çalışmalarını etkili bir uluslararası çalışmaya entegre edebileceğini kanıtlamıştır.
3. Avrupa Birliği ve NATO üyeliğinin cazibesi, etnik uzlaşma ve siyasi itidal için güçlü teşvikler sunmuştur.”¹⁴²

Tüm bu görüşlerden de hareketle, Birliğin Kuzey Makedonya’daki genişleme politikasının Doğu Avrupa ülkeleri için uyguladığı politikadan önemli farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Koinova, bu konuda özellikle iki farklılığın altını çizmektedir. Bunlardan ilki, Birliğin Doğu Avrupa genişlemesinde üzerinde durduğu “demokrasi”dir. Ancak Kuzey Makedonya örneğine bakıldığında, burada dikkat gösterilen tek konunun demokratikleşme çalışmaları olmadığı görülmektedir. İkinci farklılık ise Avrupalılaşıma sürecinde kullanılan “mekanizmalarda” yatmaktadır. Buna göre, Birlik aday ülkeler için temelde aynı uygulamaları gerçekleştirmesine karşın, bunların “hedef ülkelerdeki” bağlamları ve usulleri farklılıklar taşımaktadır. Keza Kuzey Makedonya örneğinde de görüldüğü üzere, Birlik Batı Balkanlar kapsamında “çatışma sonrası” koşullar ve bu koşulların doğurmuş olduğu birtakım sonuçlar ile karşı karşıya kalmaktadır.¹⁴³ Bu görüşe istinaden azınlık hakları ele alındığında ise, Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla

¹³⁹ A.y. s. 157.

¹⁴⁰ A.e. s. 141.

¹⁴¹ European Commission, “European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations: North Macedonia”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, 23 Mart 2020.

¹⁴² Dobbins v.d., **Europe's Role in Nation-Building: From the Balkans to the Congo, Rand Corporation**, s. 71.

¹⁴³ Koinova, “Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in Macedonia”, s. 827.

Kuzey Makedonya’da bu hakların adaylık sürecinin en başından itibaren kendilerini “çok daha güçlü bir şekilde” belli etmiş oldukları gözlemlenebilmektedir.¹⁴⁴

3.2.1.2 2006-2020 İlerleme Raporları

Bir dönem “kardeşlik ve birlik” (*brotherhood and unity*) anlayışı ile yönetilmiş olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nde, 1980’li yıllarda güç kazanan ulusalcı ideoloji ve beraberinde getirdiği etnik çatışmalar, farklı dilleri konuşan pek çok topluluğun bir arada yaşadığı bölgelerde ülke içindeki “bağlılık” güçlü olmadığı takdirde ne tür sorunlar yaşanabileceğini gözler önüne sermiştir.¹⁴⁵ Dolayısıyla çatışma dönemlerinde “siyasallaştırılan” dil meselesinin, Batı Balkanlar’da hala siyasal bir mesele olmayı sürdüreceği öngörülmektedir.¹⁴⁶ Buna istinaden, Kuzey Makedonya örneği ele alındığında, dilin toplumsal alanın da ötesinde özellikle siyasal alanda sembolik bir “anlam ve gücünün” olduğunu söylenebilmektedir.¹⁴⁷

Bu görüşlerden de hareketle, Kuzey Makedonya için hazırlanan 2006 tarihli ilk ilerleme raporu ele alındığında, dil haklarına yönelik maddeler dikkat çekmektedir. Ülke için hazırlanan ilk rapor olmasına karşın, azınlık haklarının “yüksek seviyede” korunduğu dile getirilen bu belgede, ayrıca “azınlık dillerinin kullanımına ilişkin olarak, mevcut hükümlerin sorunsuz bir biçimde uygulanabilmesi, sürekli bir kararlılık ve daha fazla yatırım gerektirecektir. Sürekli bir ilerlemenin sağlanabilmesi için, topluluklar arasında diyalog ve güven inşası daha da geliştirilmelidir”¹⁴⁸ şeklinde bir yönlendirme olduğu da görülmektedir. Buna paralel olarak aynı raporda, “çoğunlukta olmayan toplulukların dillerinin resmî belgelerde kullanılmasına ilişkin hükümler uygulanmıştır (kimlik kartları, pasaportlar, merkezi kayıttan temin edilen alıntılar, sürücü belgeleri ve tescil belgeleri). Söz konusu dillerin resmi bir dil olarak kullanılmasına ilişkin ilerleme devam etmiştir”¹⁴⁹ ifadesine de yer verilmiştir. Devletlerin benimsediği dil

¹⁴⁴ A.e. s. 829.

¹⁴⁵ Robert D. Greenberg, “When is Language a Language? The Case of Former Yugoslavia”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 35, No: 1/4, 2017-2018, s. 431.

¹⁴⁶ Robert D. Greenberg, “Language, Nationalism and the Yugoslav Successor States”, **Language, Ethnicity and the State: Volume 2: Minority Languages in Eastern Europe post-1989**, Ed. Camille C. O’Reilly, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 17-18.

¹⁴⁷ Risteski, Kodra Hysa, “Strategies for Creating the Macedonian State and Nation and Rival Projects Between 1991 and 2012”, s. 189.

¹⁴⁸ Commission of the European Communities, “The former Yugoslav Republic of Macedonia 2006 Progress Report”, 2006, s. 47, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2006/nov/fyrom_sec_1387_en.pdf, 27 Mart 2021.

¹⁴⁹ A.y. s. 14.

politikalarının dilsel azınlıkların “tanınmasına” vesile olduğunu dile getiren Kymlicka’nın¹⁵⁰ bu görüşünden yola çıkarak bu ilerlemeleri yorumlarsak Kuzey Makedonya devletinin resmi olarak çok etnikli yapısını bizzat yasal hükümler çerçevesinde kabul ettiği ve bu doğrultuda düzenlemeler yapmaya çalıştığı sonucuna varabiliriz.

Azınlık dillerinin medya alanındaki kullanımına da yer ayrılan raporda, söz konusu dillerde yayın yapılabilmesi için devletin kabul ettiği yeni *Yayıncılık Kanunu* ile kaynak desteği sunulduğu belirtilmiştir.¹⁵¹ Tüm bu ilerlemelere karşın, raporda dil haklarına yönelik tek olumsuz yorum, komite çalışmalarında kendini göstermiştir. Bu minvalde, İstikrar ve Katılım Sürecinin gündeme alındığı AB İlişkileri Komitesinde Arnavutçanın kullanımına dair anlaşmazlıklar yaşanmasının sürecin aksamasına yol açtığı vurgulanmaktadır.¹⁵²

Raporda da görebileceğimiz üzere, Arnavutçanın kullanımı Kuzey Makedonya’nın siyasetini oldukça meşgul eden bir konu olmuştur. Risteski ve Kodra Hysa’nın da belirttiği üzere, ülkede “siyasi istikrarın” sağlanabilmesi için konuşulan diğer azınlık dillerinin kullanımının çözüme kavuşturulması gerekli görüldüğünden, bilhassa Arnavutça ve Makedonca arasındaki “rekabetin” üstesinden gelinmesi için siyasi çaba sarf edilmiştir.¹⁵³

Söz konusu rekabet konusu 2007 raporundaki verilerle de desteklenmektedir: “Parlamento, parlamento usullerini düzenleyecek ve Arnavutçanın komite başkanları tarafından kullanımına açıklık getirecek yeni usul kurallarını şu ana kadar yasallaştıramamıştır.”¹⁵⁴

Bununla birlikte, ülkede kamusal alandaki dil kullanımına yönelik olarak “Ohrid Çerçeve Antlaşması” ülkedeki etnik toplulukların haklarının önemli bir teminatı olarak varlığını sürdürmektedir. Antlaşmanın uygulanması bakımından, eşit temsil, yerel

¹⁵⁰ Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship**, Oxford, Oxford University Press, 1995, s. 115.

¹⁵¹ Commission of the European Communities, “The former Yugoslav Republic of Macedonia 2006 Progress Report”, s. 13.

¹⁵² A.y. s. 7.

¹⁵³ Risteski, Kodra Hysa, “Strategies for Creating the Macedonian State and Nation and Rival Projects Between 1991 and 2012”, s. 190.

¹⁵⁴ Commission of the European Communities, “The former Yugoslav Republic of Macedonia 2007 Progress Report”, 2007, s. 7, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2007/nov/fyrom_progress_reports_en.pdf, 27 Mart 2021.

özerklik ve dil kullanımına gibi alanlarda ilerleme kaydedilmiştir¹⁵⁵ şeklinde bir gelişme kaydedilmiş olmasına karşın, raporda dil hakları açısından kimi yetersizliklerin de altı çizilmektedir: “Azınlık dillerinin kullanımına ilişkin düzenleyici çerçevenin uygulanması için sürekli bir kararlılık gösterilmesi gerekmektedir. Ceza davaları ile yerel ve merkezi yönetimde azınlık dillerinin kullanımına ilişkin yasanın tam anlamıyla etkin bir şekilde uygulanması için yeterli sayıda nitelikli sözlü çevirmen bulunmamaktadır.”¹⁵⁶

Hukuki düzende kabul edilen çokdillilik uygulamaları, Hobsbawn’ın görüşlerinden faydalanarak açıklanabilecektir. Hobsbawn’ın öngördüğü “Kurumları, statü ya da otorite ilişkilerini oluşturan veya meşrulaştıran gelenekler”¹⁵⁷ kategorisi altında değerlendirebileceğimiz bu uygulamalar, azınlıkların sınırları içinde bulundukları devlet ile bütünleşmelerine zemin hazırlarken bir yandan da ülkedeki devlet inşasının bir parçasını oluşturup devletin ülke içindeki meşruiyetini güçlendirme eğilimi içindedir.

2008 yılına gelindiğinde, o yıl içinde hazırlanan ilerleme raporunda özellikle “kültürel haklar”a ilişkin olarak ülkenin kabul ettiği kanun üzerinde durulmaktadır. Ohrid Çerçeve Antlaşması çerçevesinde resmi dil statüsü için belirlenen %20’lik kıstası ölçüt alan bu kanunun, dillerin kamusal alandaki kullanımını düzenlediği görülmektedir. Gerek meclis nezdinde gerekse kolluk kuvvetleri ve askeriye gibi alanlardaki dil politikalarını düzenleyen kanun, kapsayıcı olmaması sebebiyle eleştirilere tabi tutulmaktadır. Her ne kadar, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri tarafından “uluslararası standartları karşıladığına dair” bir görüş belirtilmiş olsa da kanunun öngördüğü %20’lik sınır nedeniyle sadece Arnavutça konuşan kesime hitap ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle, raporda ülke içinde bu dil barajını karşılayamayan etnik grupların bu koşullar altında eşitlikçi olmayan bir muamele görmediğine dikkat çekilmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ A.y. s. 15.

¹⁵⁶ A.y. s. 16.

¹⁵⁷ Hobsbawn, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 12.

¹⁵⁸ Commission of the European Communities, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 Progress Report”, 2008, s. 19, (Çevrimiçi)

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_progress_report_en.pdf, 28 Mart 2021.

Her ne kadar eksiklikler mevcut olsa dahi, raporda belirtildiği üzere “eşit temsil” bakımından ilerleme sağlandığı söylenmektedir.¹⁵⁹ Çünkü her ne kadar devlet düzeyinde belli resmi dillerin kullanılması bir zorunluluk olsa dahi bu durumun ülkedeki azınlıklar açısından dilsel bir engel teşkil etmemesi ve bu noktada olası engellerin ortadan kaldırılabilmesi için “dil haklarının” uygulamaya alınması gerekmektedir. Zira bu durum, “devlet üyeliğinin” şartlarından biri olarak kabul görmektedir.¹⁶⁰

Belli ilerlemelere rağmen, raporda ülkenin Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nı hala “tasdik etmediğinin” de üzerinde durulmaktadır.¹⁶¹ 2009 yılı ilerleme raporunda da “imzalandığı, ancak henüz tasdik edilmediği” vurgulanarak bu Şartın uygulamaya geçirilmesine bir kez daha vurgu yapıldığı görülebilmektedir.¹⁶² Azınlıklara pek çok alanda dillerini kullanabilme hakkı sunan bu Şartın, ulus inşası açısından önemi Koenig ve De Varennes’in görüşleri ekseninde açıklanabilir. Buna göre, geleneksel ulus inşası yaklaşımlarındaki yönelim “dilsel homojenleşme” olmasına rağmen dilsel azınlıkların günümüzde “tanınma” mücadelesi içinde olması, azınlıkların dil haklarını da ulus inşası sürecinin merkezine oturtmakta ve kamu politikalarının çağın yeni koşullarına göre şekillendirilmesine öncülük etmektedir.¹⁶³ Dolayısıyla, çokdillilik açısından temel belge niteliği taşıyan bu belgenin de azınlıkların ulus-devletler içinde tanınmalarına ve söz konusu devletlere dahil edilebilmelerine olanak sunma amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı henüz tasdik edilmemesine rağmen, Ohrid Çerçeve Sözleşmesi kapsamında dil hakları açısından iyileştirme çalışmalarının devam ettirildiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Kültürel haklar alanında, vatandaşların en az %20’si tarafından konuşulan Dillerin Kullanımına Yönelik Kanununun uygulanması açısından birtakım ilerlemeler yaşanmıştır. Kanunun öngördüğü şekilde, bazı parlamento komitesi başkanları Arnavutçayı kullanmaya başlamıştır. Dada küçük etnik toplulukların dillerinin

¹⁵⁹ A.y.

¹⁶⁰ Rubio-Marin, “Language Rights: Exploring the Competing Rationales”, s. 53.

¹⁶¹ Commission of the European Communities, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 Progress Report”, s. 15.

¹⁶² Commission of the European Communities, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2009 Progress Report”, 2009, s. 15, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2009/mk_rapport_2009_en.pdf, 28 Mart 2021.

¹⁶³ Koenig, De Varennes, “Editorial”, s. 1.

kullanılmasına ilişkin biraz gelişme olduğu raporlanabilir. Anadilde öğretim olanaklarında eksiklikler mevcuttur.”¹⁶⁴

Belirlenen eksikliklere karşın, Arnavutçanın Parlamentoda konuşulmaya başlanması çokkültürlü bir ulus oluşturulması adına önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Çünkü Smith’in de dile getirdiği üzere, “gerçek bir çokkültürlülük, ancak çeşitliliği öven ve farklı bileşen kültürleri milli devletin kapsayıcı siyasi kurumlarında ve simgelerinde içeren ‘çoğul’ bir millet çerçevesinde var olabilir.”¹⁶⁵

2009 raporunda Ohrid Çerçeve Antlaşması kapsamında, dil haklarında hala iyileştirme yapılması gerektiğinin altı çizilirken,¹⁶⁶ 2010 yılına gelindiğinde ise hem dil hakları hem de ulus inşası açısından Kuzey Makedonya’da bir hızlanma yaşandığı gözlemlenebilmektedir. İlk olarak Arnavutçanın kullanımıyla ilgili olumlu ilerlemeler şu şekilde aktarılmaktadır: “Dillere yönelik Kanun uyarınca, parlamentodaki kanun tasarıları ve diğer önergeler Arnavutçaya çevrilmiştir. Arnavutça, genel kurulun yanı sıra başkanlık da dahil olmak üzere komiteler ve görüşmelerde sözlü usulde kullanılmaya devam etmektedir. Parlamento TV kanalı da Arnavutçaya çevrilmektedir.”¹⁶⁷

Buna ek olarak, Methodius Devlet Üniversitesi’nde Romanca üzerine çalışmalar yapılabilmesine olanak tanıyacak olan yeni bir bölümün açılması,¹⁶⁸ Ohrid Çerçeve Antlaşması’nın öngördüğü dil haklarına yönelik çalışmalarda belli ilerlemeler sağlanmaya devam edilmesi¹⁶⁹ ve sadece Arnavutça da olsa iki dilli televizyon yayınlarının yapılmaya başlanması¹⁷⁰ ilgili yılın olumlu gelişmeleri arasında sayılabilir.

2010 ilerleme raporunda dikkat çeken temelde iki başlık olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki eğitim alanına yöneliktir:

“Hükümet, eğitim aracılığıyla etnik toplulukların entegrasyonunun desteklenmesi hususunda AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri ile yapıcı bir diyalog kurmuştur. Akabinde, hükümet ekim ayının başlarında Entegre Eğitim üzerine bir strateji

¹⁶⁴ Commission of the European Communities, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2009 Progress Report”, s. 20.

¹⁶⁵ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 64.

¹⁶⁶ Commission of the European Communities, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2009 Progress Report”, s. 20.

¹⁶⁷ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 Progress Report”, 2010, s. 6-7, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf, 28 Mart 2021.

¹⁶⁸ A.y. s. 22

¹⁶⁹ A.y. s. 20

¹⁷⁰ A.y. s. 17.

benimsemiştir. Bu strateji, öğrencilerin birbirlerinin dilini öğrenmesini teşvik ederek ve öğrenciler arasındaki etnikler arası etkileşimi artırarak genel eğitim kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, hükümetin çabalarına rağmen, pek çok okulda etnik çizgilerle öğrenciler birbirinden ayrılmaya veya dil değişimini sürmektedir”.¹⁷¹

Aynı raporda devletin resmi dilinin okullarda öğretilmesi konusunda birtakım anlaşmazlıkların da ortaya çıktığı dile getirilirken,¹⁷² bu noktada ulus inşası ve eğitimdeki dil kullanımı arasındaki ilişki ile karşılaşmaktayız. Okulları “bireylerin toplumsallaştırılmasına zemin oluşturan ‘kitlesele’ kurum” şeklinde tanımlayan Wallerstein, eğitim ile uluslaşma arasında güçlü bir ilişki olduğunu iddia etmekte ve ulusalcı fikirleri kitlelere benimseten kurumlar arasına okulları da dahil etmektedir. Bu doğrultuda ise, “dilsel cemaat olarak etnikliği” de ortaya çıkarttığını öne sürdüğü okulların bu anlamda özel ve kamusal hayat tarafından da desteklendiğini belirtmektedir.¹⁷³

Raporun dikkat çeken bir diğer konusu ise Skopje 2014 adlı projedir. Graan’ın ifadesiyle, bu proje ülke için bir “ulus markası” yaratmak amacıyla uygulamaya alınan bir çalışma olmakla birlikte,¹⁷⁴ birçok eleştiri ve endişenin de odak noktası olmuştur. Raporda projenin neden olduğu huzursuzluk ortamı şu sözler ile ifade edilmektedir: “Etniklerarası ilişkiler konusundaki siyasi diyalog kimi zaman gergindi. İlk ulusal ansiklopedi ve şehir planı ‘Skopje 2014’ protestolara ve etniklerarası infiale zemin hazırlamıştır.”¹⁷⁵

Projenin eleştirilmesinin temel nedenlerinden biri, projenin “Makedon etnik kimliğine” odaklı olmasıydı.¹⁷⁶ Ülkedeki ulus inşası sürecinde farklı etnik toplulukların bir aradalığını yansıtacak bir “çokkültürlülük” politikasının benimsenmesi gerektiği

¹⁷¹ A.y. s. 20-21.

¹⁷² A.y. s. 21.

¹⁷³ Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, s. 124.

¹⁷⁴ Andrew Graan, “Counterfeiting the Nation? Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia”, **Cultural Anthropology**, Vol. 28, No: 1, 2013, s. 162.

¹⁷⁵ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 Progress Report”, s. 21.

¹⁷⁶ Stojan Slaveski, Biljana Popovska, “Culture as a Resource in Nation-building: the Case of Macedonia”, **European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities**, Vol. 5, No: 2, 2016, s. 52, (Çevrimiçi)

https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/46836/ssoar-eqpam-2016-2-slaveski_et_al-Culture_as_a_resource_in.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-eqpam-2016-2-slaveski_et_al-Culture_as_a_resource_in.pdf, 28 Mart 2021.

savunulurken, bu tür bir projenin “bütünleşmeden” ziyade “dağılmaya” sebebiyet vereceği yönünde endişeler dile getirilmiştir.¹⁷⁷

Tüm bunlardan hareketle, 2010 yılında gözlemlenen etnik gerilimler rapora yansıtılmış ve “özellikle kültür ve dil alanlarında etnikler arası güvenin artırılması için çaba gösterilmesi gerektiğine” dikkat çekilmiştir.¹⁷⁸

2010 yılındaki raporda dile getirilen etnik gruplar arasındaki gerilime yönelik endişelerin, 2011 yılı raporuna da yansıdığını söyleyebiliriz. Bu görüşümüzü ise raporda yer alan şu cümle destekler nitelikte: “Özellikle eğitim, kültür ve dil alanlarında güveni artırmak için, tüm topluluklar arasında diyalogun devam ettirilmesi gerekmektedir.”¹⁷⁹ Zira, Wallerstein’in belirttiği gibi yeni kurulan devletler bütünleşme kaygısı içindedir. Çünkü bir yandan içeride ayrılıkçı tehditler ile karşı karşıya kalmakta bir yandan ise dışarıdan gelebilecek müdahalelere yönelik kaygıları bulunmaktadır. Bu nedenle ülke içinde, ulus ile devlet bütünleşmesini sağlayacak şekilde politikalar güderek ulusal birlikteliği yaratma eğilimindedirler.¹⁸⁰ Aynı raporun ilerleyen kısımlarında, dil haklarına ilişkin ifadelerle bakıldığında ulusal bütünleşme çabası farklı örnekler yoluyla gözlemlenebilmektedir.

Öncelikle, dil hakları alanındaki Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nın hala tasdik edilmediğine yeniden yer verilen bu raporda,¹⁸¹ Ohrid Çerçeve Antlaşması çerçevesinde sunulan dil kullanımı açısından ilerleme kaydedildiği dile getirilmektedir. Özellikle “Dillerin Kullanımına İlişkin Kanun” kapsamında, en az %20 oranında nüfusa sahip olan azınlıklar için sunulan dil hakları, çevirmen istihdamı ile biraz daha güçlendirilmiştir.¹⁸² Ancak çoğunlukta olan etnik gruba tanınan dil haklarının yanı sıra, daha küçük etnik grupların da dil haklarının geliştirilmesinin gerekliliğine işaret eden raporda özellikle eğitim alanına dikkat çekilerek öğrenciler arasında etnik ve dilsel bakımdan ayırım yaşadığına odaklanılmaktadır.¹⁸³ Keza, Renan’ın da belirttiği gibi,

¹⁷⁷ A.y. s. 53.

¹⁷⁸ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 Progress Report”, s. 21.

¹⁷⁹ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report”, 2011, s. 21, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2011/package/mk_rapport_2011_en.pdf, 2 Nisan 2021.

¹⁸⁰ Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, s. 103-104.

¹⁸¹ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report”, s. 15.

¹⁸² A.y. s. 19.

¹⁸³ A.y. s. 20.

önemli olan “birlik” içinde olabilmektir ve bunun sağlanması için ortak bir dilin varlığı zorunlu değildir.¹⁸⁴ Dil ve ırk özdeşleştirmesi yaparak ulus inşa etmenin sakıncalı olduğunu öne süren Renan’ın görüşlerine istinaden,¹⁸⁵ çok etnikli bir yapıya sahip olan Kuzey Makedonya’yı ele aldığımızda, bu tür bir tutumun ulusal bütünleşme amacına ket vuracağı yorumunu yapabiliriz.

Aynı tarihli raporda, “Toplulukların Bayraklarının Kullanılmasına” ve “Dillerin Kullanımına” yönelik kanunlara dair düzenlemeler yapıldığına işaret edilmektedir.¹⁸⁶ Bu ise bize ülkedeki devlet ve ulus inşası arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etmektedir. Bunu Hobsbawn’ın ifadelerinden yararlanarak açıklamak gerekirse, devlet, çeşitli “gelenekler” yaratmakta ve sınırları içinde yaşayan insanları doğrudan etkileyen adımlar atmaktadır.¹⁸⁷ Bundan yola çıkarak, etnik toplulukların bayrak ve dillerinin resmi düzeyde kabul edilmesini, devletin ulus ile bütünleşmesini sağlayacak olan ve devletin icat ettiği bir gelenek şeklinde açıklayabiliriz.

Devlet ve ulus bütünleşmesi adına yapılan çalışmaları 2012 yılı raporunda da gözlemlediğimizi söylemek mümkündür: “Dillere yönelik kanun Parlamentoda iyi düzeyde uygulanmaya devam etmiştir. Kapsamı, Parlamento tarafından seçilen veya atanan memurları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bir değerlendirme ve izleme mekanizmasının kurulması gerekmektedir.”¹⁸⁸ Bu ifadeler bizi, yeniden Hobsbawn’ın “toplum ve devlet birbirinden ayrılamaz”¹⁸⁹ görüşüne sevk etmektedir. Çünkü devlet, vatandaşlarının hayatını doğrudan etkilediği gibi, bizzat onlardan da etkilenebilen bir yapıya sahiptir.¹⁹⁰ Dolayısıyla, Kuzey Makedonya özelinde dil hakları aracılığıyla Parlamentoda yönetime dahil olabilen azınlıkların devlete aidiyetlerinin güçlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

Olumlu olarak değerlendirebileceğimiz bu ilerlemeye karşın, Komisyon bu raporda hem küçük etnik grupların anadilde eğitim alabilme imkanının da öğretmen

¹⁸⁴ Renan, *Ulus Nedir?*, s. 46.

¹⁸⁵ **A.y.** s. 47.

¹⁸⁶ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report”, s. 7.

¹⁸⁷ Eric Hobsbawn, “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, s. 264.

¹⁸⁸ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2012 Progress Report”, 2012, s. 17, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf, 3 Nisan 2021.

¹⁸⁹ Eric Hobsbawn, “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, s. 264.

¹⁹⁰ **A.e.**

yetersizliği nedeniyle sekteye uğradığı dile getirirken¹⁹¹ hem de eğitim alanındaki etnik ayrımlara şu ifadelerle işaret etmektedir: “Etnik ve dilsel çizgiler ekseninde okullardaki ayrımcılık yaygınlığını sürdürmektedir. Ortaokullarda etnikler arası gerilim vakaları tekrarlanmıştır.”¹⁹² Etnik gerilimlerin yaşandığı bu gibi ülkeler için literatürde önerilen ulus inşası yöntemi, azınlık dillerini konuşan kişilerin entegrasyonunun sağlanması için bu toplulukların konuştukları dillerin belli düzeylerde tanınmasıdır.¹⁹³ Zira, örnekte de görüleceği gibi, dil azınlıklar açısından mühim bir konuma sahiptir ve anadilde eğitim de onların önde gelen taleplerinden birini teşkil etmektedir.¹⁹⁴

2013 yılı ise dil hakları bakımından daha önceki yıllarda da dile getirilen iki konu etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki, “Dillerin Kullanılması ve Toplulukların Bayraklarının Kullanılmasına İlişkin Kanun” olup Komisyon ülkeden iyileştirmeler beklediğini dile getirmektedir.¹⁹⁵ Diğer konu ise, önceki yıllarda da özellikle dikkat çekilen eğitimidir ve genel sorun şu şekilde rapor edilmektedir:

“Eğitim ve Bilim Bakanlığının topluluk dillerinde eğitim müdürlüğü ve Kültür Bakanlığının topluluk kültürlerini teşvik müdürlüğü, sınırlı kaynak ve sürekli ve önceden belirlenmiş bir bütçe eksikliği nedeniyle görevlerini yerine getirirken zorluklarla karşılaşmaktadır. Topluluk dillerindeki ders kitabı ve nitelikli öğretmen sayısı sınırlıdır. Entegre Eğitim Stratejisinin uygulanması için hiç devlet fonu ayrılmamıştır. Okullarda etnik çizgiler eksenindeki ayrımcı eğilim ve ortaokullarda etnikler arası şiddet vakaları devam etmektedir.”¹⁹⁶

Yukarıda ifade edilen özellikle son iki konuda devletin kaynaklarını kullanarak eyleme geçmesi beklendiğini ve bilhassa topluluklar arası gerilimlerin giderilmesi için devletin rolünün ön plana çıkartıldığını görebilmekteyiz. Çünkü Wallerstein’in da belirttiği gibi, uluslar inşa edilmeden önce devletler kurulmakta ve kurulan devletler, politikaları aracılığıyla ulusları şekillendirmektedir.¹⁹⁷

¹⁹¹ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2012 Progress Report”, s. 17.

¹⁹² A.y.

¹⁹³ Alan Patten, Will Kymlicka, “Introduction: Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches”, **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s. 43.

¹⁹⁴ Edward Batley v.d., “Language Policies for the World of the Twenty-first Century: Report for UNESCO”, s. 15.

¹⁹⁵ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2013 Progress Report”, 2013, s. 12, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf, 4 Nisan 2021.

¹⁹⁶ A.y. s. 46.

¹⁹⁷ Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, s. 102-103.

2013 raporuyla benzer olarak, 2014 yılında hazırlanan ilerleme raporunda da yeniden “Dillerin Kullanımına” ve “Toplulukların Bayraklarının Kullanımına İlişkin” Kanunlar için hala ilerleme katedilmesi gerekliliğinin üzerinde durulurken,¹⁹⁸ bu raporun asıl dikkat çekici yönü “Roma Stratejisinin” ve bu çerçevede Romanca için yapılan iyileştirmeler ve bunlara karşın hala yetersiz görünen noktalardır: “Geçtiğimiz yıl, ortaokul eğitimi için Roman dili ve kültürü üzerine müfredat geliştirilmiş ve ders kitapları basılmıştır, ancak okullardaki Roman ayrımı hala devam etmekte ve özel okullardaki Roman çocukların sayısı orantısız bir şekilde yüksektir.”¹⁹⁹ Bu yılı takip eden 2015 raporunda da Roman nüfus yeniden ve daha geniş kapsamda ele alınmaktadır: “Siyasi temsil, Romancanın medyada yer alması ve Roman nüfusa sahip olan belediyelerde Romancanın statüsü açısından hemen hiç ilerleme kaydedilememiştir.”²⁰⁰ Bu ifadelerden de görüleceği üzere, Batley v.d.’nin de belirttiği gibi, Avrupa’nın pek çok ülkesinde bulunan Roman nüfus, başta eğitim olmak üzere pek çok alanda sunulan dil haklarının yetersizliği nedeniyle sorun yaşamakta ve kimi zaman ayrımcı tutumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunun çözümü ise Romanların kimliklerinin tanınmasından ve farklılıklarının kabul edilmesinden geçmektedir.²⁰¹ Tüm bunları göz önünde bulundurarak özellikle Kuzey Makedonya’da çok etnikli bir ulus inşası sürecinin bir parçasının da Roman nüfusun dil hakları olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Bunlara paralel olarak, yine 2015 raporunda küçük azınlık gruplara tanınan dil haklarına yönelik şu şekilde değerlendirme yapılmaktadır:

“Topluluk dillerinde eğitim Müdürlüğü ve topluluk kültürlerini teşvik Müdürlüğüne de yeterli oranda fon ve çalışan sağlanmamıştır. Kurumlar arası işbirliği zayıf kalmıştır. Tüm toplulukların etnik, kültürel ve dilsel haklarından yararlanmalarını sağlayacak olan sistematik önlemler, büyük oranda bağışlar tarafından desteklenmiştir. Ortaokullarda Roman, Valak ve Boşnak dilinde müfredat geliştirilmiş olup 2016/17’den itibaren yürürlüğe girecektir. Entegre eğitim stratejisi altında etnikler arası ilişkilerin

¹⁹⁸ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2014 Progress Report”, 2014, s. 13, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf, 4 Nisan 2021.

¹⁹⁹ A.y. s. 48.

²⁰⁰ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015”, 2015, s. 61, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, 4 Nisan 2021.

²⁰¹ Batley v.d., “Language Policies for the World of the Twenty-first Century: Report for UNESCO”, s. 16.

teşvik edilmesine yönelik yeni politika önlemlerinden sınırlı oranda yararlanılmıştır. Okullardaki etnik çizgiler eksenindeki ayrışmalara karşı önlemler yetersiz kalmıştır”.²⁰²

Birliğin raporlarda da bilhassa üzerinde durduğu etnik ayrışmaları ve konuda adım atılması gerektiğine dair tavsiyelerini, Smith’in görüşleri doğrultusunda açıklayabiliriz. Smith’in belirttiği üzere, “çok etnikli” ülkelerde uluslaşma amacının gerçekleştirilebilmesi için etnik gruplara özgü kimi özellikler “ödünç alınabilir”.²⁰³ Söz konusu kültürel özelliklerin incelediğimiz bağlamda dil hakları olduğu fikrini kabul edersek, etnik topluluklara sunulması istenen bu hakların en nihayetinde ulusal bütünlüğü hedeflediği sonucuna ulaşabiliriz.

2016 yılının ilerleme raporunda ise, dil haklarının kamusal alandaki konumuna dikkat çekildiğini görmekteyiz: “Ulusal ve bölgesel radyodaki gibi, ulusal televizyon yayıncıları da azınlık dillerinde programlar sunmaktadır. Kültür ve etnikler arası ilişkiler üzerine devlet destekli projelerin saydamlığı yeterli değildir. Kamu yönetimindeki eşitlikçi temsil, üst düzeyde tüm azınlıkların temsilini sağlamamaktadır.”²⁰⁴

Bu noktada yeniden Smith’in görüşlerine başvurduğumuzda, ona göre “milletlerin özgür olabilmeleri için kendilerini ifade etmeleri gerekmektedir.”²⁰⁵ Bu görüşe dayanarak, Kuzey Makedonya’nın çok etnikli yapısını düşündüğümüzde, ülkedeki ulusal yapıyı oluşturan tüm bu etnik grupların kendilerini ifade etmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Ek olarak, tekrar Smith’in de belirttiği gibi, uluslar ayrıca sahip oldukları kültürlerin “kamusal alanda” da tanınmasını ve böylelikle bu alanda da görünür olabilmeyi istemektedir.²⁰⁶ Ulusal yapıyı oluşturan bu etnik grupların dillerinin de kültürlerinin bir parçası olduğunu düşündüğümüzde, etnik grupların dillerinin kamusal düzeyde yer edinebilmesine yönelik talebin bir bütün olarak ulusal temsili yansıttığını söylememiz mümkün olabilecektir.

Bu doğrultuda, etnik grupları da ulusal yapının bir parçası olarak gören Birlik, Makedonya’da azınlıklara yönelik olarak sürdürülen politikalardan Arnavutların

²⁰² European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015”, s. 60.

²⁰³ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 56.

²⁰⁴ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report”, 2016, s. 62, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugo_slav_republic_of_macedonia.pdf, 4 Nisan 2021.

²⁰⁵ Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, s. 48.

²⁰⁶ A.e. s. 55.

dışında kalan azınlık grupların yararlanamadığına vurgu yaparak söz konusu azınlıkların “karar alma süreçlerine” katılamadığına dikkat çekmektedir. Bu durumun ise en nihayetinde “toplumsal bütünleşme” çalışmalarını sekteye uğrattığını belirterek bu alanda düzenlemeler yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir.²⁰⁷

Bu noktaya kadar Kuzey Makedonya ulusunun çok etnikli yapısını ve bu açıdan dillerin sahip olduğu öneme ilişkin yaptığımız değerlendirmeleri, Komisyonun 2018 yılı ilerleme raporu şu ifadeleriyle ilişkilendirir ve destekler niteliktedir:

“2001 çatışmasını sonlandıran Ohrid Çerçeve Antlaşması (OÇA), toplumun çok etnikli özelliğinin korunmasına yönelik çerçeveyi sağlamaktadır. Uluslararası destek ile 2005’te tamamlanan OÇA’nın toplumsal bütünlük konusundaki değerlendirmesinin takip edilmesi gerekmektedir. Etnik Arnavut siyasi partileri, dillerin kullanımına yönelik kanunu OÇA’nın uygulanmasına katkı sağlayan önemli bir yasal unsur olduğunu düşünmektedir. Başkan Inavov’un kanunun ilanının kararnameyi imzalamayı reddetmesinin akabinde, söz konusu kanun, gergin durumlar eşliğinde Mart 2018’de yeniden kabul edilmiştir”.²⁰⁸

Taras’ın önermeleri de yukarıda dile getirilen durumu desteklemektedir. Ona göre, ulusların oluşumundaki “dönüm noktası”, konuşulacak olan resmi dillerin seçilmesidir.²⁰⁹ Buna benzer olarak, Wright’ın da belirttiği üzere, diller ulus inşası sürecinde, diğer pek çok unsurdan daha etkin bir rol üstlenebilmektedir. Buna istinaden, ülkede belirlenecek olan “ortak dilin” ulus inşası sürecinin sonucunda ortaya çıkabileceğini ya da bizzat ulus inşası sürecine müdahil olabileceğini ifade eden Wright’ın görüşlerinden hareketle,²¹⁰ Kuzey Makedonya’ya dair çıkarımlar yapmaya çalışabiliriz. Ülkedeki çok etnikli ulusal yapının tesis edilebilmesi için, daha önce de değindiğimiz üzere, Ohrid Çerçeve Antlaşması’nda belirlenen resmi dil düzenlemelerinin yapılmasının istendiğini biliyoruz. Dolayısıyla burada, dilin ulus inşası sürecinin bir sonucu olmaktan ziyade, bizzat Kuzey Makedonya ulusunun inşasının bir bileşeni halinde sürece dahil olduğunu gözlemlemekteyiz.

²⁰⁷ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report”, s. 62.

²⁰⁸ European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report”, 2018, s. 13, (Çevrimiçi) <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, 4 Nisan 2021.

²⁰⁹ Ray Taras, “Nations and Language-building: Old Theories, Contemporary Cases,” **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 4, No: 3, 1998, s. 85.

²¹⁰ Wright, **Community and Communication: The Role of Language in Nation State Building and European Integration**, s. 61.

2019 yılının ilerleme raporunda önceki yıllarda değinilen noktalara ek olarak, “Dillerin Kullanımına Yönelik Kanun” ile ilgili olarak yeni gelişmeler yaşandığına şahit olmakta ve ilgili Kanunun, görüş alınmak üzere, Venedik Komisyonuna iletilildiğini görmekteyiz.²¹¹ Uluslararası alana yansıtılan bu konuya dair yapılan geri dönüş ise 2020 ilerleme raporuna şu şekilde eklenmiştir: “Venedik Komisyonu, Dillerin Kullanımına Yönelik Kanuna ilişkin Görüşünde, kanun koyucuları söz konusu kanunu yeniden değerlendirmeye ve ilgili taraflar ile istişare edilerek, adli muamelelerdeki iki dilliliğe dair hükümler de dahil olacak şekilde tavsiyelerini dikkate almaya davet etmektedir.”²¹²

Gerek 2019 ve 2020 raporlarında gerekse daha önceki yıllarda, Kuzey Makedonya’dan beklenen değişiklikleri değerlendirdiğimizde, ilk olarak Gromes’in fikirleriyle yorumlama yapmaya başlayabiliriz. Gromes, Kuzey Makedonya gibi geçiş sürecinde olan ülkelerde eşzamanlı olarak ilerleyen iki sürecin varlığından bahsetmektedir. Bunlardan biri “demokratik ilkelere uygun olarak yeni kamu kurumları inşa etmek veya yeniden yapılandırmak” iken, diğeri ise henüz varlığı “tartışılan” bir devlet yapısının tanınmasını sağlamaktadır. Bu alanlarda ortaya çıkabilecek “eksiklikler” ise hem devlet hem de ulus inşası süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir.²¹³

Smith’in de belirttiği üzere, ulusların oluşumu üzerinde coğrafik koşulların etkisi büyüktür.²¹⁴ Bu başlıkta ele aldığımız Kuzey Makedonya’nın çok etnikli yapısı ve Batı Balkanlar gibi yoğun etnik gerilimlerin yaşandığı bir bölgede yer alması, ülkenin ulus inşası sürecini şekillendiren unsurlar olmuştur. Koinova’nın da belirttiği gibi, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin çok etnikli yapısının bir dönemler parçası olan Kuzey Makedonya, çokkültürlülük olgusuna o dönemlerden itibaren aşına olduğu için, kendisinden uygulaması istenen uluslararası politikaları hayata geçirmekte, Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla daha olumlu gelişmeler

²¹¹ European Commission, “North Macedonia 2019 Report”, 2019, s. 28, (Çevrimiçi) <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/20190529-north-macedonia-report.pdf>, 4 Nisan 2021.

²¹² European Commission, “North Macedonia 2020 Report”, 2020, s. 20, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf, 4 Nisan 2021.

²¹³ Gromes, “Between Impositions and Promises: Democracy in Macedonia”, s. 23.

²¹⁴ Smith, **Milli Kimlik**, s. 159.

kaydedebilmiştir.²¹⁵ Bu noktada, Berg ve van Meurs'un da belirttiği gibi, geçiş sürecindeki ülkeler için “en iyi senaryo” uluslararası aktörlerin sürece dahiliyeti ve bu anlamdaki desteğidir. Bu çerçevede, bu aktörlerden biri olan Birliğin uyguladığı “koşulluluk” stratejisi kapsamında bir dönüşüm süreci planlanmış ve bu süreç, “ulusalcı boyutlar” da göz önünde tutularak, “genişleme süreci” ile eşzamanlı olarak ilerletilmiştir.²¹⁶

Tüm bunlardan hareketle, Avrupalılaşma ve ulus inşası sürecinin eşzamanlı olarak ilerlediğinin gözlemlendiği Kuzey Makedonya’da, Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olan dil hakları, ulus inşası sürecine de müdahil olmuş ve sürecin belirleyici unsurlarından birine dönüşmüştür. Komisyonun hazırladığı ilerleme raporlarında da görüldüğü üzere, dil hakları doğrudan ulusal bütünlük ile ilişkilendirilmiş olup ülkenin çok etnikli ulus yapısının tesisi dil haklarına bağlanmıştır.

²¹⁵ Koinova, “Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in Macedonia”, s. 812-813.

²¹⁶ Berg, Van Meurs, “Borders and Orders in Europe: Limits of Nation- and State-Building in Estonia, Macedonia and Moldova”, s. 52.

SONUÇ

Bu çalışmada, ulus inşası kuramı ve Birliğin dil hakları arasındaki ilişkisellik, bir Batı Balkan ülkesi olan Kuzey Makedonya üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu ilişkiselliğin daha net bir şekilde açıklanabilmesi adına, Birliğin 2007 yılındaki Balkan genişlemesi ile halihazırda sürdürdüğü Batı Balkan genişlemesi arasında karşılaştırmalı bir inceleme yoluna gidilmiştir.

1992 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasının yarattığı iki farklı sonuç, bu çalışmanın da iki temel dayanağını oluşturmaktadır. Bunlardan biri, 1990'lı yıllar itibarıyla dil hakları alanında gözlemlenen gelişmeler, diğeri ise eski Yugoslavya toprakları üzerinde oluşan yeni devletlerin başlattığı ulus inşası süreçleri olmuştur.

İlk olarak, dil haklarının hem uluslararası alanda hem de bizzat Birlik bünyesinde kademeli olarak daha fazla yayıldığı ve etki alanını genişlettiği gözlemlenmektedir. Nitekim Birlik, dil hakları alanında önemli adımlar atmış ve hala atmaya devam etmektedir. Her şeyden önce Birlik, azınlıkların ve dolayısıyla onların dil haklarının korunmasını güvence altına alan dört temel antlaşma olan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'na taraf olmuştur. Bu belgelerin yanı sıra, dil haklarına dair düzenlemelerini aldığı kararlar, hazırladığı direktifler ve içtihadı ile de desteklediği görülmüştür. Birçok resmî belgesinde yer verdiği dil haklarını ise en nihayetinde koşulluluk stratejisinin de bir parçası haline getirerek Birliğe üye olmak isteyen ülkelerde de azınlıkların dil haklarına yönelik düzenlemeleri teşvik etmiştir.

İkinci olarak, ulus inşası ise Batı Balkanlar'da istikrarlı bir düzenin sağlanabilmesi için gerçekleştirilmeye çalışılan önemli hedeflerden biri olmuştur. Bölgede önce etnik çatışmaların sona erdirilmesi, ardından yeni kurulan ülkelerin sınır ve egemenlik alanlarının kesinleştirilme çabaları ile birlikte, belirlenen bu sınırlar içerisinde devlet ve ulus inşası süreçleri için harekete geçilmiştir.

Sınır komşusu Batı Balkanlar'ın barış sürecinde önemli aktörlerden biri olan Birliğin, ülkelerin devlet ve ulus inşası sürecinde de yer aldığı gözlemlenmektedir. Zira, Birliğin 2003 yılında bu ülkelere potansiyel aday ülke statüsü vermesi, ülkelerin

Avrupalılaşma süreci kapsamında yaşayacağı siyasi ve toplumsal dönüşümlerin de habercisi olmuştur.

Bu çerçevede, komünist rejimin benimsendiği federal bir ülkenin yönetimi altından çıkan bu yeni ülkelerin siyasi rejim ve devlet yapılandırma çalışmalarına hız verilmiştir. Ülkelerde demokratik bir siyasi rejimin tesis edilmesi ve bu doğrultuda kamu kurum ve politikalarının şekillendirilmesi için yoğun bir çaba gösterilmiştir. Bu usuller doğrultusunda inşa edilen devletlerin ise, bir ulus ile özdeşleştirilmesi gereği de bu noktada göz ardı edilmemiştir.

Devlet inşasının yanı sıra, sürdürülen ulus inşası çalışmaları ise bilhassa *egemen bir etnik grubun* bulunmadığı, başka bir ifadeyle nüfusun etnik dağılımının heterojen bir yapıya sahip olduğu ülkelerde nispeten zorlu bir süreç haline gelmiştir. Öyle ki, devlet düzeyinde hangi etnik grupların tanınacağı ve temsil edileceğinden hangi kültür ve dillerin kamusal alanın bir parçası olacağı hususuna kadar pek çok alanda soru işaretleri ile karşılaşılmıştır. Bahsi geçen bu soruların çözümünün arandığı öncelikli alanlardan birinin ise dil politikaları olduğu gözlemlenmiştir. Buna istinaden, Birliğin de bu ülkelerde dil haklarının gelişimine verdiği önem bu önermeyi destekler niteliktedir.

Birliğin ve kabul ettiği dil haklarının, ulus inşası sürecinin birer eyleyeni haline gelmesi, Batı Balkan genişlemesini Avrupalılaşma literatürü açısından özel bir konuma oturtmaktadır. Birliğin, Batı Balkan genişlemesi ile birlikte üstlendiği farklı misyon ve bu doğrultuda dil haklarına atfedilen yeni anlamlar, Birliğin 2007 genişlemesi ile güncel Batı Balkan genişleme süreci kıyaslandığında kendini çok daha net bir şekilde gösterebilmektedir.

Çalışmada ilk olarak incelenen 2007 genişlemesinde yer alan iki ülke olan Bulgaristan ve Romanya'nın tarihsel, toplumsal ve siyasi açıdan birbirlerine benzer özellikler sergilediği görülmektedir. İki ülkenin tarihine bakıldığında her ikisinin de Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte, birbirine yakın yıllarda kuruldukları görülmektedir. Toplumsal yapıları dikkate alındığında ise çoğunluğu Bulgaristan'da Bulgar nüfusun; Romanya'da ise Romen nüfusun oluşturduğu ve bununla birlikte her iki ülkenin de sınırları içinde pek çok etnik grup barındırdığı göze çarpmaktadır. Öte yandan, her iki ülkenin de sınırları içinde yaşayan azınlık nüfusa karşı politikaları tarihin her döneminde aynı olmamış ve azınlıklar belli dönemlerde olumsuz

politikaların hedefi haline gelmiştir. Ancak komünizmin çökmesi ve bu ülkelerde yaşanan siyasi rejim değişikliğinin akabinde, ülkelerin azınlık politikalarının da gelişme gösterdiği bu çalışmada yararlanılan kaynaklardan da takip edilebilmiştir. Rejim değişikliğinin ardından, Birlik ile de ilişkilerini gerçekleştiren iki ülke, aynı döneme denk gelecek şekilde 1998-2007 yılları arasında adaylık sürecinden geçmiş ve 2007 yılında Birliğe tam üye olarak kabul edilmiştir.

Bulgaristan ve Romanya'nın adaylık sürecinde hem ülkelerin hayata geçirdiği hem de Birliğin uygulanmasına dair yönlendirmelerde bulunduğu dil haklarının, büyük oranda demokratikleşme ekseninde ilerlediği göz çarpmaktadır. Azınlıkların siyasi ve toplumsal katılımının önünü açmak için desteklendiği gözlemlenen dil hakları aracılığıyla, çoğunluğu oluşturan nüfus ile birlikte azınlıkların da sınırları içinde yaşadıkları devlete bağlılıklarının güçlendirilmesinin hedeflendiği söylenebilmektedir. Bu çerçevede bir yandan azınlıklar hem kimliklerinin bir parçası olan dillerini koruyabilmekte hem de temsil, ifade özgürlüğü vb. demokratik haklarından yararlanabilmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada ülkelerin dil haklarına yönelik olarak yaptığı çalışmalar kıyaslandığında uygulanan politikaların farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun Bulgaristan için düzenlediği ilerleme raporlarında dil haklarına yönelik olarak kaleme alınan değerlendirmelerin genel anlamda eğitim, medya ve kültürel faaliyetler alanına odaklandığı görülmektedir. Anadilde eğitim, azınlıkların anadillerinde medya kanallarında varlık gösterebilmesi ya da kendi dillerinde basın-yayını geliştirebilmelerinin önünü açan çeşitli politika ve eylem planları hayata geçiren Bulgaristan'ın bu hakları, Birliğin de ülkede sağlanmasını beklediği demokratikleşme doğrultusunda yaptığı söylenebilmektedir. Zira, nüfusunun büyük bir kısmı Bulgar vatandaşlardan oluşan ve Bulgarcanın hem çoğunluğun dili hem de ülkenin resmi dili olduğu Bulgaristan'da, azınlıkların kamusal katılımını artırmaya ve azınlık nüfusun entegrasyona yönelik çalışmalar dil hakları aracılığıyla ilerletilmiştir.

Romanya için ise, Bulgaristan ile kıyaslandığında, Birliğe adaylık sürecinde dil haklarına daha geniş ve detaylı bir yer ayrıldığı görülmektedir. Azınlık dillerinin eğitimin her kademesine yerleştirilmesi için yoğun bir çaba harcanması ve hatta azınlık dilinde bir üniversitenin açılmasından azınlık nüfusuna bağlı olarak yerel yönetimlerde azınlık dili kullanımının teşvik edilmesine kadar yapılan tüm çalışmalar,

dil haklarının Romanya'daki kapsamının ne denli geniş tutulduğunu örnekler niteliktedir. Romanya'da bu hakların daha kapsamlı olmasının önde gelen sebeplerden biri olarak, Macarların dil haklarına yönelik taleplerini pek çok alanda dile getirmesi gösterilebilir. Nitekim, Birliğin dil haklarının azınlıkların nüfus yoğunluğuna ve taleplerine bağlı olarak şekillendirilmesi öngörüldüğü için, Macarlar demografik özelliklerine dayanarak dil hakları konusundaki taleplerine karşılık bulabilmiştir.

Yapılan tüm bu düzenlemeler, her ne kadar Bulgaristan'ın yaptığı düzenlemelere kıyasla daha kapsamlı olsa da Romanya'nın da dil haklarını Bulgaristan gibi demokratikleşme ve azınlıkların entegrasyonu hedefleri doğrultusunda şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Öte yandan, bu çalışmada Batı Balkan genişlemesi kapsamında incelenen Kuzey Makedonya'da ise, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle hem Avrupalılaşma sürecinin seyri hem de bu sürecin bir parçası olan dil haklarının süreçteki rolünün değiştiği gözlemlenmektedir.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kuzey Makedonya, yeni bir ülke olarak kendisini kanıtlama çabası içine girmiştir. Bunun için bir yandan Bulgaristan ve Yunanistan başta olmak üzere kendisini diğer ülkelere ve dolayısıyla uluslararası alana kabul ettirmek için yoğun diplomatik çalışmalar yürütmüş; diğer yandan ise bir Makedonya ulusu inşa etmek için harekete geçmiştir. Bu inşa süreci açısından odaklanılan temel noktalardan biri de azınlıklar ve onların dil hakları olmuştur. Ülke sınırları içinde yaşayan etnik grupların nüfusunun azımsanmayacak kadar yüksek olması, bu alanda düzenlemeler yapılmasını kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Bu düzenlemelerin başında, Birliğin de imzalanmasında aracı olduğu Ohrid Çerçeve Antlaşması gelmektedir. Bu Antlaşmanın ülkedeki etnik gruplara sunduğu haklar, Avrupalılaşma sürecinde de uygulanması takip altında tutulan konular arasında yerini almıştır. Antlaşmanın resmi dil statüsü verilecek dillere %20'lik bir kıstas getirmesi neticesinde Arnavutçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, bu Antlaşmanın en göze çarpan sonuçlarından biri olmuştur.

Kuzey Makedonya için 2006-2020 yılları arasında hazırlanan ilerleme raporları kapsamında da bir yandan Ohrid Çerçeve Antlaşması'nın uygulamadaki durumu düzenli olarak değerlendirilmiş hem de ülkenin Birlik politikalarına uyumu mercek altına alınmıştır. Bu suretle adaylık sürecinin kapsamının Kuzey Makedonya özelinde

genişlemesiyle birlikte dil haklarının takip edildiği alanlar da buna paralel olarak artmıştır. Raporlarda diğer ülkelerde görülen eğitim, medya, mahkemeler vb. alanların yanı sıra etnik grupların dillerinin parlamento, kolluk kuvvetleri, askeriye gibi pek çok alanda dil haklarına dair düzenlemeler yaşandığı görülmektedir.

Dil haklarının uygulanmaya çalışıldığı alanların çeşitliliği, Kuzey Makedonya'da bu alandaki çalışmaların, Bulgaristan ve Romanya'nın aksine, demokratikleşme kaygılarının çok daha ötesine geçtiğini göstermektedir. Öyle ki dil haklarının iki farklı görev üstlendiği görülmektedir. Bunlardan biri, dil haklarının ülkedeki etnik gruplar ile devlet arasında bütünleşmeyi teşvik etmesidir. Hatırı sayılır oranda etnik nüfusa sahip olan bir ülkede, bu bütünleşmenin sağlanabilmesi için dil hakları kritik bir öneme sahiptir. Çünkü bir taraftan kimliklerinin bir parçası dillerini kamusal alanda kullanabilen etnik grupların devlete aidiyeti artarken, bir taraftan da yaratılan bu aidiyet hissi devletin ulusu ile bütünleşmesini ve dolayısıyla meşruiyetini güçlendirmektedir. Dil haklarının ülkedeki bir diğer görevi ise toplumsal bütünleşmenin sağlanması yönündedir. Etnik gruplar arasında iletişimin teşvik edilmesi ile toplumsal düzeyde de dil engellerini kaldıran dil hakları, etnik grupların bir arada yaşayabilmesine olanak tanımaktadır. Bu şekilde yaratılan toplumsal bir aradalık ise en nihayetinde, ulusal birlik amacına hizmet etmektedir.

Bu çalışmada tarihsel, toplumsal ve siyasal açıdan içinden geçtiği ve halihazırda içinde bulunduğu koşullar anlatılan Kuzey Makedonya'nın, Avrupalılaşma ve ulus inşası sürecinin eşzamanlı olarak ilerlediği görülmüştür. Bu açıdan, dil haklarının sürecin aracı aktörlerinden biri olarak sahne aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülkenin çoketnikli ve çokdilli nüfus yapısı göz önüne alındığında, gerek Ohrid Çerçeve Antlaşması ile ülke için çizilen yol haritasının gerekse Birliğin çokdillilik politikası ve bu çerçevede benimsediği dil haklarının ülkede gerçekleştirilmeye çalışılan çokkültürlü ulus inşası ile örtüştüğü gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- 1991: Constitution of Romania 1991, (Çevrimiçi) http://www.cdep.ro/pdfs/constitutie_en.pdf, 15 Şubat 2021.
- 2001: “Framework Agreement”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/framework_agreement_ohrid_130801_en.pdf, 23 Mart 2021.
- 2001: “Official Journal of the European Communities”, (2001/C 174 E/018), 19 Haziran 2001, Vol. 14, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2001:174E:FULL&from=EN>, 28 Nisan 2021.
- 2003: “EU-Western Balkans Summit Thessaloniki, 21 June 2003 Declaration”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_03_163, 21 Mart 2021.
- 2012: “Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings”, Official Journal of the European Union, 1 Mayıs 2012, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0013&from=GA>, 10 Mayıs 2021.
- Ackermann, Alice: “The Former Yugoslav Republic of Macedonia: A Relatively Successful Case of Conflict Prevention in Europe”, **Security Dialogue**, Vol. 27, No: 4, 1996, s. 409-424.
- Adrey, Jean-Bernard: “Minority Language Rights Before and After the 2004 EU Enlargement: The Copenhagen Criteria in the Baltic States”, **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, Vol. 26, No: 5, 2005, s. 453-468.
- Anastasakis, Othon: “The Europeanization of the Balkans”, **The Brown Journal of World Affairs**, Vol. 12, No. 1, 2005, s. 77-88.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2015.
- Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü: “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, Kasım 2001, (Çevrimiçi) <https://sbb.gov.tr/wp->

content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf, 6 Ekim 2020.

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyi: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", 4 Kasım 1950, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, 10 Ekim 2020.
- Baka, Andras B.: "The European Convention on Human Rights and the Protection of Minorities under International Law", **Connecticut Journal of International Law**, Vol. 8, No: 2, 1993, s. 227-242.
- Batley, Edward v.d.: "Language Policies for the World of the Twenty-first Century: Report for UNESCO", 1993, (Çevrimiçi) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130228>, 3 Nisan 2021.
- Berg, Eiki, Van Meurs, Wim: "Borders and Orders in Europe: Limits of Nation- and State-Building in Estonia, Macedonia and Moldova", **The Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Vol. 18, No: 4, 2002, s. 51-74.
- Börzel, Tanja A., Risse, Thomas: "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", **The Politics of Europeanisation**, Ed. Keith Featherstone, Claudio Radaelli, Oxford, Oxford University Press, Haziran 2003, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/228879233_Conceptualizing_the_Domestic_Impact_of_Europe, 17 Mayıs 2021.
- Börzel, Tanja A., Risse, Thomas: "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", **European Integration online Papers (EIoP)**, Vol. 4, No: 15, 2000.
- Börzel, Tanja A., Risse, Thomas: "From Europeanisation to Diffusion: Introduction", **West European Politics**, Vol. 35, No: 1, Ocak 2012.
- Börzel, Tanja A.: "Building Member States", **Geopolitics, History, and International Relations**, Vol. 8, No: 1, 2016, s. 76-112.
- Börzel, Tanya: "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization" **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No: 2, 2001, s. 193-214.
- Breuilly, John: **Nationalism and the State**, Manchester, Manchester University Press, 1993.
- Brusis, Martin: "Residual or European welfare model? Central and Eastern Europe at the crossroads", **Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Welfare State Reforms in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia**, Centrum für Angewandte Politikforschung, 1998, s. 1-23,

- (Çevrimiçi) <http://www.cap.uni-muenchen.de/download/2000/brusis.pdf>, 22 Nisan 2021.
- Bulmer, Simon J., "The Europeanisation of National Policy?," **Queen's Papers on Europeanisation**, No: 1, 2004, (Çevrimiçi) <http://eu-wb.info/wp-content/uploads/2016/12/radaelli-1.pdf>, 11 Eylül 2020.
- Radaelli, Claudio M.:
- Caporaso, James: "The Three Worlds of Regional Integration Theory", **Europeanization: New Research Agendas**, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, London, Palgrave Macmillan, 2008, s. 23- 34.
- Central Population and Housing Census Commission: "Press Release on the provisional results of the 2011 Population and Housing Census" 2 Şubat 2012, (Çevrimiçi) <https://insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/alte/2012/Comunicat%20DATE%20PROVIZORII%20RPL%202011e.pdf>, 15 Şubat 2021.
- Checkel, Jeffrey T.: "Compliance and Conditionality", **Working Paper Series 00/18**. Oslo, ARENA Centre for European Studies, 2000.
- Checkel, Jeffrey T.: "Why Comply? Social Learning and European Identity Change", **International Organization**, Vol. 55, No. 3, 2001, s. 553-588.
- Chelaru-Murăruş, Oana: "National minorities in Romania revisited. Educational policies and the protection of the linguistic (human) rights", **Romanian Studies Today**, Editura Universităţii din Bucureşti, 2017, s. 41-73, (Çevrimiçi) <https://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A26180/pdf>, 15 Şubat 2021.
- Chivvis, Christopher S.: "The Making of Macedonia", **Survival**, Vol. 50, No: 2, 2008, s. 141-162.
- Commission of the European Communities: "Bulletin of the European Communities Supplement 3/92: Europe and the Challenge of Enlargement", Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 1992, (Çevrimiçi) http://aei.pitt.edu/1573/1/challenge_of_enlargement_June_92.pdf, 25 Nisan 2021.
- Commission of The European Communities: "2001 Regular Reports on Romania's Progress Towards Accession", 13 Aralık 2001, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/ro_en.pdf, 18 Şubat 2021.
- Commission of The European Communities: "2002 Regular Report on Romania's Progress Towards Accession", 9 Ekim 2002, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf

- [enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf](https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf), 20 Şubat 2020.
- Commission of The European Communities: “2004 Regular Reports on Romania’s Progress Towards Accession”, 6 Ekim 2004, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf, 21 Şubat 2021.
- Commission of the European Communities: “The former Yugoslav Republic of Macedonia 2006 Progress Report”, 2006, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2006/nov/fyrom_sec_1387_en.pdf, 27 Mart 2021.
- Commission of the European Communities: “The former Yugoslav Republic of Macedonia 2007 Progress Report”, 2007, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2007/nov/fyrom_progress_reports_en.pdf, 27 Mart 2021.
- Commission of the European Communities: “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 Progress Report”, 2008, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_progress_report_en.pdf, 28 Mart 2021.
- Commission of the European Communities: “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2009 Progress Report”, 2009, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2009/mk_rapport_2009_en.pdf, 28 Mart 2021.
- Connor, Walker: “Nation-Building or Nation-Destroying?”, **World Politics**, C. XXIV, No: 3, Nisan 1972, s. 319-355, (Çevrimiçi) <https://www.jstor.org/stable/2009753>, 30 Mayıs 2020.
- Connor, Walker: **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994.
- Constantin, Sergiu: “Linguistic policy and national minorities in Romania”, **Noves SL.: Revista de sociolingüística**, No. 2, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm04tardor/docs/constantin.pdf>, 15 Şubat 2021.
- Cornegie Endowment for International Peace: “Report of the International Commission to Enquire into the Cause and Conduct of the Balkan Wars”, Washington, 1914.

- Council of Europe: “Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report”, February 1995, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16800c10cf>, 10 Ekim 2020.
- Council of Europe: “European Charter for Regional or Minority Languages”, 1992, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680695175>, 12 Ekim 2020.
- Council of Europe: “Advisory Committee on The Framework Convention for The Protection of National Minorities: Opinion on Bulgaria”, 2006, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/168008bd2f>, 13 Şubat 2021.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court: Case C-274-96”, 24 Kasım 1998, (Çevrimiçi) <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43738&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=17797748>, 14 Aralık 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court: Case C-137-84”, 11 Haziran 1985 (Çevrimiçi) <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=93367&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=17797836>, 14 Aralık 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court of First Instance: Case T-185/05”, 20 Kasım 2008, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=68778&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1482213>, 10 Mayıs 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court (Grand Chamber): Case C-377/16”, 26 Mart 2019, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=212225&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1488983>, 10 Mayıs 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court (First Chamber): Case C-216-14”, 15 Ekim 2015, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=169826&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1500639>, 10 Mayıs 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court: Case C-202/11”, 16 Nisan 2013, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136301&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1570382>, 10 Mayıs 2020.
- Court of Justice of The European Union: “Judgment of The Court (First Chamber): Case T-529/13”, (Çevrimiçi) <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136301&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1570382>

[cid=177961&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1582782](#), 10 Mayıs 2021.

- Crawford, James: "Endangered Native American Languages: What is to Be Done, And Why?", **The Bilingual Research Journal**, Vol. 19, No: 1, 1995, s. 17-38.
- Crepaz, Katharina: "Europeanization And The 'Regionalization' Of National Minority Identity", **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, Vol. 18, No. 3, 2019, s. 1-18, (Çevrimiçi) https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datensätze/Jemie_datensätze_2019_3/1_Crepaz_Issue_3.pdf, 29 Nisan 2021.
- Davcheva, Leah, Katsarska, Milena: "Country update: recent practices of intercultural education in Bulgaria", **Intercultural Education**, Vol. 17, No. 5, 2006, s. 517-521.
- De Klerk, Frederik: "Building multicultural societies", **Taking Action For Human Rights In The Twenty-First Century: original texts selected and compiled by Federico Mayor ; in collaboration with Roger-Pol Droit**, Ed. Federico Mayor Zaragoza, Roger-Pol. Droit, Unesco, Paris : Unesco Publishing, 1998, s. 75-77.
- De Munter, André: "The Western Balkans", 2020, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf, 21 Mart 2021.
- De Varennes, Fernand: "Language Rights as an Integral Part of Human Rights", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): Lesser Used Languages and the Law in Europe**, Vol. 3, No: 1, 2001, s. 15-25.
- De Varennes, Fernand: "Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights", **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 6, No: 3, 1999, s. 307-318.
- Delannoi, Gil: "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 31-38.
- Deutsch, Karl W.: "Nation-Building and National Development", **Nation Building in Comparative Contexts**, Ed. Karl W. Deutsch, William J. Foltz, New York, Routledge, 2017, s. 1-16.
- Dimitrova, Antoaneta, Dragneva, Rilka: "Bulgaria's road to the European Union: Progress, Problems and Perspectives", **Perspectives on European Politics and Society**, Vol. 2, No. 1, 2001, s. 79-104.

- Dimova, Rozita: "Rights and Size: Ethnic Minorities, Nation-States and the International Community in Past and Present Macedonia", **Zeitschrift für Ethnologie**, 2006, s. 277-299.
- Dobbins, James v.d.: **Europe's Role in Nation-Building: From the Balkans to the Congo**, Rand Corporation, 2008.
- Dobre, Ana-Maria: "EU Conditionality Building and Romanian Minority Rights Policy: Towards the Europeanisation of The Candidate Countries", **Perspectives on European Politics and Society**, Vol. 4, No. 1, 2003, s. 55-83.
- Eriksen, Monika: "Europeanization of the Balkans within an Identity-Based Framework", **Politeja**, No. 37, 2015, s. 193-208.
- European Commission: "North Macedonia 2020 Report", 2020, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment", 2008, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0566&from=EN>, 2 Ekim 2020.
- European Commission: "Multilingualism: an asset and a commitment", 2008, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:ef0003&from=EN>, 5 Ekim 2020.
- European Commission: "Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1998/bulgaria_en.pdf, 14 Şubat 2021.
- European Commission: "1999 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", 13 Ekim 1999, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1999/bulgaria_en.pdf, 14 Şubat 2021.
- European Commission: "2000 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", 8 Kasım 2000, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2000/bg_en.pdf, 14 Şubat 2021.
- European Commission: "2001 Regular Report from The Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession", 13 Kasım 2001, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/bg_en.pdf, 14 Şubat 2021.

- [enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/bu_en.pdf](https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2001/bu_en.pdf), 14 Şubat 2021.
- European Commission: “2002 Regular Report from The Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession”, 9 Ekim 2002, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2002/bu_en.pdf, 14 Şubat 2021.
- European Commission: “Regular Report from The Commission on Romania’s Progress Towards Accession”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1998/romania_en.pdf, 18 Şubat 2021.
- European Commission: “1999 Regular Report from The Commission on Romania’s Progress Towards Accession”, 13 Ekim 1999, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/1999/romania_en.pdf, 18 Şubat 2021.
- European Commission: “2000 Regular Reports from The Commission on Romania’s Progress Towards Accession”, 8 Kasım 2000, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2000/ro_en.pdf, 18 Şubat 2021.
- European Commission: “2003 Regular Report on Romania’s Progress Towards Accession”, 2003, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2003/rr_ro_final_en.pdf, 20 Şubat 2021.
- European Commission: “European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations: North Macedonia”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, 23 Mart 2020.
- European Commission: “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 Progress Report”, 2010, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf, 28 Mart 2021.
- European Commission: “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report”, 2011, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2011/package/mk_rapport_2011_en.pdf, 2 Nisan 2021.

- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2012 Progress Report", 2012, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf, 3 Nisan 2021.
- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2013 Progress Report", 2013, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2014 Progress Report", 2014, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2014/2014_1008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015", 2015, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2015/2015_1110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report", 2016, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/pdf/key_documents/2016/2016_1109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report", 2018, (Çevrimiçi) <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "North Macedonia 2019 Report", 2019, (Çevrimiçi) <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/20190529-north-macedonia-report.pdf>, 4 Nisan 2021.
- European Commission: "2003 Regular Report on Bulgaria's Progress Towards Accession", (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/archives/pdf/key_documents/2003/rr_bg_final_en.pdf, 14 Şubat 2021.
- European Council: "Conclusions Of The Presidency", 1993, (Çevrimiçi) <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>, 16 Ekim 2020.

- European Parliament: “Regional and minority languages in the European Union”, Eylül 2016, (Çevrimiçi) [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI\(2016\)589794_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI(2016)589794_EN.pdf), 2 Ekim 2020.
- European Parliament: “Protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe”, 2005, (Çevrimiçi) <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0228+0+DOC+PDF+V0//EN>, 5 Ekim 2020.
- European Parliament: “Situation of fundamental rights in the European Union in 2015”, 2016, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0485_EN.pdf, 5 Ekim 2020.
- European Parliament: “Fighting discrimination of EU citizens belonging to minorities in the EU Member States”, 2018, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0032_EN.pdf, 5 Ekim 2020.
- European Parliament: “Minimum standards for minorities in the EU”, 2018, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EN.pdf, 5 Ekim 2020.
- European Parliament: “Language Policy”, 2019, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.6.6.pdf, 2 Ekim 2020.
- European Parliament: “Briefing No 24: Pre-accession Strategy for Enlargement of the European Union”, 1998, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/24a2_en.htm, 5 Mayıs 2021.
- European Union: “Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community”, 2007/C 306/01, (Çevrimiçi) http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19, 3 Ekim 2020.
- European Union: “Glossary of summaries: Acquis”, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/acquis.html>, 16 Ekim 2020.
- EURYDICE: “Bulgaria: Population: Demographic Situation, Languages and Religions”, (Çevrimiçi) https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/bulgaria/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=Main%20ethnic%20groups%20of%20the,8.8%25%20and%20Gypsies%204.9%25., 12 Şubat 2021.

- EURYDICE: “Republic of North Macedonia: Population: Demographic Situation, Languages and Religions”, (Çevrimiçi) [https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=The%20ethnic%20structure%20in%20Macedonia,to%20population%20estimates%20\(on%2030.06.,](https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/population-demographic-situation-languages-and-religions_en#:~:text=The%20ethnic%20structure%20in%20Macedonia,to%20population%20estimates%20(on%2030.06.,) 22 Mart 2021.
- Faingold, Eduardo D.: **Language Rights and the Law in the European Union**, y.y., Palgrave Macmillan, 2020.
- Featherstone, Kevin, Kazamias, George: “Introduction: Southern Europe and the Process of Europeanization” **South European Society and Politics**, Vol. 5, No: 2, 2000, s. 1-22, (Çevrimiçi) <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608740508539600?needAccess=true>, 8 Aralık 2020.
- Featherstone, Kevin, Radaelli, Claudio M.: “A Conversant Research Agenda”, **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 331-341.
- Featherstone, Kevin: “Introduction: In the Name of 'Europe'”, **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 3-26.
- Featherstone, Kevin: “‘Europeanization’ and the Centre Periphery: The Case of Greece in the 1990s”, **South European Society and Politics**, Vol. 3, No: 1, 1998, s. 23-39.
- Flora, Gavril: “Ethno-Cultural Policies and Minority Rights in Romania”, **Perspectives**, No. 5, Institute of International Relations, NGO, 1995, s. 117-124.
- Freyburg, Tina, Richter, Solveig: “National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 17, No: 2, 2010, s. 263-281.
- Geertz, Clifford: **The Interpretation of Cultures**, New York, Basic Books, 1973.
- Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Günay Göksu Özdoğan, Büşra Ersanlı Behar, İstanbul, Hil Yayınları, 2018.
- Gheorghită, Monica: “Intervention by Monica Gheorghită, Secretary of State, Ministry of Foreign Affairs of Romania, at the Conference ”Minorities and Minority Language in a Changing Europe”, **Minorities and Minority Languages in a Changing Europe: Conference on the occasion of the 20th anniversary of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages**, Council of Europe, 18-19 Haziran

- 2018, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/speech-monica-gheorghita-state-secretary-romania/16808b7a2a>, 17 Şubat 2021.
- Giddens, Anthony: **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, 2008.
- Gourdon, Hubert: “Bolivar, Marti, Castro...: Latin Amerika’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Milliyetçilikler”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 78-83.
- Graan, Andrew: “Counterfeiting the Nation? Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia”, **Cultural Anthropology**, Vol. 28, No: 1, 2013, s. 161-179.
- Grabbe, Heather: **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, New York, Palgrave Michillan, 2006.
- Grabbe, Heather: “Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process”, **The Politics of Europeanisation**, Ed. K. Featherstone and C. Radaelli, Oxford, Oxford University Press, Mayıs 2002.
- Grabbe, Heather: “How Does Europeanization Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 8, No: 6, 2001, s. 1013-1031.
- Greenberg, Robert D.: “When is Language a Language? The Case of Former Yugoslavia”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 35, No: 1/4, 2017-2018, s. 431-442.
- Greenberg, Robert D.: “Language, Nationalism and the Yugoslav Successor States”, **Language, Ethnicity and the State: Volume 2: Minority Languages in Eastern Europe post-1989**, Ed. Camille C. O’Reilly, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 17-43.
- Grin, Francois: “Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal”, **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford, Oxford University Press, s. 169-188.
- Gromes, Thorsten: “Between Impositions and Promises: Democracy in Macedonia”, Peace Research Institute Frankfurt (PRIF), 2009, (Çevrimiçi) https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif91.pdf, 22 Mart 2021.
- Hall, Peter A.: “Policy Paradigms, Social Learning and the State”, **Comparative Politics**, Vol. 25, No: 3, 1993, s. 275-296.

- Hechter, Michael: **Containing Nationalism**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2000.
- Hobsbawn, Eric J.: **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Hobsbawn, Eric: "Introduction: Inventing Traditions", **The Invention of Tradition**, Ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 1-14.
- Hobsbawn, Eric: "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914", **The Invention of Tradition**, Ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 263-307.
- Hobsbawn, Eric: "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", **Geleneğin İcadı**, Der. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2005.
- Ivan, Adrian Liviu, Iov, Claudia Anamaria: "Minority Issues at the End of the 20th Century and the Beginning of the 21th Century. Case Study: The Hungarian Minority from Romania", **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, Vol. 92, 2013, s. 426-431.
- Johnson, Carter: "Democratic transition in the Balkans: Romania's Hungarian and Bulgaria's Turkish minority (1989–99)", **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 8, No. 1, 2002, s. 1-28.
- Kay, Richard S.: "The European Convention on Human Rights and the Authority of Law", **Connecticut Journal of International Law**, Vol. 8, No: 2, 1993, s. 217-225 (Çevrimiçi) https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1510&context=law_papers, 13 Aralık 2020.
- Kedourie, Elie: **Nationalism**, London, Hutchinson, 1960.
- Keil, Soeren: "Introduction to Special Issue: Europeanization, State-Building and Democratization in the Western Balkans", **Nationalities Papers**, Vol. 41, No. 3, 2013, s. 343-353.
- Koenig, Matthias, De Varennes, Fernand: "Editorial", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): Lesser Used Languages and the Law in Europe**, Vol. 3, No. 1, 2001, s. 1-4.
- Kohn, Hans: **Nationalism: Its Meaning and History**, Florida, Robert E. Krieger Publishing Company, 1965.
- Koinova, Maria: "Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria", **Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe**, Vol. 2, No. 2, 1999, s. 147-158.
- Koinova, Maria: "Challenging Assumptions of the Enlargement Literature: The Impact of the EU on Human and Minority Rights in

- Macedonia", **Europe-Asia Studies**, Vol. 63, No: 5, 2011, s. 807-832.
- Krulic, Joseph: "Hırvatlar, Bosnalı 'Müslümanlar' ve Sırp'ların Ulus-Devlet Anlayışı", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 89-94.
- Krulic, Joseph: "Kendi Kaderini Tayin Etmenin Çelişkileri", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 69-71.
- Kuźelewska, Elżbieta: "Unity in Diversity. The Language Policy of the European Union", **Studies in Logic, Grammar and Rhetoric**, Vol. 38, No: 51, 2004, s. 151-165.
- Kymlicka, Will: **Multicultural Citizenship**, Oxford, Oxford University Press, 1995.
- Ladrech, Robert: "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", **Journal of Common Market Studies**, Vol. 32, No: 1, Mart 1994, s. 69-88.
- Leca, Jean: "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 11-19.
- Letica, Bartol: "Europe's Second Chance: European Union Enlargement to Croatia and the Western Balkans", **Fletcher Forum of World Affairs**, Vol. 28, No: 2, 2004, s. 209-230.
- Lippert, Barbara, Umbach, Gaby, Wessels, Wolfgang: "Europeanization of CEE Executives: EU Membership Negotiations as a Shaping Power", **Journal of European Public Policy**, Vol. 8, No: 6, s. 980-1012.
- March, James G., Olsen, Johan P.: **Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics**, New York, Free Press, 1989.
- May, Stephen: "Language Policy and Minority Rights", **An Introduction to Language Policy: Theory and Method**, Ed. Thomas Ricento, Oxford, Blackwell Publishing, s. 255-272.
- May, Stephen: "Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, Vol. 20, No: 5, s.366-385.
- Mitropolitski, Simeon: "EU Integration: An Enforcement of or an Impediment to National Identity in Bulgaria and Macedonia", **Region**, Vol. 3, No: 2, 2014, s. 309-326.
- Müller, Patrick, de Flers, Nicole Alecu: "Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms," **Working Papers of the Vienna Institute for European integration research (EIF)**, Institute for European integration research

- (EIF), 2008, (Çevrimiçi)
<https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>, 7 Aralık 2020.
- National Assembly of the Republic of Bulgaria: "Constitution of The Republic of Bulgaria", (Çevrimiçi)
<https://www.parliament.bg/en/const>, 13 Şubat 2021.
- Nic Shuibhne, Niamh: "The European Union and Minority Language Rights", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS): The Human Rights of Linguistic Minorities and Language Policies**, Vol. 3, No: 2, 2001, s. 61-77.
- Noutcheva, Gergana, Bechev, Dimitar: "The Successful Laggards: Bulgaria and Romania's Accession to the EU", **East European Politics and Societies**, Vol. 22, No. 1, 2008, s. 114-144.
- Ó Riagáin, Dónall: "The European Union and Lesser Used Languages", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS)**, Vol. 3, No: 1, 2001, s. 33-43.
- Olsen, Johan P.: "The Many Faces of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No: 5, 2002, s. 921-952.
- OSCE High Commissioner on National Minorities: **The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note**, OSCE High Commissioner on National Minorities, 1998, (Çevrimiçi)
<https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/67531.pdf>, 9 Mayıs 2021.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Papadimitriou, Dimitris, Gateva, Eli: "Between Enlargement-Led Europeanisation and Balkan Exceptionalism: An Appraisal of Bulgaria's and Romania's Entry into the European Union", **Perspectives on European Politics and Society**, Vol. 10, No. 2, 2009, s. 152-166.
- Patten, Alan, Kymlicka, Will: "Introduction: Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches", **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s. 1-51.
- Pridham, Geoffrey: **Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe**, New York, Palgrave Macmillan, 2005.
- Pridham, Geoffrey: "Romania's Accession to the European Union: Political Will, Political Capacity and Political Conditionality", **International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs**, Vol. 15, No. 2, 2006, s. 52-67.

- Pridham, Geoffrey: "Democratizing the Western Balkans", **International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs**, Vol. 17, No. 3, 2008, s. 72-89.
- Radaelli, Claudio M.: "Whither Europeanization?: Concept stretching and substantive change", **European Integration online Papers (EIoP)**, Vol. 4, No: 8, 2000.
- Rafał Mańko: "Legal aspects of EU multilingualism", 2017, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595914/EPRS_BRI%282017%29595914_EN.pdf, 5 Ekim 2020.
- Ram, Melania H.: "Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania", **Studies in Comparative International Development**, 2003, s. 28-56.
- Réaume, Denise G.: "Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", **Citizenship in Diverse Societies**, Ed. Will Kymlicka, Wayne Norman, Oxford, New York, Oxford University Press, 2000, s. 245-272.
- Rechel, Bernd: "The 'Bulgarian Ethnic Model': Reality or Ideology?", **Europe-Asia Studies**, Vol. 59, No. 7, 2007, s. 1201-1215.
- Renan, Ernest: **Ulus Nedir?**, Çev. Gökçe Yavaş, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Republic of Bulgaria National Statistical Institute: "2011 Population Census: Main Results", (Çevrimiçi) https://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, 12 Şubat 2021.
- Risse, Thomas, Cowles, Maria Green, Caporaso, James: "Europeanization and Domestic Change: Introduction", **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, Ed. Thomas Risse, Maria Green Cowles, James Caporaso, Ithaca, Cornell University Press, 2001, s. 1-20.
- Risteski, Ljupcho S., Kodra Hysa, Armanda: "Strategies for Creating the Macedonian State and Nation and Rival Projects Between 1991 and 2012", **Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe**, Ed. Pål Kolstø, Ashgate, 2014, s. 165-200.
- Rokkan, Stein v.d.: **State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan**, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Rose, Richard: "What Is Lesson-Drawing?", **Journal of Public Policy**, Vol. 11, No. 1, 1991, s. 3-30.
- Rubio-Marin, Ruth: "Language Rights: Exploring the Competing Rationales", **Language Rights and Political Theory**, Ed. Will Kymlicka, Alan Patten, Oxford University Press, 2003, s. 52-79.

- Rupnik, Jacques: "The Balkans as a European question", **The Western Balkans and The EU: The Hour of Europe**, Eds. Morton Abramowitz v.d., European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2011, s. 17-30, (Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/resrep07053.4, 13 Şubat 2021.
- Safran, William, Liu, Amy H.: "Nation-Building, Collective Identity, and Language Choices: Between Instrumental and Value Rationalities", **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 18, No. 3, s. 269-292.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich: "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", **Journal of European Public Policy**, Ağustos 2004, s. 669-687.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich: "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ed. Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, Ithaca, Cornell University Press, 2005.
- Slaveski, Stojan, Popovska, Biljana: "Culture as a Resource in Nation-building: the Case of Macedonia", **European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities**, Vol. 5, No: 2, 2016, s. 46-55, (Çevrimiçi) https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/46836/ssoar-eqpam-2016-2-slaveski_et_al-Culture_as_a_resource_in.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-eqpam-2016-2-slaveski_et_al-Culture_as_a_resource_in.pdf, 28 Mart 2021.
- Smith, Anthony D.: **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Smith, Anthony D.: **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Atıf Yayınları, 2013.
- Surubaru, Neculai-Cristian, Nitoiu, Cristian: "One decade onwards: assessing the impact of European Union membership on Bulgaria and Romania", **European Politics and Society**, 2020, s. 1-6, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1729047>, 11 Şubat 2021.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği: "Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma", Ankara, 2011, (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, 3 Ekim 2020.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi", (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/302.html>, 18 Ekim 2020.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma", (Çevrimiçi) <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, 9 Aralık 2020.

- Taras, Ray: "Nations and Language-building: Old Theories, Contemporary Cases," **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 4, No: 3, 1998, s. 79-101.
- Taylor, Charles: "Tanınma Politikası", **Çokkültürcülük: Tanınma Politikası**, Çev. Yurdanur Salman, Haz. Amy Gutman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 46-93.
- Toneva-Metodieva, Linka: "Prospects for a Democratic Transformation of Postcommunist Society", **Region**, Vol. 7, No. 2, 2018, s. 35-50.
- Tully, James: **Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- van den Berghe, Pierre L.: **The Ethnic Phenomenon**, Elsevier Science Publishing, 1981.
- Van der Veer, Peter: **Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India**, Berkeley, CA, University of California Press, 1994.
- Vink, Maarten P., Graziano, Paolo: "Challenges of a New Research Agenda", **Europeanization: New Research Agendas**, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, London, Palgrave Macmillan, 2008, s. 3-20.
- Vizi, Balázs: "Introduction to the Special Issue on Territoriality, Language Rights and Minorities: European Perspectives", **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 23, No: 4, 2016, s. 423-427.
- Wallerstein, Immanuel: "Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik", **İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, Ed. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, s. 91-108.
- Wright, Sue: **Community and Communication: The Role of Language in Nation State Building and European Integration**, Bristol, Multilingual Matters, 2000.